

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
Ser.

7032

Title:

Siddhānta

Pravartanā

(
 Siddhanta Karmudi (Pravāṇśha)
 Bhattoji Dikṣita
 703^a

Title

Author

Editor

Year, Vols.

Publisher

Remarks

703^a

इति दशा
विस्मय
मन्त्र
श्री
व
२५५

गणाधीशायनमः॥ ॥ गुरवेनमः॥ ॥ मुनित्रयं नमस्कृत्य तदुक्तीः परिभाष्य च॥ वेयाकरणासिद्धांतकोमुदीयं विरच्यते १ ॥ ॥ अइउण॥ क
 ॥ एओउ॥ ऐऔ॥ हयवरट॥ लया॥ ॥ अमड॥ णनम्॥ ऊभन्॥ घढध॥ जवगडद॥ खफठथचरतव॥ कपय॥ नाषसर॥ हल॥ ॥
 तिमाहेश्वराणिसंज्ञाण्यणादिसंज्ञार्थानि॥ एषामंत्या इतः॥ लणस्त्रे अकारश्च॥ हकारादिष्वकार उच्चारणार्थः॥ हलंत्यं॥ हलितिसंज्ञेऽयमि
 तः॥ आदिरंत्येन सहेता॥ अंत्येनेता सहित और्दिर्मध्यगानां स्वस्य च संज्ञा स्यात्॥ इति हलसंज्ञायां॥ हलंत्यं॥ उपदेशोऽयं हलितिस्यात्॥ उपदेशाच्चा
 दौच्चारणं॥ नतो अण् अइत्यादिसंज्ञासिद्धौ॥ उपदेशोऽनुनासिक इत्॥ उपदेशोऽनुनासिको जित्संज्ञः स्यात्॥ प्रतिज्ञानुनासिक्याः पाणिनीयाः॥
 त्रयस्त्रिंशद्वर्णैः सहोच्चार्यमाणो रेफो बल योः संज्ञा॥ प्रत्याहारेष्ठितां नग्रहणं॥ अनुनासिक इत्यादिनिर्देशात्॥ नद्यत्र ककारे परे च कार्यं दृश्य
 म॥ आदिरंत्येनेत्येतस्त्रेण कृताः संज्ञाः प्रत्याहारशब्देन व्यवक्रियंते॥ ऊकारोऽनुनासिक इत्युतः॥ उश्च ऊश्च ऊ३श्च वः॥ वां काल इव कालो
 यस्य रेफा च क्रमादनुनासिक इत्युतः स्यात्॥ सप्रत्येकमुदात्तादिभेदेन त्रिधा॥ उच्चैरुदात्तः॥ ताल्वादिषु सभागेषु स्थानेषु ऊर्ध्वभागे निष्प
 न्नोऽनुनासिक इत्युतः स्यात्॥ ओ॥ ये॥ नी॥ वैरुदात्तः॥ मध्यमः॥ अर्वा॥ समाहारः स्वरितः॥ उदात्तानुदात्तत्वे वर्णधर्मोऽसमादि॥ ये ते यस्मिन् सोऽनु
 स्वरितसंज्ञः स्यात्॥ तस्यादित उदात्तमर्धं कृत्वा॥ ऊस्वग्रहणमन्तं॥ स्वरितस्यादितोर्ध्वमुदात्तं बोध्यं॥ उत्तरार्धं तु परिशेषादनुदात्तं॥ तस्य च

उदात्तस्वरितपरत्वेऽवर्णसंज्ञं॥ अन्यत्र नूदात्तश्रुतिः प्रातिशारव्ये प्रसिद्धा॥ ऊ३वोश्वाः॥ रथानां नयेऽराः॥ शतचक्रं चो३ ह्योवर्तनिः॥ इत्यादिष्वनुदात्तः
 अस्मिन् ऊ३ इत्यादावुदात्तश्रुतिः॥ सनवविधोऽपि प्रत्येकमनुनासिकाननुनासिकत्वाभ्यां द्विधा॥ मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः॥ मुखसहितनासि
 कयोऽर्थाभावात्तु नासिकस्यात्॥ तदिदं॥ अइउऊएषां वर्णानां प्रत्येकं अष्टादशभेदाः॥ ह्रस्वस्य द्वादश॥ तस्य दीर्घाभावात्॥ एषामपि
 द्वादश॥ तेषां कृत्वाभावात्॥ तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णं॥ ताल्वादिस्थानमाभ्यन्तरप्रयत्नश्चेत्येतद्वयं स्ययेन तुल्यं तन्मिथः सवर्णं स्यात्॥ अकु
 विसर्जनीयानां कंठः॥ इचुयशानांतालु॥ ऊदरवाणांमूर्धा॥ लृतुलसानां दंताः॥ उपपध्यानीयानां मोक्षौ॥ अमड॥ णनानां नासिका च॥ एद
 ः कंठतालु॥ ओदोतोः कंठोष्ठं॥ वकारस्य दंतोष्ठं॥ जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूलं॥ नासिकानुस्वारस्य॥ इति स्थानानि॥ ॥ यत्नो द्विधा॥ आ
 रोवाद्यश्च॥ आद्यश्चतुर्थी॥ स्पृष्टेष्वस्पृष्टेष्वविवृतसंवृतभेदात्॥ तत्र स्पृष्टं प्रयत्नं स्पृष्टानां॥ ईषत्स्पृष्टमंतस्थानां॥ विवृतमूष्मणां स्
 च॥ ऊस्वस्यावर्णस्य प्रयोगे संवृतं॥ प्रक्रियादशायां तु विवृतमेव॥ एतच्च स्वरकारेण ज्ञापितं॥ तथाहि॥ अ॥ अ॥ विवृतमनूद्य संवृतोने॥ ३५ अइति
 ते॥ अस्य चाष्टाध्यायी संघृष्टां प्रत्यसिद्धत्वात् रास्त्रदृष्ट्या विवृतमस्तेव॥ तथा च स्वरं॥ पूर्वनासिद्धं॥ अधिकारोऽयं॥ तेन स
 ध्यायी प्रतिनिपाद्यसिद्धा विपाद्यामपि पूर्वप्रतिपरं रास्त्रमसिद्धं॥ बाह्यस्तेकादशाधा॥ विवारः संवारः श्वासो नादो घोषो चो

त्वप्राणो महाप्राण उरानो नुदानस्वरितश्चेति ॥ स्वयं यमाः स्वयः ४८ ॥ पौर्विसर्गः शार एव च ॥ एतेश्चासानुप्रदाना अघोषाश्च विवृण्वते ॥ कंठम
 षाः स्फः संवृतानादभागिनः ॥ अपुग्मा वर्गयमगा यथा श्वात्पासवः स्मृताः ॥ वर्गेष्वाद्यानां चतुर्णां पंचमेवेरम ध्येयमोनामपर्यसदशो वर्णः ६ प्रा
 ण्यप्रसिद्धः ॥ पलिक्रीः ॥ चरन्नुः ॥ अग्निः ॥ ध्रुतीत्यत्र क्रमेण कखगघेभ्यः परेतत्सदशा एव यमाः ॥ तत्र वर्गाणां प्रथमद्वितीयाः स्वयस्तथातेषा
 ण्यमाः जिह्वामूलीयोपध्मानीयो विसर्गः शषसा ॥ श्वेत्येतेषां विवारः श्वासो घोषश्च ॥ अन्येषां संवारो नादो घोषश्च ॥ वर्गाणां प्रथमतः तीयपंच
 ण्यमनृतीयमनो यरलवाश्वात्प्राणाः ॥ अन्ये महाप्राणा इत्यर्थः ॥ बाह्यप्रयत्नाश्च यद्यपि सवर्णसंज्ञायामनुपयुक्तास्तथाप्यांतरैर्न्यपरीक्षायां
 त्ययोक्ष्यंत इति बोध्यं ॥ कादयोमादसानाः स्पर्शाः ॥ यरलवाभंतस्तः ॥ शषसहा क्रुष्माणः ॥ अचः स्वराः ॥ कपू पइतिक पाभ्यां प्रागर्ध्विसर्गसद
 शैर्जिह्वामूलीयोपध्मानीयो ॥ अं अः इत्यचः परा वनुस्वारविसर्गौ ॥ ॥ इति प्रयत्नविवेकः ॥ ॥ कृत्वर्णयोर्मिथः सावर्ण्यं वाच्यं ॥ अकारहकार
 योरिकारशकारयोर्ककारषकारयोर्लकारसकारयोश्च ॥ नान्यौ ॥ आकारसहितो न आचसच हल् चेत्येतौ मिथः सवर्णौ निस्तः ॥
 तेन दधीत्यस्य हरति शीतलं षष्ठं सां इत्येतेषु परेषु यणादिकं न ॥ अन्यथा दीर्घनिमित्तमिव हकारादीनामपि ग्रहणक शास्त्रं बलादत्र त्वं स्यात् ॥ न
 धाहि ॥ अणुदिसवर्णस्य चाप्रत्ययः ॥ प्रतीयते विधीयत इति प्रत्ययः ॥ अविधीयमानो ण उदिच्च सवर्णस्य संज्ञा स्यात् ॥ अत्रौक् परेण णकारे

मिथः सावर्ण्यं

दी

ण ॥ कुट्टु नुडु एते उदितः ॥ तदेवमइत्यष्टादशानां संज्ञा ॥ तथेकारोकारौ ॥ कृत्कारश्चिंशतः ॥ एवं कृत्कारोपि ॥ एचो द्वादशानां ॥ एदैतोरोरोतोश्च
 तमिथः सावर्ण्यं ॥ ऐओ निनिस चारंभ सामर्थ्यं ॥ तेनैव च नुर्विशतेः संज्ञा स्युरिति नापादनीयं ॥ नाझला वितिनिषेधो यद्यप्याक्षरसमाना ईका नामे यि
 वनथापि हकारस्य आकारो न सवर्णः ॥ तत्राकारस्य प्रश्लिष्टत्वात् ॥ तेन विश्वपाभिरित्यत्र होठइति ठ लं न ॥ अनुनासिकाननुनासिकभेदेन मवलादिधा
 ॥ केनाननुनासिकान्ते द्वयोर्द्वयोः संज्ञा ॥ तपरस्तत्कालस्य ॥ तः परो यस्मात् सचतायश्च उच्चार्यमाणसमकालस्यैव संज्ञा स्यात् ॥ तेन अत्र इव इत्यादयः षष्ठां
 षष्ठां संज्ञा ॥ कृत् इति द्वादशानां ॥ दृष्टिर्देव ॥ आदैश्च वृद्धिसंज्ञः स्यात् ॥ अदेडः गुणाः ॥ अदेडः च गुणसंज्ञः स्यात् ॥ भूवादयो धातवः ॥ क्रियावाचिनो
 णुदितानुसंज्ञाः स्युः ॥ प्राप्तीश्च निपाता इत्यधिकृत्य ॥ चादयोऽसत्वे ॥ अद्रव्यार्थाश्चादयो निपातसंज्ञास्युः ॥ प्रादयः ॥ अद्रव्यार्थाः प्रादयस्तथा ॥ उपसर्गः
 ॥ लोके ॥ प्रादयः क्रियायोगे उपसर्गसंज्ञा गतिसंज्ञाश्च स्युः ॥ प्रा परा अप ॥ सं ॥ अनु ॥ अव ॥ निर ॥ निरु ॥ इर ॥ इर ॥ वि ॥ आडः ॥ नि ॥ अघि ॥ अपि ॥
 ॥ उर ॥ अघि ॥ प्रति ॥ परि ॥ उप ॥ एते प्रादयः ॥ नवेति विभाषा ॥ निषेधविकल्पयोर्विभाषा संज्ञा स्यात् ॥ स्वं रूपं शब्दस्या शब्दसंज्ञा ॥ शब्दस्य स्वरूपं सं
 संज्ञेया संज्ञा विना ॥ येन विधिस्तदं न स्य ॥ विशेषणं तदं न स्य संज्ञा स्यात् त्वस्य च रूपस्य ॥ समासप्रत्ययविधौ प्रतिषेधः ॥ उगिदृणीयहणवर्जः ॥
 शापेनां ॥ वर्णानामभावो वसानसंज्ञः स्यात् ॥ परः संनिकर्षः संहिता ॥ वर्णानामतिशयितः संनिधिः संहिता संज्ञः स्यात् ॥ संहिताः तं पदं ॥ सुबं तं
 यादिनं स्यात् ॥ कृत् लोकेतराः संयोगः ॥ अन्धिरव्यवहिता हलः संयोगसंज्ञास्युः ॥ कृत् स्वं लघु ॥ संयोगे गुरु ॥ संयोगे परे कृत् स्वं गुरु संज्ञा स्या

इति संज्ञा प्रकरणं ॥ ॥ इको गुणवृद्धी ॥ गुणवृद्धिः शब्दाभ्यां यत्र गुणवृद्धी विधीयेत तत्रेक इति षष्ठ्यंतं पदमुपतिष्ठते ॥ अत्र ॥ इस्वरीषु
 गोविविधीयते तत्रोच्यते षष्ठ्यंतं पदमुपतिष्ठते ॥ आद्यंतौट कितौ ॥ इति गोयस्योक्तौ तस्य क्रमादाद्यं तावयवोक्तः ॥ मिदं चोत्तरः ॥ अत्र
 षष्ठ्यं ॥ अत्रोत्तरं ॥ योस्तस्मात्परस्तस्यैवांतावयवोक्तः ॥ षष्ठ्यं स्ताने योगा ॥ अनिर्धारितसंबंधविशेषावच्छिन्नाने योगा बोध्या ॥
 प्रसंगः ॥ स्तानेतरतमः ॥ प्रसंगे सति सदृशतम आदेशः स्यात् ॥ यत्रानेकविधमांतयं तत्र स्तानत आंतयं वलीयः ॥ तस्मिन्निति निर्दिष्टं पूर्वस्य ॥
 निदेशेन विधीयमानं कार्यं वर्णातिरेणा व्यवहितस्य परस्य बोध्यं ॥ अत्रोत्तरस्य ॥ षष्ठ्यं निर्दिष्टं तस्य आदेशः स्यात् ॥ इति ॥ इदं नेकात्तरस्य स्य
 स्यात् ॥ अनेकात्तरस्य सर्वस्य स्यात् ॥ X पूर्वस्य ज्ञेयं ॥ तस्मादित्युक्तं तस्य ॥ पंचमी निर्देशेन क्रियमाणं कार्यं वर्णातिरेणा व्यवहितस्य X आदेशः
 परस्य ॥ परस्य यदि हितं तत्तस्यादेर्बोध्यं ॥ अत्रोत्तरस्य स्य स्यात् ॥ अनेकात्तरस्य सर्वस्य ॥ अनेकात्तरस्य सर्वस्य ॥ अत्रोत्तरस्य स्यात् ॥ अत्रोत्तरस्य
 औत्तरादस्यादावादेः परस्य त्वेतदविपरत्वा दनेन बाध्यते ॥ स्वरितेनाधिकारः ॥ स्वरितत्वं पुक्तं रा दृश्य रूपमधि कृतं बोध्यं ॥ परनिर्णयं तं रंगपवादा
 नामुत्तरं तं रंगवलीयः ॥ असिद्धं बहिरंगमंतरंगे ॥ अकृतं व्यूहाः पाणिनीयाः ॥ निमित्तं विनाशो न्मुखं दृष्ट्वा तत्पुक्तं कार्यं न कुर्वतीत्यर्थः ॥
 इति परिभाषा प्रकरणं ॥ ॥ इको यणचि ॥ इकः स्ताने यणस्यादचि संज्ञितायां विषये ॥ सुधी उपास्य इति स्थिते ॥ स्तानत आंतयं दिकार
 स्ययकारः ॥ सधूप उपास्य इति ज्ञाते ॥ अनचि च ॥ अत्रः परस्य यरो देवास्तो नत्वाचि ॥ इति धकारस्य द्वित्वं ॥ स्तानि वदादेशो न इति बोध्यः ॥ आदेशः स्तानि

निवत्स्यान्तु स्तान् चलाभ्यविधौ कर्तव्ये ॥ अनेनेह्यकारस्य स्तानि वदादेशेनाह माश्रित्या न विवेति द्वित्वनिषेधो नाशंकः ॥ अनल्लिधाविति तन्निषेधात् ॥ अत्रः परस्य
 पूर्वविधौ ॥ अत्रोत्तरस्य मिदं ॥ परनिर्णयं तं रंगपवादा ॥ स्तानि वत्स्यात् स्तानि भूतादवः पूर्वत्वेन दृश्यस्य विधौ कर्तव्ये ॥ इति यणः स्तानि वदादेशः ॥ नपरांतद्वित्वं नवरयत्नापस्वरस्य
 पुस्वादीर्घं त्रिर्बिधं ॥ पदस्य चरमावयवे द्वित्वं नो दोषकं तथेपरनिमित्तो जादेशो न स्तानि वत्स्यात् ॥ इति स्तानि वदादेशः ॥ अत्रोत्तरस्य ॥ इति धकारस्य द्वित्वं
 रः ॥ अत्रोत्तरस्य ॥ प्रसक्तस्यादर्शने लोपसंज्ञं स्यात् ॥ संयोगांतस्य लोपः ॥ संयोगांतं तस्य दंतस्य लोपः स्यात् ॥ अत्रोत्तरस्य ॥ इति यलोपे प्राप्ते यणा प्रतिषेधो वाच्यः ॥ यणो मयो द्वे व
 ये ॥ मय इति पंचमी यणा इति षष्ठीति पक्षेय कारस्यापि द्वित्वं ॥ तदिह धकारयकारयोर्द्वित्वं विकल्पात् ॥ अत्रोत्तरस्य ॥ एकधमेकयं ॥ द्विधं द्वियं ॥ द्विधमेकयं ॥ एकधं द्वियं ॥ सुधुपास्यः
 मध्वरिः ॥ धावः ॥ अकृतिः ॥ नादिन्याकोशो पुत्रस्य पुत्रशब्दस्य न द्वेस्त आदिनि शब्दे पर आकोशे गमे ॥ पुत्रादिनीत्वमसिपापे ॥ आकोशे किं ॥ तत्त्वत्वेन द्वित्वं न भवत्येव ॥ तस्य
 रत्नं ॥ पुत्रपुत्रादिनीत्वमसिपापे ॥ वाह तज्जम्भयोः ॥ पुत्रहती ॥ पुत्रहती ॥ पुत्रज ॥ धी ॥ पुत्रज ॥ धी ॥ त्रिभृतिपुत्राकं लयमस्य ॥ व्यादिषु वर्णेषु संयुक्तेषु वा द्वित्वं ॥ इति ॥ इति ॥ इति ॥ राष्ट्रं
 राष्ट्रं ॥ सर्वत्र शाकं ॥ यस्य ॥ द्वित्वं न ॥ अर्कः ॥ ब्रह्मा ॥ दीर्घादन्त्याणां ॥ द्वित्वं न ॥ शवं ॥ पावं ॥ अत्रोत्तरस्य ॥ अत्रः परायां रेफहकाराभ्यां परस्य यरो देवास्तः ॥ हय्यनुभवः ॥ नत्वा
 स्ति ॥ हलोयमायमिलोपः ॥ हलः ॥ परस्य यमो लोपः स्याद्वायमि ॥ इति लोपपक्षे द्वित्वाभावपक्षे चैकयं रूपं तुल्यं ॥ लोपारंभकं तु आदि यो देवता स्यादि त्यं हविः ॥ यमां यमीति यथा
 संख्यविज्ञानो नेह ॥ माहात्म्यं ॥ एवोययायावः ॥ एवः क्रमात् अयुज्ज्व आयुजाव एतस्युरवि ॥ तस्य लोपः ॥ तस्येतो लोपः स्यात् ॥ इति यवयो लोपो न ॥ उच्चारणसामर्थ्यात् ॥ एवं वेत्ति
 शोपी हनमवति ॥ हरये ॥ विष्णवे ॥ नायकः ॥ पावकः ॥ वांतेयि प्रत्यये ॥ यकारादौ प्रत्यये पर ओदो नोरव आवि एतोस्तः ॥ गोविं ॥ विकारो गयं ॥ गोवयसार्थं ॥ नावातायनाय ॥ नावयोध
 यादिनायद ॥ गोयूतोयं दस्युपसंख्या न ॥ अधपरिमाणव ॥ गयूतिः ॥ कतिपयतीत्यादिना श्रुतिशब्दानि पातितः ॥ वातद्वयत्रयकारा ज्ञा र्हेतावित्यत्र कारा द्वापूर्वभागे

तस्मिन् विधित्वादावत्युत्तरणे ॥ सप्तमं ते अत्र न हणे विरो षणी भूते यो विधिराम ते स रादौ बोध्यः ॥

रयं नत्र कर्तव्ये हेतुः संज्ञा वा स्यात्. वर्णाश्रमेतरे. वर्णाश्रमेतरे. शी भावं प्रत्येव विभाषे लुक् मतो नाकच. किं तु क. प्रत्यय एव. वर्णाश्रमेतरेकाः. प्रथमं नमस्तयान्ता
 धकति पयने भाष्य. एते जसः कार्य प्रत्युक्त संज्ञा वा स्युः. प्रथमे. प्रथमाः. इत्यादि. शेषरामवत्. तयः प्रत्ययस्तत्तत्तदंतायाः. द्वितय. द्वितयाः. नेम. नेमाः. शेष सर्ववत्.
 विभाषा प्रकरणे तीयस्य हि. स्तृप संख्याने. द्वितीये लो. द्वितीयायेत्यादि. एवं तृतीयः. अर्थवद् द्वेष्टान्नेह. पदुजातीयाय. निर्जरः. जराया लर स. न्यतरस्यां. जराया लर स. न्यतरस्यां.
 सवा स्याद जादौ विभक्तौ. पराणाधिकारे तस्य वत दंतस्य च. अनेका ल्तात्सर्वो देशे प्राप्ते. निर्दिश्यमानस्यादेशा भवति. एकदेशा विरुद्धस्यानु. यत्वा लर शब्दस्य लर स.
 निर्जरसौ. निर्जरसः. इनादी. बाधित्वा लर स. निर्जरसा. निर्जरसे. निर्जरसः. निर्जरसि. पक्षे ह जादौ नरामवत्. इति कृता तु पूर्व विप्रतिषेधेन नाताः कृत्याः सन्नि
 पातपरिभाषाया अनित्यत्वमाश्रित्य जरासि कृते. निर्जरसिन. निर्जरसादिति रूपं न तु निर्जरसा निर्जरस इति के सिदित्युक्तं. तथा नि सि निर्जरसे रिति रूपांतरं सु
 क्तं. तदनुसारिभिश्च षष्ठ्येकवचने निर्जरस्येत्येव रूपमिति स्वीकृतं. एतच्च भाष्ये विरुद्धं. पद. नो मा स्तृ. नो मा स. न्यष. नो य. न्यक. न्यक. न्यु. नो स. न्यष. न्यतिषु.
 पाददंतनासिकामास ह दय निशा अस्तृ. न्यष. नो य. न्यक. न्यक. न्यु. नो स. न्यष. न्यतिषु. पाददंतनासिकामास ह दय निशा अस्तृ. न्यष. नो य. न्यक. न्यक. न्यु. नो स. न्यष. न्यतिषु.
 यामुक्तं तत्त्वमादिकं. पादः. पादौ. पाशः. पादं. पादौ. पदः. पादान्. पदा. पादनेत्यादि. सुडनपुंसकस्य. सुड प्रत्याहारः. स्वादिपंचवचनानि सर्वनामस्थाने संज्ञानि स्यु
 रङ्गी वस्य. स्वादिष सर्वनामस्थाने. क प्रत्ययावधिषु स्वादिष सर्वनामस्थानेषु परतः पूर्वपदसंज्ञं स्यात्. यविभं. युकारादिषु जादिषु च प्रत्ययावधिषु स्वादिष स
 र्वनामस्थानेषु पूर्वपदसंज्ञं स्यात्. आकृष्टा रदेका संज्ञा. इत ऊर्ध्व कडाराः कर्मधारय इत्यतः आगेकस्यैव संज्ञा ज्ञेया. यापराजवकाशान्. तेन शासादावविभक्तं
 जैवमपदत्वं. अतोऽश्वं. दतः. दता. जश्च. दद्यामित्यादि. मासः. मासा. माभ्यामित्यत्र लुक् लोपः. माभ्यां. माभिरित्यादि. अस्य अधिकारोयं. अलोपोनः.

अंगावयवोऽसर्वनामस्थानय जादि स्वादिपरोयो न तस्याकारस्य लोपः स्यात्. रणाभ्यां नोणाः समानपदे. एकपदं स्थाभ्यां रेफकाराभ्यां परस्य नस्यणः स्यात्. यूजः. यूजा
 पूर्वस्मादपि विधौ लोप इति पक्षे तु अदुबायदये वर्णत्वं. पूर्वत्रा सिद्धेन स्था निर्वहिति तु अत्र नास्ति. तस्य दोषः. संयोगादि लोप लक्षणविधिति निषेधात्. नलोपः प्रातिप
 दिको तस्य. नेति प्रातिपदिकेति न लुक् षष्ठीकेपदे. प्राति. अत्र. परिक संज्ञं यत्तदंतस्य नकारस्य लोपः स्यात्. नलोपस्या सिद्धत्वा दीर्घत्वमेवैव स्त्वचन. धूषभ्या. धूष
 भिः. धूषभ्य इत्यादि. विभाषादि. श्योः. अंगावयवो सर्वनामस्थानय जादि स्वादिपरोयो न तस्याकारस्य लोपो वा स्यान्ति. श्योः परतः. यूष्णि. यूषणि. पक्षरामवत्. पदानि
 तिस्रं प्रभृति ग्रहणं प्रकारार्थं. तथा च ओडः. श्यामपि रोष. नो देशो भाष्ये क कु दोषणी इत्युदाहृतः. रोषशब्दस्य नपुंसकत्वमप्यत एव भाष्यात्. तेन तमुपा इव दुष्य
 रक्षिणो दोर्निशान्तर इति संगच्छते. पदं धिश्चरणोस्त्रियां. स्वातंह. मानसमन इति वसंगच्छते. आस. न्यं प्राणमू. नुरिति च. आस्यभवः. आस. न्यः.
 पुनर्बाहु. प्रवेष्टो दोरिति साहचर्यात्पुंस्त्वमापि. रोषं तस्य तथा विधस्य भजत इति. द्योरेजोर्भो ह्यङ्कः. संख्याविसाय पूर्वस्याङ्क स्यात्. न्यतरस्यां. डो. संख्यादि
 पूर्वस्याङ्क स्यात्. नो देशो वा स्यान्ते. ह्यङ्कि. ह्यङ्कनि. ह्यङ्के. विगतमहः. थङ्कः. थङ्कि. थङ्कनि. थङ्के. अङ्कः. सायंसायाङ्कः. सायाङ्कि. सायाहनि. सायाङ्के.
 ल्यहंता. विश्वपाः. दीर्घाऽज्ज सिच. दीर्घाऽज्ज सिच निच परे प्रथमयोः पूर्वसवर्ण दीर्घो न स्यात्. रहिः. विश्वपौ. सवर्ण दीर्घः. विश्वपाः. यद्यपीह ओडि. नादि
 यीत्येव सिद्धं. जसितु सत्यपि पूर्वसवर्ण दीर्घ इति नास्ति. तथापि गोयैः. गोयैः इत्याधर्थस्त्वं. इहापि न्याय्यतादुपन्यस्तं. आतोधातोः. आकारांतोयोधातुस्तदंतस्य
 भस्यागस्य लोपः स्यात्. अलोपस्य. विश्वपः. विश्वपा. विश्वपाभ्यामित्यादि. एवं शंख ध्मा रयः. धातोः किं. हाहान्. रा. सवर्ण दीर्घः. हाहा. डे. रहिः. हाहे. डसिडस्.
 दीर्घः. हाहाः. आसिहहि. हाहोः. डो आहुणाः. हाह. शेष विश्वपावत्. अतिद्वितयागविभागादधातोरप्यालोपः केचिद. तैः. नैः. इत्यादताः.

हरिः प्रथमयोः पूर्वसवर्णः हरी जसिवः क्स्वांतस्यांगस्यगुणः स्याज्जसिपरे हरयः क्स्वस्यगुणः क्स्वस्यगुणः स्यात्संबुद्धोः ०५ द्स्वदिति संबुद्धिगोपः हरेः
 हरिः हरी हरी नू शब्दाध्यसखि अनदी संज्ञोऽस्वोपाविदुतोतदंतं सखिवर्जं घिसंज्ञं स्यात् शेषाकिं मत्ये एकं संज्ञाधिकारात्सिद्धे शेषग्रहणस्यार्थमिति तत्त्वं क्स्वो किं
 वातप्रत्ये इदुतो किं मत्ये आङोनास्त्रियां घेः परस्याङोनास्यादस्त्रियां आङि ति स संज्ञाधावां हरिणा अभिजाकिं मत्या घडि ति घिसंज्ञं स्याङि ति मुपि गुणः स्या
 त् हरये घेः किं सख्ये इति किं हरिभ्यां सुपि किं पट्ठी घेडितीति गुणे कृते उ सिङ् सोऽन् एङोङ् सिङ् सोऽन् सारति परे प्रवरूपमकादेशः स्यात् हरेः २ हरीणां अ
 वधेः इदुङ्मासुत्तरस्यङ् रोत्याह्वरं तादेशाभाकारः हरो हरीः हरिषु एवं श्रीपत्यग्निरविकथादयः अनङ् सोऽन् संख्युरंगस्यानकादेशः स्यादसंबुद्धोऽसौ परे डि वे
 ल्यतादेशः अङो त्यात्सु उपधा अत्यादकः पूर्वोवर्ण उपधासंज्ञः स्यात् सर्वनामस्थानेना संबुद्धौ नांतस्योपधायादी घेः स्यात् संबुद्धौ सर्वनामस्थाने परे अष्टकएका
 ल्यत्ययः एका ल्यत्ययोयः सोऽष्टकसंज्ञः स्यात् हङ् आब योदी घात्सु ति स्यट् कं हल् हलतात्परं दीघो योऽङ्गापोतदंतावपरं सुति सीत्येतदष्टकं हल्ले यत हङ् आ
 भ्याः किं ग्रामणीः दीघाकिं निष्कोशां विः अतिरुद्धः सुति सीति किं अनेत्सीत् तिपा महाभूरितस्य ग्रहणात्सिद्धे वायहनास्ति अष्टकस्य किं विभक्तिः ४ सखा
 हे सखे ५ हल्लिं विभेदः प्रथमहल्लिं राजा नलोपेन स्यात् संयोगांतलोपस्यासिद्धे लात् सख्युरसंबुद्धौ सख्युरंगत्परं संबुद्धिवर्जं सर्वनामस्थाने निहत्स्यात् अ
 वाज्जिति जिति णिति च प्रत्यये परे अजं तांगस्य ह्रिः स्यात् सखायोः २ सखायः सखायः सखीन् घिसंज्ञाभावा नतलोपमः सखा सख्ये सख्यात्परस्व सि
 निश श्भां स्वीती श्भां कृतयणादेशाभ्यां परस्यङ् सिङ् सोऽन् स्यात् सख्युः २ ओत् इदुङ्मा परस्यङ् रोत्याह्वरं उकारानुवृत्तिरुत्तरार्थो सख्यो शेषद्वि
 वतः शोभनः सखासु सखा सु सखायो सु सखायः अनङ् णिङ् आवयोरंगत्वात्तदंतोपधृतिः समुदायस्य सखिरूपत्वाभावेनासखाति निषेधाप्रवृत्तिर्घिसंज्ञा मुस

खिना मुसखये उ सिङ् सोऽन् गुणे कृते कृतयणादेशाभावात्त्यत्यादित्युत्वं न मुसखेः सु सखावित्यादि एवमतिशयितः सखाऽतिसखा परमः सखायस्येति विग्रहे
 परमसखा परमसखायावित्यादि गोणत्वथनङ् णिसे प्रवर्तते सखीनां तः अतिसखिः लिंगविशिष्टपरिभाषाया अनित्यत्वा नङ् ह्रि वत् इहानङ् णित्वेन मे
 वतः गोस्त्रियोरितिङ् खेन सखिवशब्दस्य लक्षणिकत्वात् अक्षणाप्रतिपदा कृतयोः प्रतिपदा कृतस्येव ग्रहणात् पतिः समास एव पतिशब्दः समास एव घिसंज्ञः स्यात् प
 त्या पत्ये पत्युः २ पत्यो शेषहरिवत् समासे तु भ्रपतये कतिशब्दे निबन्धवचनांतः बहुगणवतुडति संख्या एते संख्यासंज्ञाः स्युः डतिव डत्येना संख्याषट्सं
 ज्ञा स्यात् प्रत्ययस्य लुक् ऋतुपः लुक् ऋतुपशब्दे कृतं प्रत्ययादर्शिनं कृमातत्र संज्ञं स्यात् ष ङा लुक् षङ्गा परयोर्लशसो लुक् स्यात् प्रत्ययलोपप्रत्यय
 लक्षणं प्रत्यये नुपेपितशब्दितं कार्यं स्यात् इति लसिचेति गुणे प्राप्ते ननु मतांगस्य लुक् ऋतुप एते लुमंतः लुमताशब्देन लुप्तेतन्निमित्तमंगकार्येन स्यात् क
 ति २ कतिभिः कतिभ्याः २ कतीनां कतिषु अस्मद्व्युत्पत्त्यसंज्ञकास्त्रिषु सरूपाः विशब्देन बहुवचनांतः त्रयः त्रीन् त्रिभिः त्रिभ्यः २ त्रिभ्यः त्रिशब्दस्य त्रया
 देशः स्यादामि त्रयाणां परमत्रयाणां गोणत्वेन नेतिके चिद् त्रियत्रीणां वस्तुतस्तत्रियत्रयाणां त्रिषु द्विशब्दादिवचनांतः त्रिदादीनामः एवामकारो
 तादेशः स्यादभिक्तो द्विपर्यंतानामेवेष्टिः द्वौ २ द्वौभ्यां ३ द्वयोः २ द्विपर्यंतानां किं भवान् भवन्तो संज्ञाया उपसर्जनत्वेन नात्वं सर्वाद्यंतर्गणकार्यत्वात्
 द्विनामकश्चिद् द्विः द्वी द्वयः द्वौ भवति कान्तोऽतिदिः हरिवत् प्राधान्येन परमद्वौ इत्यादि ओडुलोमिः ओडुलोमी लोमो अपत्यसुबहु वकारो वक्तव्यः वा
 क्कादी ओपवादः उडुलोमाः ओडुलोमिः ओडुलोमी उडुलोमान् इति इदंताः वातप्रमीरित्युणादिस्त्रेणमाङ् रित्ययः किं वातं प्रमिमीते वात
 प्रमीः दीघाज्जसिव वातप्रम्यो वातप्रम्यः हजातप्रमीः अभिपूर्वः वातप्रमी वातप्रम्यो वातप्रम्ये वातप्रम्यः २ वातप्रम्यो वातप्रम्यो दी

ध्वान्ननुदः हौतुसर्गः ध्वः वातप्रमीः वातप्रम्योः वातप्रमीधुः एतययीपयादयः मां त्यनेनेतिययीमोर्गः पातिलोकमितिपपीः सूर्यः थापोः किदेवेतिइप्रत्ययः कि
 वेतस्यवातप्रमीशब्दस्यतु अमिशसिडोवविशेषः वातप्रम्यः वातप्रम्यः वातप्रम्यिः एतेनकाव इतिवक्ष्यमाणायणः प्रधीवत् व इयः श्रेयस्योयस्यसंबुद्धश्रेयसीः दी
 ध्वान्तताहः आविनिसुलोपः यस्याख्योनरी ईदंतौनित्यस्त्रीलिंगोनदीसंज्ञोस्तः प्रथमलिंगग्रहणं व पूर्वस्त्र्यारव्यस्यापसर्जनत्वेपिनदीत्वंतथमित्य
 र्थः अंबार्थनघोर्कस्वः अंबार्थानांनघांतानांवर्कस्वः स्यात्संबुद्धो हेबहुश्रेयसि वासिबहुश्रेयसीन् आपनघाः नघांतासरपादितामादुगमः स्यात् आरभ्य
 आशोऽविपरेवद्विरेकादेशः स्यात् बहुश्रेयस्ये बहुश्रेयस्याः नघांतासरलो भुद् बहुश्रेयसीनां डेरास्त्रधाम्नीभ्यः नघांतादावता नीशब्दाच्चेपरस्यडं रान्
 स्यात् इहपरत्वादातनुर्वाध्यते बहुश्रेयस्या शेषेइप्रत्ययोतवातप्रमीवत् अज्ञातत्वा नसुलोपः अतिलक्ष्मीः शेषेबहुश्रेयसीवत् कुमारीमिच्छन्कुमारीवाच
 रन्वा ब्राह्मणः कुमारी क्यङांतादावकिंवेतादाकर्तरिकिप्र हल्ङादि लोपः अविभ्रधातु भ्रुवां खोरियुडु वडो श्रुप्रत्यांतस्यवणाविर्णातस्यधातोः ईदस्य
 वांगस्ययुडुवडोस्तो जादोप्रत्ययेपर दिब्रत्यंतादेशः आंतरतम्यादेरियड ओरुवड इतीयडि प्राप्ते एतेनकावसंयोगपूर्वस्य धात्ववयवसंयोगपूर्वानभवतिय
 इवर्णस्तरं तेयोधातुस्तदंतस्यानेकावोगस्ययणस्यादोदो प्रत्ययेपर इतियण कुमायी कुमार्यः हेकुमारि अमिशसिन् कुमाय कुमार्यः कुमायः कुमायीः
 कुमारीणां कुमायी प्रधीः प्रधोः प्रध्यः प्रध्यं प्रध्यः उन्न यतीधुनीः धातुनासंयोगस्यविशेषणादिहस्यारव्यण उन्नो उन्न्यः हउनीः उन्न्यः इरास्त्र उ
 न्याः एतयमणीः अनेकावः किं नीः नियो नियः अमिशसिन्परत्वादियड नियः नियोः इरास्त्र नियोः असंयोगपूर्वस्येति किं सुत्रियो यवक्रियो गतिकारक
 तरपूर्वस्ययणनेष्यते शुद्धि यो परमधियो कथंताहे इधियः इधिकायेत्यादि बुध्यते उ स्थिताधीये धामिति विग्रह इरित्यस्य धीशब्द प्रतिगतिवत्तम

मेवनास्ति यक्रियायुक्ताः प्रादयस्तं प्रयेवगत्युपसर्गसंज्ञाः इध्विकशब्दस्यबुद्धिकृतमपादानत्वंनेहविवक्षितं इध्विकसंबंधिनीभीर्हध्विकभीरित्युत्तरपदलोपोवा नभ
 सुधियोः एतयार्थेनस्यादिसुपि सुधियो सुधियइत्यादि सखायमिच्छतिसखीयति नतःकिप्र अलोपयुजोपो अलोपस्यस्थानिवत्तादाप्राप्ते कौतुभंनस्य
 निवत् एकदेशविकृतस्यानव्यतयाऽनङ्णित्वे सखा सखायो सखायः हेसखीः अमिपूर्वरूपात्परत्वाद्यणि प्राप्ते ततोपिपरत्वात्सख्युरसंबुद्धावितिप्रवर्तते सखायं स
 खायो शसियण सखायः सहखेनवर्ततइतिसखः तमिच्छतीतिसखीः सुखमिच्छतीतिसुखीः सुतमिच्छतीतिसुतीः सख्योः सुख्योः सुख्योः ख्यत्यादिनिदीधस्यापिथ
 हणादुकारः सख्युः सुख्युः सुख्युः लूनमिच्छतीतिलूनीः क्षाममिच्छतीतिक्षामीः प्रस्तीमं प्रस्तीमीः एवाङ्गसिङ् सोर्यण नत्वमत्वेयोरसिद्धत्वात्त्यत्यादित्युत्वं लूयुः
 क्षाम्युः प्रस्तीम्युः लुङ्गीयतेऽभुङ्गीः पङ्गीः इयङ् शुक्रियो पङ्कियो इतिङ् सोः शुक्रियः इत्यादि इतिइदंताः शंभुर्हरिवत् एवंविष्टुवाद्युभावाद्
 यः तं ज्ञेयः कोष्टशब्दस्तत्तंनतु ल्यंरूपंउभतु असंबुद्धोसर्वनामस्थानेपर कोष्टशब्दस्थानेकोष्टशब्दः प्रयोक्तव्यइत्यर्थः क्तोहि सर्वनामस्थानयोः
 कोसर्वनामस्थानेपर क्त्वंतांगस्यगुणः स्यात् इतिप्राप्ते क्तुशानस्युक्तदंसांनेहसां च क्त्वंतानामुशनसादीनांनानङ् स्यादसंबुद्धोसोपरे अहन्त्स्वस्वनेह
 लृष्ट्वात्तदोत्पात्तप्रशास्त्रणां अवादीनामुपधायादीधः स्यादसंबुद्धोसर्वनामस्थानेपर नञादिग्रहणं सुत्यतिपक्षे नियमार्थ उणादिनिष्पन्नानांत्वरत्तज्
 तानांवेदवतितर्हि नञादीनांमेव तेनपित्वात्प्रवृत्तीनांन उङात्तशब्दस्यभवत्येव समर्थस्त्वेउङात्तारइतिभाष्यप्रयोगात् कोष्टा कोष्टारो कोष्टारः को
 स्टारः कोष्टारो कोष्टान् भाषातृतीयादिषु अजादिषुवृत्तीयादिषु कोष्टोक्तवत् कोष्टा कोष्टे क्तउक्त्वं क्त्वंताङ् सिङ् सोरितपरउकारेकादेशः स्या
 त् रपरत्वं वातस्य रतात्तयोगांतस्यसत्यवजोपानान्यस्य रेफस्यविसर्गः कोष्टुः सत्येवेति किं ऊर्क् आमिपरत्वात्त्वंङ्गवे प्राप्ते उमविरत्त्वंङ्गवेभा

[illegible]

सेः सयौ सयः स्मृतैः स्मृतयौ स्मृतयः एदंताः गोतोणिद गोशब्दात्परं सर्वनामस्थानं पित्कार्यकृत्यात् गोः गावो गावः ओतोमूशासोः
आओतइतिहेदः ओकारादमूशासोरविपरं आकारेकादेशः स्यात् शसासाहवर्थात्सबेवामरुद्वते नेह अविनवं गां गावो गाः गवा गवे गोः इत्यादि
ओतोणिदितिवाच्यं विहितविशेषणं च तेन सुधौ सुधावो ओकाराद्विहितं सर्वनामस्थानमिति व्याख्याना नेह हेभानौ भानवः उः शंभुः स्मृतौ येन स
स्मृतौ स्मृतावौ स्मृतावः स्मृतां स्मृताः इत्येदंताः स्योहलि रेवाद्यस्याकारेतादेशः स्याद्वलिविभक्तौ अविआयादेशः रा रायो रायः
रायं रायो रायः राया राभ्यां इत्येदंताः ग्लो ग्लावो ग्लावः ग्लावं ग्लावो ग्लावः ओतोमूशासोरिति दनप्रवर्तते ऐओइस्त्वेण ओदोतो सा
वण्याभावात् इत्येदंताः दुर्लिंगाः ३२ रमा ओइ आपः आवंतादंगात्परस्योडः शीस्यात् ओडि ल्योकारविभक्ते संता रमे रमाः सं
बुद्धौ न आपएकारः स्यात्संबुद्धौ एङ् क्त्वादिति संबुद्धिलोपः हेरमे हेरमे हेरमाः रमा रमे स्त्रीत्वा नत्वाभावः रमा आडि आपः आडि ओ सि
वपरं आवंतस्यांगस्य एकारः स्यात् रमया रमाभ्यां रमाभिः यादपः आपः परस्युडि द्वेन स्ययादागमः स्यात् वृद्धिरेवि रमाये सर्वर्णदीर्घः रमायाः रमयोः
रमाणां रमायां रमयोः रमासु एवं दुर्गादयः सर्वनाम्नः स्यादुस्त्वश्च आवंतात्सर्वनाम्नः परस्युडितः स्यादापश्चद्वस्वः स्यात् रायोपवादः सर्वस्ये सर्वस्याः एका
देशस्य प्रवर्तितत्वेन ग्रहणादामि सर्वनाम्न इति सुट् सर्वासां सर्वस्यां सर्वयोः सर्वासु एवं बिभ्यादय आवंताः विभाषादिस्त्मासेबुद्धौ लौ अवसर्वनामतावा
स्यात् उत्तरप्रवर्त्ये उत्तरप्रवर्त्ये दिङ्गमाभ्यंतरा ऋइतिदिक्त्मासस्य ग्रहणा नेह योत्रासाप्रवोवस्या उ मुग्धायास्तस्येउत्तरप्रवर्त्ये वङ् वी हि यहणं स्यष्ट

अंतरस्येशालाये बाह्याये इत्यर्थः अपुरीत्युक्ते नैह अंतरायै न गये विभाषा द्वितीया तृतीयाभ्यां द्वितः स्यादापश्चद्वस्वः इदं यत्कंशकं तीयस्य द्वित्स्वः
 पसंख्यानात् द्वितीयस्य द्वितीयाये द्वितीयस्याः २ द्वितीयायाः २ द्वितीयस्यां द्वितीयायां शयंरमावत् एवतृतीया अंवायेनद्योद्वस्वः हेअं व हेअक् हेअक्
 अंसंयुक्तायेडलकास्तदंतोद्वस्वो न हेअंवाडे हेअंवाले हेअंविके जरा जरसौ शीभावात्परलाज्जरस्व आमिबुटः परलाज्जरस्व जरसामिआदि पक्षरमा
 वत् इह पूर्वविप्रतिषेधेन शीभावसन्निपातपरिभाषाया अनित्यतां वा श्रित्य जरसी इति केचिदाहुस्तन्निर्मलं यद्यपि जरसादेशस्य स्थानिवद्भावेनावतत्त्वमा
 श्रित्य ओउ आपः आडि वापः यादापः इस्वनद्यापः इरामितिपंचापिविधयः प्राप्ताः एवं न स निशरृत्स्व तथाप्यनन्विधावित्युक्ते न भवति आ आश्रित्यप्रश्लि
 ष्य आकाररूपस्यैवापः सर्वत्र ग्रहणात् एवं ह लृडादिस्त्रेपि आ आ पूर्व ईदृशेति प्रश्लिष्य अतिस्वद्वः निष्क्रोशां विभित्यादिसिद्धे दीर्घग्रहणं प्रत्याख्येयं न नैव मथ
 तिस्रद्वयेत्यत्र स्वाश्रयमाकारत्वं स्थानिवद्भावेनास्वं वा श्रित्य यादृस्यादिति वाच्यं आलंतं यदंगततः परस्य याद्विधानात् उपसर्जनस्त्रीप्रत्ययेतदादि नियमात्
 पदं निति नास्ति कायानसु नसः नसा नोभ्यामित्यादि पक्षे सुटिवरमावत् निशाया निशः निशाः निशा बन्धवत्स्वत्स्वजसृजयजराजभाजजरायाः
 ब्रह्मादीनां सप्तानां कृशांतयोश्चकारोतादेशः स्याज्झलिपदान्ते च षस्य जश्तेनडः निड्यां निडिः सुपिडः सीति पक्षे धुट् चर्त्तं तस्यासिद्धतां यो द्वि
 तीया इति तयोश्च यौन न पदानां द्योरिति धुलं न निट्त्स्व निट्सु षडोः कः सि षस्य ढस्य चकः स्यात्सकारपरे इति तु न भवति जश्त्वं प्रत्यसिद्धत्वात् के
 चिदुक्त्वादिस्त्रेदाधर्धे धातोरिति स्त्रादातोरित्यनुवर्तयंति तन्मते जश्तेन जकारे निज्या निजिभिः श्रुत्वं निश्चुत्वं वाः कुरिति कुत्वं तु न भवति

जम्भस्यासिद्धत्वात् मांसघृतनासान्द्रां मांससृत्स्वयोवायाः शसादौ वा घृतः घृता घृष्टामित्यादि पक्षे सुटिवरमावत् गोपाः विन्धपावत् मतिः प्राये
 ण हरिपद स्त्रीत्वा नत्वाभावः मतीः नात्वं न मत्या इति इस्वश्च इयडुवडः स्थानो स्त्रीशब्दो नित्यस्त्रीलिंगावीर्यतोद्वस्वो वडुवणोस्त्रियां वानदीसं
 जौ स्तोडिति परे आप्रद्याः मत्स्ये मत्तये मत्याः मतेः नदीत्वपक्षे ओदिति डे रौत्वे प्राप्ते इडुड्या नदीसंज्ञक्या मिडुड्या परस्य डे रा म्यात् पक्षे अडुवधः भ
 ल्यो मतो एवं क्रतिस्मृत्यादयः त्रिवर्तुरोः स्त्रियां तिष्ठवमसु स्त्रीलिंगयोरेतयोरेतावादेशौ स्तोविभक्तौ परतः अविरक्तः तिष्ठवमसु एतयोर्कार
 म्यरेफादेशः स्यादन्वि गुणदीर्घत्वा नाम पवादः तिस्वः २ तिष्ठभिः तिष्ठभ्यः २ आमिबुमविरेतिबुट् नतिस्ववमसु एतयोर्नामिदीर्घान् तिष्ठणः तिष्ठषु
 स्त्रियामिति त्रिवर्तुरोर्विशेषणान्नेह प्रियास्त्रयस्त्रीणि वायस्याः सा प्रियत्रिः ३ मतिवत् आमिप्रियत्रयाणामिति विशेषः प्रियास्तिस्त्रोयस्येति वियहे प्रिय
 तिसा प्रियतिस्त्रो प्रियतिस्त्रः प्रियतिस्त्रमित्यादि प्रियास्तिस्त्रोयस्य न कुलमिति विशेषः प्रियत्रि स्वमोर्लुकात् कुलत्वेन प्रत्ययलक्षणाभावा निति स्वादेशः
 ननु मतेति निषेधस्यानित्यत्वात् सप्रियतिस्त्र शदेशात् पूर्वविप्रतिषेधेन ननु प्रियतिस्त्रणी प्रियतिस्त्रणि तृतीयादिषु वक्ष्यमाणेषु वडावविकल्पात् पर्याये
 ण नु मरभावो प्रियतिस्त्रा प्रियतिस्त्रणा इत्यादि देवत्वे सत्यापु दे २ द्वाभ्यां ३ द्वयोः २ गौरी गौर्यो गौर्यः नदीकार्य हे गौरि गौर्ये इत्यादि एवं वाणीनद्याद
 यः प्रातिपदिकग्रहणं लिंगविशिष्टस्यापि ग्रहणादनडि णि द्वावेव प्राप्ते विभक्तौ लिंगविशिष्टग्रहणं सखी सख्यो सख्यः रत्यादि गौरीवत् अश्वेतत्वा न
 सुलोपः अश्वीः शयंगौरीवत् एदंतीति चोदयः स्त्री हेस्त्रि स्त्रियाः स्त्रीशब्दस्य यडु स्यादजोदो प्रत्यये परे स्त्रियो स्त्रियः याम्यशसाः आमिशसिचक

स्त्रियाश्च यद्वा स्यात् स्त्रियं स्त्री स्त्रियः स्त्री स्त्रिया स्त्रिये स्त्रियाः स्त्रियोः परतान्त्र्यः स्त्रीणां स्त्रियां स्त्रियोः स्त्रीषु स्त्रियमति क्रीतेति स्त्रिः अतिस्त्रि
 यो गुणनाभोगो लुङि परत्वात्पुंसि बाध्यते स्त्रीवेनुमावस्त्रीरौ स्ययादि ल्यवधार्यतां लसिन् अतिस्त्रियः हे अतिस्त्रि अतिस्त्रियो अतिस्त्रियाः वामशसोः
 अतिस्त्रियं अतिस्त्रिं अतिस्त्रियः अतिस्त्रीन् अतिस्त्रिणा घेडिति अतिस्त्रिये अतिस्त्रिः अतिस्त्रियोः अतिस्त्रीणां अत्रघेः अतिस्त्रो ओस्योकारे वनित्यस्या
 दम्भशसोक्त विभाषया इयादेशो विना न्यत्र स्त्रियाः पुंस्युपसर्जने स्त्रीवेनुमु अतिस्त्रि अतिस्त्रिणी अतिस्त्रीणि अतिस्त्रिणो इध नृता वजादौ वक्ष्यमा
 ण पुंवद्वा वात्यस्ये प्राग्वदपुं अतिस्त्रिये अतिस्त्रिणः अतिस्त्रिः अतिस्त्रिणाः अतिस्त्रियो रित्यादि स्त्रियां तु प्रायेण पुंवत् शसि अतिस्त्रीः अतिस्त्रिया दि
 तिङ्स्त्वितिङ्स्वातलप्रयुक्तो विकल्पः अस्त्रीतिङ् इयङ् वङ् स्तान्त्येवपुंदासस्तत्संबद्धस्येवावृत्तेः दीर्घस्यायं निषेधो ननु इत्थस्य अतिस्त्रिये अतिस्त्रि
 ये अतिस्त्रियाः अतिस्त्रिः अतिस्त्रियां अतिस्त्रौ श्रीः स्त्रियो स्त्रियः नयङ् वङ् स्तानावस्त्री इयङ् वङोः स्त्रितिर्द्ययोस्तावीदृतेनदी संज्ञौ नस्ताननुस्त्री
 हे श्रीः स्त्रिये स्त्रिये स्त्रियाः स्त्रियः २ वामि इयङ् वङ् स्तानो स्त्र्या ल्योयूमा मिवा नदी संज्ञौ स्ताननुस्त्री श्रीणां स्त्रियां स्त्रियां स्त्रियि प्रधीशब्दस्य वृत्तिका
 रादीनां मते लक्ष्मीवदपुं पदांतरं विनापि स्त्रियां वर्तमानत्वं नित्यस्त्रीत्वमिति स्त्रीकारात् किं गंतारान्निधाय कलंतदिति के यदमते तु पुंवदपुं च कृष्णाधी
 रिति विग्रहे तु लक्ष्मीवत् अमिश्रसिचपृथग्पृथग् इति विशेषः सुष्ठु धीर्यस्याः सुष्ठु ध्यायतीति वा विग्रहे वृत्तिमते सुधीः श्रीवत् मतां तु पुंवत् सुष्ठु धीरिति
 विग्रहश्च श्रीवदव वामणीः पुंवत् आमनयनस्योत्सर्गतः पुं धर्मतया पदांतरं विना स्त्रियामप्रवृत्तेः एवंचलपावनादेरपि पुं धर्मत्वमोत्सर्गिकं बोध्यं धेनुर्मत्स्व

स्त्रियां च स्त्री वाची कोष्टुशब्दस्तु अंतवदपुं लभते अनेभ्यो डीप् ऊरुंतेभ्यो नांतेभ्यश्च स्त्रियां डीप् स्यात् कोष्टी कोष्ट्यो कोष्ट्याः वधूगौरीवत् भूः श्रीवत् हे
 सुभूः कथं न हि हा पितः कासि हे सुभु इति भट्टिः प्रमाद एवायमिति बहवः खलपूः पुंवत् पुनर्भूः हं करतियणा उवङ्गो बाधना नेयङ् वङ् इति निषेधो न
 हे पुनर्भु पुनर्भू पुनर्भूः एकाजुत्तरपदेषाः एकाजुत्तरपदस्य तस्मिन् समासे पूर्वपदस्थानि मितात्परस्य प्रातिक्रान्तं गुम्विभक्तिस्तस्य न स्पणत्वं स्यात् आहं मे
 समर्थान्निस्त्विति सिद्धे पुनर्णयदप्यस्यार्थम् यणं बाधित्वा परत्वा नुट् पुनर्भूणां वर्णाभूः भेक जातौ नित्यस्त्रीत्वात्तावात् हे वर्णाभूः के यदमते मतां तु पुंवत्
 पुनर्नवायां तु हे वर्णाभूः भेक्यां पुनर्नवायां स्त्रीवर्णाभू र्ददुरे पुमानिति यादवः वर्णाभूश्च वर्णाभूः वर्णाभूः स्वयंभूः पुंवत् नषट्स्वसिद्धिभ्यः षट् संज्ञकेभ्यः स्व
 स्वादिभ्यश्च डीप् शपो नस्तः स्वसातिस्वश्च तस्वश्च न नोश दुहिता तथा याता मातेति समेते स्वस्वादय उदाहृताः अमृजिति दीर्घः स्वसारो स्वसारः माता
 पितृवत् शसिमातुः दोगौ वत् राः पुंवत् नोर्ग्वैवत् इत्यंतताः स्त्री किं गाः अतोम् अतोंगा त्स्त्री वा त्वमोरम्यात् अमिपूर्वाः शाने
 एङ् इत्वादिति ह्मावकोपः हे शाने न पुंसकात् स्त्री वात्यरस्योङ् शी स्यात् न संज्ञायां यस्येति व ईकारे तद्धिते च परे न स्ये वर्णा वर्णा योर्जापः स्यात्
 इत्यकारोपे प्राप्ते ओङ् यथा प्रतिषेधो वाच्यः शाने अमृशसोः शिः स्त्री वादनयोः शिः स्यात् शिसर्वनामस्थाने शिदित्ये तङ् क संज्ञे स्यात् न पुंसकात्
 शलवः शलंतस्यातंतस्य वङ्गीवस्य नुमागमः स्यात् सर्वनामस्थाने परे उपधाया दीर्घः शानानि पुनस्तद्वत् शेषरामवत् एवं धनवनादयः अङ् व

रादिभ्यः पञ्चभ्यः एभ्यः क्लीबेभ्यः स्वमोरदृशदेशः स्यात् रेः इति परेभ्योऽर्धोपः स्यात् वावसाने कतरत् कतरद् कतरे कतराणि भस्येति किं पञ्चमः रे
 लुप्तत्वात्थमयोरिति पूर्वसवर्णदीर्घ एङ् इत्वादिति संबुद्धिर्लोपश्च न भवति हेकतरत् पुनस्तद्दत्तं शेषं पुंवत् कतमत् इतरत् अन्यत् अन्यतरत् अन्य
 तमस्य तु अन्यतममित्येव एकतरत्वात्तिषेधोक्तयः एकतरं सौरमादेशोक्तं ते सन्निपातपरिभाषयानजस् अतरं अजरसी अजरे परत्वाज्जरसि कृते श्रुतं
 त्वा नुम् सांतमहतः संयोगस्य सांत संयोगस्य महत्तश्च योन फारस्तस्योपधायादीर्घः स्यादसंबुद्धौ सर्वनामस्थाने परे अजरांसि अजराणि अमित्कोप
 वादमसत्तावं वाधित्वा परत्वाज्जरस् ततः सन्निपातपरिभाषयानलुक् अजरसं अजरं अजरसी अजरे अजरांसि अजराणि शेषं पुंवत् पदमिति
 हृदयोदकास्यानो हृद उद न आस न हृदि हृदा हृदामित्यादि उदानि उदा उदभ्यामित्यादि आसानि आसा आसभ्यामित्यादि मांसि मांसा
 माभ्यामित्यादि वस्तुतस्तु प्रवृत्तिग्रहणं कारणमित्युक्तं अतएव भाष्ये मांस्यन्या उखायादित्युदाहृतं अयस्मयादित्येन भत्वा संयोगांतलोपो
 न पद न इत्येव छंदसीत्यनुवर्तितं वृत्तौ तथापि मासं छंदसीति वार्तिके छंदो ग्रहणसामर्थ्याल्लोकेपि क्वचिदिति कैयटोक्तरीत्या प्रयोगमनुस
 रत्यपदादयः प्रयोक्तव्या इति बोध्यं क्लीबेन पुंसके प्रातिपदिकस्य क्लीबे प्रातिपदिकस्याजंतस्य क्लृप्त्वा स्यात् श्रीपं भानवत् श्री
 पाय अत्र सन्निपातपरिभाषया आतोधात्तोरित्यालोपो न स्वमोर्न पुंसकात् क्लीबादंगात् स्वमोर्लुक् स्यात् वारि इको विविभक्तौ इग

तस्य क्लीबस्य नुमागमः स्याद्विविभक्तौ वारिणी वारीणि ननु मतेति निषेधस्यानित्यत्वात्पक्षे संबुद्धिनिमित्तो गुणः हेवारे हेवारि आदो नावा
 रिणा घोर्द्वितीति गुणोपामे हृद्योत्वत्स्वङ्गावगुणोभ्यो नुम् पूर्वविप्रतिषेधेन वारिणे वारिणः वारिणोः नुमश्चिरेति नुद् नामीति दीर्घत्वं वारीणां वारिणि
 हलादेशो हरिवत् तृतीयादिषु भाषितं पुंस्वं पुंवद्भाष्यं प्रवृत्तिनिमित्तैक्ये भाषितं पुंस्वमिगंतं क्लीबं पुंवद्भाष्याद्वादाववि अनादये अनादिने इत्यादि शेष
 वारिवत् पीलुर्वक्षः तत्पुंस्वीलु तस्मै पीलुने अत्र न पुंवत् प्रवृत्तिनिमित्तभेदात् अस्ति दधिसरक्थ्यश्चामन दुदातः एवामन इत्यादावाविसंयो
 दान्तः अलोपो नः दध्रा दध्ने दध्नाः दध्नीः दध्नीः दध्नीः दध्नीः शेषं वारिवत् एवमस्ति सक्थ्यस्ति तदंतस्याथ नः अतिदध्रा सुधि सुधिनी सुधी
 नि हेसुधे हेसुधि सुधिया सुधिना प्रथ्या प्रधिना मधु मधुनी मधूनि हेमधो एवमंधारयः सा नुशरस्य स्क्रवो स्क्रुनि साक्रनि प्रियकोष्टु त
 ज्वंङ्गावात्पूर्वविप्रतिषेधेन नुम् प्रियकोष्टुनी प्रियकोष्टुनि दाशे पुंवत्पक्षे प्रियकोष्टा प्रियकोष्टुना प्रियकोष्टे प्रियकोष्टवे अन्यत्र त्वंङ्गावात्
 पूर्वविप्रतिषेधेन नुमेव प्रियकोष्टुनी प्रियकोष्टुने नुमश्चिरेति नुद् प्रियकोष्टुना सुकु सुकुनी सुकुनि सुल्वा सुल्वना धातु धातुणी धातुणि
 हधातुः हधातुः धात्रा धातृणा एतं तात्कं आदयः एवमंधारयः आदिश्यामानेषु क्लृप्त्वा एवमंधारयः प्रधु प्रधुनी प्रधूनि प्रधुनेत्यादि
 इह न पुंवत् यदि गंतं प्रधु इति तस्य भाषितं पुंस्वभावात् एवमथेपि प्ररि प्ररिणी प्ररीणि प्ररिणा एकदेशविकृतं स्यान्नन्यत्वात्तस्योहलीत्यात्वं प्र

राभ्यां पराभिः नुमविरेतिनुदः आलेपराणामितिमाधवः वस्तुतस्तु सान्निपातपरिभाषया नुदि आत्वेन नामीतिदीर्घस्वारंभ सामर्थ्यात्परिभाषां बाध
 तद्व्युक्तं परीणां सुनु सुनुनी सुनुनि सुनुनेत्यादि इत्यजंतानपुंसकलिङ्गाः ह्रस्वः ह्रस्वदः स्यात्प्रलिपदांतेव ह्रस्वा नितिमुञ्चपः प
 दांतत्वादह्रस्वदः अश्ववर्त्त लिट् लिट् लिहो लिहः लिहं लिहो लिहः लिहा लिट्भ्यामित्यादि लिट् सु लिट् क दांत्वात्तर्धः उपदेशादादधीतो
 ह्रस्वः स्यात्प्रलिपदांतेव उपदेशे किं अधोगित्यत्रयथा स्यात् रामलिहमात्मन इच्छतिरामलिहति ततः किप् रामलिट् अत्रमात्रत्वं एत्वं वाशोभय
 सप्ततस्यस्थोः धातोर्वयवो यएकानुसृतं तदवयवस्य बशः स्थानेभक्त्यात्सकारे ध्वशब्देनपरपदांतेव एकानो धातोरिति सामानाधिकरण्येनात्वं
 येतुइह न स्यात् गर्दभमा बध्ने गर्दभयति ततः किप् णिलोपः गर्धपुः क्षत्नीतिनिवृत्तः २ स्थोर्ग्रहण सामर्थ्यात् तेनहन दुग्धं दग्धा थपदेशिवद्वा
 वेनधात्ववयवत्वाद्गुभावाः अश्ववर्त्तः धुक् धुग् धुहो दुहः ध्रुववर्त्तः ध्रुक् गद्गुहसुहसुहलिहो एषाहस्यवाधः स्यात्प्रलिपदांतेव ध्रुक् ध्रुग्
 ध्रुहः ध्रुहो दुहः ध्रुग् ध्रुहो दुहः ध्रुक् ध्रुग् ध्रुहो दुहः ध्रुक् ध्रुग् ध्रुहो दुहः इत्येताः संप्रसारणं यणः स्थानेप्रयुज्यमानायदृक् ससंप्रसारण
 संज्ञः स्यात् गहकठ भस्यवाहः संप्रसारणमूठ स्यात् संप्रसारणाच्च संप्रसारणादविपूर्वरूपमेकादेशः स्यात् एषाधत्तुं विष्वाहः विष्वाहेत्या
 दि छंदस्येवणिवितिपक्षेणिजंतोहिन् वतुरनदुहोरसुदतः अनयोराम्यात्सर्वनामस्थानेसचोदात्रः सावनदुहः अस्यनुक्यात्सोपरः आदित्य
 धिका रादवर्णात्परोयंनुमः अतोविशेषविहितेनापिनुमा आम्रनबाध्यते आम्रावनुम्रनबाध्यते सोलोपः नुमविधिसामर्थ्याद् सुस्वस्विनिदत्तेन

संयोगांतलोपस्यासिद्धत्वात्तलोपो न अनदुहः असंबुद्धो वतुरनदुहोरस्यत्वंसंबुद्धो आमोपवादः हेअनदुहः अनदुहो अनदुहः अनदुहः अ
 नदुहो अनदुहः अनदुहः वसत्संबुद्धस्वमनदुहोदः सांत्वस्वतस्यस्वमादेशश्चदः स्यात्सदांते अनदुह्यामित्यादि सांतेतिकिं विद्वान् परांतेतिकिं स
 स्तं ध्वस्तं सह सादः सः सादुपस्यसहः सस्यमूर्धन्योदेशः स्यात् तुरावाट् तुरावाट् तुरासाहो तुरासाहः तुरावाट्मित्यादि तुरंसहतेइत्यर्थेद
 सिसहइतिष्विः लोकेतुसाहयेते किप् अन्येषामपीतिपूर्वपदस्यदीर्घः दिवऔत् दिवितिप्रतिपदिकस्यऔत्स्यात्सोपरः अल्विधितेनस्थानिव
 त्वाद्वाङ्ङादिलोपो न सुद्योः सुदिवो सुदिवः सुदिवं सुदिवो दिवउत् दिवोतादेशउकारः स्यात्सदांते सुद्युभ्यामित्यादि वतारः वतुरः वतुर्भिः वतु
 लोभा २ ध्याः वद्वतुर्भ्यश्च वद्वसंज्ञकेभ्यश्चतुश्चपरस्यामोनुडागमः स्यात् णत्वं द्वित्वं वतुर्भाः राः सुपि सप्तमीव दुक्त्वेनपररोरेवविसर्जनीयाना
 न्यरेकस्य धत्वं धस्यदितेप्राप्ते शशकि अविपरेशरा नद्वस्तः वतुर्भुः प्रियवत्ताः हेप्रियवत्तः प्रियवत्तारो गोणतेतुनुरनेष्यते प्रियवत्ताराः प्राधान्येस्था
 देव परमवतुर्भाः कमलकमलोवा आधस्तापः कमलः कमलो कमलः धत्वं कमल्यु मोनोधातोः धातोर्मस्यनः स्यात्सदांते नतस्यादेसित्वा भलोपो
 नः प्रशाम्यतीतिप्रशान् प्रशामो प्रशामः प्रशान्यमित्यादि किमः कः किमः कः स्याद्विभक्तौ अक संहितस्याययमादेशः कः को के इत्यादि
 सर्ववत् इदमोमः इदमोमः स्यात्सोपरः सदाधत्वापवादः इदो यपुंसि इदमइदः स्थानेअयस्यात्सोपुंसि सुलोपः अयं त्यराधत्वरूपत्वं

१८

इदमोदस्यमः स्याद्विभक्तौ इमो इमे ल्यदादेः संबोधनं नास्तीत्युत्तरगः अनाथकः अककारस्येदमदोः स्यादापिविभक्तौ आप इति लाइत्या
 रभ्यसुपः पकारेण प्रत्याहारः अनेन हललोपः अककारस्येदमदोः स्यादापि हलादौ परतः नानर्थके लोपविधिरनभ्यासविकारे आद्यतवेद
 कस्मिन् एकस्मिन्क्रियमाणं कार्यमादाविवांत इव स्यात् आभ्यां नेदमदसोरकोः अककारयोरिदमदसोर्निसणस्य न स्यात् एत्वं एत्तिः अत्वं नि
 ल्यत्वा न्दः स्मेपश्चाद्विलोपः अस्मै आभ्यां एभ्यः अस्मात् आभ्यां एभ्यः अस्म्य् अनयोः २ एषां अस्मिन् एषु ककारयोगे तु अयकं इमको
 इमके इमकं इमको इमकान् इमकेन इमकाभ्यां इमके रित्यादि इदमोवादेशो शानुदात्तकृतीयादौ अन्वादेशविषयस्य दमोनुदात्तः अश्वस्य
 आदेशः स्यात्कृतीयादौ अश्वस्य हणसाकृद्वा र्थद्वितीयादौ स्त्वेन द्वितीया यौ सोश्च परत इदमेतदोरेनादेशः स्यादन्वादेशो किंचित्कार्यविधातुषु
 पात्रस्य कार्यतिरविधातुषु नरुपादानमन्वादेशः यथानेन व्याकरणमधीतमे नं छंदो व्यापयेति अनयोः पवित्रं कुं एनयोः अश्वस्य स्वमिति एनं
 एनो एनान् एनेन एनयोः ३ गणयतेर्विभु सुगणः सुगणो सुगणः सुगणसु सुगणरदसु क्तिर सुगणः सुगणो सुगणसु सुगणरदसु परत्वात्
 धादीर्घः हल्लोपः ततो नलो पः राजा नडि संबुद्धो नस्यलोपो नस्या न्दो संबुद्धो अश्वरे हेराजन् दौतु छंदस्य दाहरणं सुपासुगुणिति
 डेडुक् निषेधसामर्थ्यात् यत्तु यत्तु लक्षणं परमेयो मनः डावुत्तरपदेति षेधोक्त्यः वमणिति ला अस्य वमणितः ब्रह्मणि निष्ठा अस्य स

१९

ब्रह्मनिष्ठः राजानं राजानो अलोपोनः श्रुत्वं नवालोपः स्ठानिवत् पूर्वशसिहेतु निषेधात् नापि बहिरंगतया असिद्धः यथोद्देशपक्षेयाधीप
 रिभावां प्रतिश्रुत्वस्या सिद्धतया अंतरंगाभावे परिभावाया अप्रवृत्तेः अजोर्ज्ञः राज्ञः राज्ञो नलोपः सुस्वरसंज्ञातु ग्विधियुक्तं सुविधौ स्वरविधौ सं
 ज्ञाविधौ कृतिग्विधौ नलोपो सिद्धो नान्यत्र राजाश्च इत्यादौ इत्यसिद्धत्वादात्तमेत्वमे स्त्वं न राज्ञभ्यां ३ राज्ञिः राज्ञे राज्ञभ्यः राज्ञः २ राज्ञोः २
 राज्ञोः राज्ञिः राज्ञिः प्रतिदीवतीति प्रतिदिवा प्रतिदिवानो प्रतिदिवानः अस्य भविष्येऽलोपकृते हल्लिख रेफवांतस्य धातो रूपधाया इको दीर्घः
 स्याद्वृत्तिः नवालोपस्य स्ठानिवत् दीर्घविधौ तन्निषेधात् प्रतिदीर्घः प्रतिदीर्घेत्यादि यत्वा यत्वा नो यत्वा नः न संयोगाद् वमंतात् वमंतात् संयोगात्
 रस्यानोकारस्य लोपो न स्यात् यत्वनः यत्वा नो यत्वा भ्यामित्यादि ब्रह्मणः ब्रह्मणेत्यादि इह भूषार्थस्यांशो एषां शावेवोपधाया दीर्घा नान्यत्र इति
 निषेधे प्राप्ते सौत्वं इन्नादीनामुपधाया दीर्घा संबुद्धो सौपरे वृत्रहो हेवृत्रहन् एकाजुत्तरपदेण प्रतिणत्वं वृत्रहणो वृत्रहणः वृत्रहणं वृत्रहणो
 हो हंतर्णि नैषु जितिजितियप्रत्ययेन कारस्वपरहंते हस्यकुलं स्यात् हंतेः उपसर्गस्वरनिमित्तात्परस्य हंते न स्यणत्वं स्यात् ग्रहण्यात् अस्वस्य
 हंतेरस्वस्यैव न स्यणत्वं नाप्यस्य प्रध्नंति योगविभागसामर्थ्यादनंतरस्य विधिर्वा भवति प्रतिषेधो वेति न्यायं वा धिया एकाजुत्तरपदे इति
 त्वमपि निवर्तते नकारे परे कुलविधिसामर्थ्यादलोपो न स्ठानिवत् वृत्रघ्नः वृत्रघ्नेत्यादि यत्तु वृत्रघ्न इत्यादौ वैकल्पिकं गलं माधवेनोक्तं तद्वा

अधार्तिकविरुद्धं. एवंशादि नयशास्त्रिन अर्थमनूपपन्नं. यशस्विनिति विनप्रत्यये इनो नर्थकत्वेपि इह नित्यवयवहणं भवत्येव. अनित्यस्मन्
हणानर्थवता नानर्थकेन च तदंतविधिप्रयोजयतीति वचनात्. अर्थस्यो. अर्थमपि. प्रस्ति. प्रथमि. मधवा. मधु. मधवने. शब्दस्य वात् इत्यंतादेशः.
स्यात्. अइत्. उगित्. सर्वनामस्थाने धातोः. अधातो रुगितो नलोपिनो वते श्वनुमागमः स्यात्. सर्वनामस्थाने परे. उपधादीर्घः. मधवान्. इह दीर्घकृत्ये सं
योगात् लोपस्यासिद्धत्वेन बहुलग्रहणात्. तथा च श्वनुक्षितिनिपातनात्. मधुशब्दान्मनुपावभावा यामपिशब्दयसिद्धिमाश्रित्येतत्संप्रत्या
ख्यातमाकर्. हे. द्विर्जसितिनि. शोकोमरेषु मधवान्साविति सिद्धिः. मधवंतो. मधवंतः. हेमधवन. मधवंतां मधवंतो. मधवतः. मधवता. मधवद्वा
मित्यादि. तत्वाभावे. मधवा. छंदसीवनिषेवेति वनिबंतं मधो शतं छंदस्येव. अंतोदातं लोकेपीति विशेषः. मधवानो. मधवानः. सुटिराजवत्. श्वयु
वमघोना मतहिते. अनंतानां भसंज्ञानामेप्रामतहिते परे संप्रसारणं स्यात्. संप्रसारणाच्च. आहुणः. मघोनः. अनंतानां किं. मधवतः. स्त्रियाम. धव
ती. अतहिते किं. माधवनं. मघोना. मधवभ्यामित्यादि. शुनः. शुना. श्वभ्यामित्यादि. युवन्शब्देव स्यात्वेकते. नसंप्रसारणे संप्रसारणं. संप्रसारणे
परतः पूर्वस्य यणः संप्रसारणं न स्यात्. इति यकारस्य नेत्वं. अतएव ज्ञापकादस्य यणः पूर्वसंप्रसारणं. यूनः. यूना. युवभ्यामित्यादि. अर्वा. हे अ
र्व. अर्वणस्त्रसावननः. न आरहितस्यार्वनंतस्य गस्यत् इत्यंतादेशः. स्यान्तुसौ. उगित्वा. नुम्. अर्वतो. अर्वतः. अर्वतः. अर्वता. अर्वद्वा

इत्यादि. अननः किं. अनवी. यत्नवत्. पथिमथ्यभुक्षामात्. एषामाकारोऽंतादेशः स्यात्सोपरे. आआत् इति प्रश्नेषणशुद्धया एव व्युत्प्रेक्षितानां भावना सि
क्तः. इतोः. सर्वनामस्थाने. पथ्यादेरिका रस्याकारः स्यात्सर्वनामस्थाने परे. थान्थः. पथिमथोऽस्यन्थादेशः स्यात्सर्वनामस्थाने परे. पंथाः. पंथानो. पं
थानः. नस्योर्लोपः. भसंज्ञकस्य पथ्यादेर्लोपः स्यात्. पथः. पथा. पथिभ्यामित्यादि. एवंमंथाः. ऋभुक्षाः. स्त्रियानां लक्षणोऽपि भलोऽपि लोपः. सु
पथी. सुमथी. नगरी. अन्तर्भुक्षी सेना. आसंतुनपुंसके न भवति. न लुमतिति प्रत्ययलक्षणनिषेधात्. सुपथिवनं. संबुद्धेन पुंसकानां नलोपो वाक्यः. हे
सुपथिनः. हे सुपथि. नलोपः. सुप्स्वरिति नलोपस्यासिद्धत्वात् इत्यस्य गुणो न. द्विवचने भलोऽपि लोपः. सुपथी. शो सर्वनामस्थानत्वात् संपंथानि. पुनर
पि. सुपथि. सुपथी. सुपंथानि. सुपथेत्यादि. स्तांताधट्. तांतानां ताव संख्याधट् संज्ञा स्यात्. षड्भ्यो लुक्. पंच. संख्या किं. विष्णुषः. पामनः. शतानि
सहस्राणीत्यत्र सन्निपातपरिभाषयाम लुक्. सर्वनामस्थाने सन्निपातेन कृतस्य नुमस्तद्विधातकत्वात्. पंचभिः. षट्चतुर्भिश्चोति नुट्. नोपधावाः. ना
तस्योपधायादीर्घः स्यान्नामि. नलोपः. पंथानो. पंचसु. परमपंच. परमपंचानां. गौणत्वे तु लु न लु नुटो. प्रियपंचा. प्रियपंचानो. प्रियपंचा. एवं सप्तचनं
चन्द्रशन्. अष्टन आविममो. अष्टन आत्वे स्याद्. आदौ विभक्तौ. अष्टाभ्योश्च. कृताकारादष्टनः परयोर्जशसोरोश्च स्यात्. अष्टाभ्यदिति वक्तव्ये हे
नातनिर्देशोऽशशसोर्विषये आत्वं ज्ञापयति. वैकल्पिकं वेदमष्टन आत्वं. अष्टनो दीर्घादिति सूत्रे दीर्घग्रहणात् ज्ञापकात्. अष्टो. परमाष्टो. अष्टानि.
अष्टाभ्यः. अष्टानो. अष्टासु. आत्वाभावे. अष्ट इत्यादिपंचवत्. गौणत्वे तु आत्वाभावेराजवत्. शसि. प्रियाष्टः. इह पूर्वस्मादपि विधौ अलोपस्य

योजसि: ययं वयं परमययं परमवयं अतिययं अतिवयं इहशेषे लोपोत्पत्त्योपदृतिपक्षे जसः शीघ्राभाः अंगकार्यकृते पुनर्नीगस्युमिति न भवति: डे प्रथमयोरित्यत्र म
 कारां स्पष्टं नरं घञ्छिष्य अममां त एवावशिष्यते ननु विकी यत इति व्याख्यानाद्वा त्वमावकवनन एकस्याक्तो युष्मदस्मदो मपयतस्य त्वमोक्तः द्वितीयायां च युष्मद
 स्मदोराकारः स्यात् त्वं मां युवां आवां शसो न नेत्यविभक्तिकं युष्मदस्मदोपरस्य शसो नकारा स्यादभावात् आदेशपरस्य संयोगात् तस्य अपः युष्मान् अस्मा
 न् वाचि अनयो र्यकारो तादेशः स्यादनादेशो आदेशो विभक्त्योपरः त्वया मया युष्मदस्मदोरादेशः अनयोराकारः स्यादनादेशः आदेशो विभक्त्योपरः युवाभ्यां आवाभ्यां
 युष्माभिः अस्माभिः तुभ्यमहो ज्ञाय अनयो मपयतस्य तुभ्यमहो स्तोडयि अमादेशः शेषलोपः तुभ्यं मय्यं अतितुभ्यं अतिमय्यं युवाभ्यां आवाभ्यां अस्माभ्यां
 भ्याम् आभ्यमवा आदेशः स्यात् आद्यः शेषलोपस्यात्थलोप एव तत्रांगवृत्तिपरिभाषया एत्वं ने अभ्यमृतपक्षे यपि साधुः युष्मभ्यं अस्मभ्यं एकवचनस्य न आभ्या
 पंचम्यकवनस्य अस्यात् त्वत् मत् इति चेति सुवचं युवाभ्यां आवाभ्यां पंचम्याज् आभ्यां पंचम्याभ्यसोक्त्यात् युष्मद अस्मत् त्वममोक्तसि अनयो मपयतस्य त्वममो
 स्तोडसि युष्मदस्मदो सोश्च स्पष्टं तव मम युवयोः अवयोः सामआकं आभ्यां परस्य सामआकं स्यात् नाविनः सुरो निवृत्त्यर्थं सुदुर्निर्देशः युष्माकं अस्माकं त्वयि म
 यि युवयोः अवयोः युष्मासु अस्मासु समस्य माने द्वौ कत्ववाचिनी युष्मदस्मदी समासार्थो न्यसंख्यश्चेत्तो युवावौ त्वमावपि १ सुजस्रडे इ स्तुपरत आदेशाः स्युः मदे
 वते त्वोहो ययवौ तुभ्यमहो त्वममावपि २ एते परत्वाद्वा धंते युवावौ विषये स्वेकत्वमावपि धातुं पूर्वविप्रतिषेधतः ३ द्वौ कसंख्यः समासार्थो वक्ष्ये युष्मदस्मदी तयोरदो
 कतार्थत्वात् न युवावौ त्वमोचन ४ त्वं मां वा अतिकांत इति विग्रहे अतित्वं अत्यहं अतित्वां अतिमां अतियूयं अतिवयं अतित्वां अतिमां अतित्वान् अतिमान् अतित्वया
 अतिमया अतित्वभ्यां अतिमाभ्यां ३ अतित्वानि अतिमाभिः अतितुभ्यं अतिमय्यं अतित्वभ्यं अतिमभ्यं अतित्वभ्योः अतित्वत् अतिमत् भ्यामि प्राग्वत् अतित्व

अतिमम अतित्वयोः अतिमयोः २ अतित्वकं अतिमाकं अतित्वयि अतिमयि अतित्वासु अतिमासु ॥ युवां आवां वा अतिकांत इति विग्रहे सुजस्रडे इ स्तुपाग्वत् औअम
 ओदसु अतियुवौ अत्यावां अतियुवान् अत्यावान् अतियुवया अत्यावया अतियुवाभ्यां अत्यावाभ्यां अतियुवाभिः अत्यावाभिः भ्यसि अतियुवभ्यं अत्यावभ्यं इति
 भ्यसोः अतियुवत् अत्यावत् ओसि अतियुवयोः अत्यावयोः २ अतियुवाकं अत्यावाकं अतियुवयि अत्यावयि अतियुवासु अत्यावासु ॥ युष्मान् अस्मान् चेति विग्रहे सुजस्रडे
 इ स्तुपाग्वत् औअम ओदसु अतियुष्मां अत्यस्मां अतियुष्मान् अत्यस्मान् अतियुष्मया अत्यस्मया अतियुष्माभ्यां अत्यस्माभ्यां अतियुष्माभिः अत्यस्माभिः
 न्यसि अतियुष्मभ्यं अत्यस्मभ्यं इति भ्यसोः अतियुष्मत् अत्यस्मत् अतियुष्मयोः अत्यस्मयोः २ अतियुष्माकं अत्यस्माकं अतियुष्मयि अत्यस्मयि अतियुष्मासु अ
 तियुष्माभ्यां अत्यस्माभ्यां अतियुष्माभ्यां अत्यस्माभ्यां अतियुष्माभ्यां अत्यस्माभ्यां अतियुष्माभ्यां अत्यस्माभ्यां अतियुष्माभ्यां अत्यस्माभ्यां अतियुष्माभ्यां अत्यस्माभ्यां
 त्वमावपि ॥ पदस्य पदात् अतुदात्रं सर्वमपादो इत्यधिकृत्य युष्मदस्मदोः षष्ठीननुधे द्वितीयास्तयोर्वा नावो पुरात्परयोरेपासो कृतयोः षष्ठ्यादिविशिष्टयोरेनयो
 र्वा नौ इत्यादिना स्तस्यो वातुदा नौ वद्ववनस्य वज्रसोः उक्तविधयोरेनयोः षष्ठ्यादिवद्ववननांतयोर्वस्नसोस्तः वांनावोरपवादः तेमयाविकवनस्य उक्तविधयोरेनयोः
 षष्ठीननुधे कवननांतयोस्तेमे एतोस्तः त्वमो द्वितीयायाः द्वितीयैकवननांतयोस्त्वामा एतोस्तः श्रीशस्त्रावतु मापीह दत्ताते मे पिशर्मसः स्वामीते मे पि सहसि पातु वा
 मपि नौ विभुः ॥ १ ॥ सुखं वा नो ददातीशः प्रतिवामपि नो हरिः सो व्याहो नः शिवां नो नो दद्यात्से ओ नवः सनः २ पदात्परयोः किं वाक्यादौ माभूत् त्वं पातु मां पातु अपारा
 शोकिं वेदैरशेषैः संवेद्योः स्माहस्तः सर्वदावतु च ग्रहणाद्ययमाणविभक्तिकयोरेव नेह इति युष्मत्पुत्रो ब्रवीति समानवाक्ये निघातपुष्मदस्मदोदेशावक्तव्याः एकस्मिन्
 वाक्ये ते नेह न आदनं पयतमभिव्यजति इह तु स्यादेव शास्त्रीनांते आदनं दास्यामीति एते गानादिय आदेशा अन्यादेशो वा क्तव्याः अन्त्यादेशो तु नित्यस्युः धातोर्भाक्तो
 स्ति धातोर्भाक्तो स्तीति वा तस्मै नम इत्येव न न वा हो वयुक्ते नादिपयकसु क्तनेते आदेशाः स्युः हरिस्त्वा मां वरस्तु कथं तं मां वा नरस्ये हित्यादि युक्तं ग्रहणात्साक्ष्यो

दीर्घः महते पूर्यत इति महान् महतो महतः महतः महता महद्भ्यामित्यादि अत्यन्तस्य वाधातोः अत्यन्तस्योपधायादीर्घः स्यादातुतिः
 नासंतस्य वासंतुदोसोपरे परं नित्यं वनुमं बाधितो वनसामर्थ्यादौ दीर्घः नतोनुम् धीमान् धीमंतो धीमंतः हधीमन् शसादौ महद्भूतः धातोर
 प्यत्वंतस्य दीर्घः गोमंतमिच्छति गोमानिवादातिवा क्यजंतादावारकि बंतादाकर्तरिकिप्र उगिदनामिति सत्रः अयहणं नियमार्थः धातोश्च दृगित्कार्यत्वं
 त्वंतेरेवेति तेन स्वतः ध्वत् इत्यादौ न अधातोरिति तु अधातुभूतपूर्वस्यापि नुमर्थः गोमा नू गोमंतो गोमंतं द्यादि भातः इवतुः भवो नू भवंतो
 हे भवन् शवंतस्य त्वत्वंतत्वाभावा नदीर्घः भवतीति भवन् उभे अभ्यस्तः पाष्ठादित्वयकरणे ये देविहि ते ते न स मुदिते अभ्यस्तसंज्ञे स्तः नाभ्यस्ताच्छ
 त्वेः अभ्यस्तात्वरस्य शतुनुमन स्यात् ददत् ददतो दददतः जक्षि - त्यादयः षट् षट् धातवो न्ये जक्षितिश्च सप्तमएते अभ्यस्तसंज्ञाः स्युः
 जक्षत् जक्षतो जक्षतः एवं जग्रत् ददिदत् शासत् वकासत् दीर्घावेव्योडिः लोपिष्ठादसत्वाद्युयेन परस्मैपदं दीध्यत् वेय्यत् गुप् गुबुगु गो
 उपः गृभ्यामित्यादि लदादिषु दृशोनालोचने कृष्य लदादिषु पपदेषु अज्ञानार्थादृशोर्धा तो कस्यात्वात्किन् आ सर्वनाम्नः सर्वनाम्न आ
 कारोतादेशः स्याद्दृशवतुषु कु लस्यासिद्धत्वाद्भवेतिषः तस्य जश्त्वेनङः तस्य कुत्वेनङः तस्य स्यत्वेनपक्षेकः तादृक् तादृग् तादृशो तादृ
 शः पलापवादलो कुत्वेनखकार इति क्यट्हरदतादिमते तु सत्वाभावपक्षखकार एव श्रू येत न तुङः जरत्त्वप्रतिकुलं स्या सिद्धत्वात् दिगादि
 भ्योयदिति निर्देशा नासिद्धत्वेमिति बोध्यः वृश्चेतिषत्वं ऊश्चत्वं वलं विट् वि उ विशो विशः नशो नशो नशोः कवर्गोतादेशो वा स्यात्पदं
 ते नकु नग् नट् नड् नशो नशः नभ्या नड्भ्या स्पृशो नुदके किन् अनुदके सुपुपपदस्य शः कि न्यात् घृतस्पृक् घृतस्पृक् घृतस्पृक् घृतस्पृ

शो घृतस्पृशः किम्ययोयस्मादिति वङ्गवीत्याश्रयणात् किथपि स्पृक् स्पृग् षट्गकाः प्राग्वत् जिधृषा प्रागल्भ्ये अस्मादृतिगादिनाकिन् दितमंतो
 दात्रत्वं न निपात्यते कुत्वात्वं जश्त्वेनङः गाः कः धृक्लोतीति दधृक् दधृग् दधृषो दधृग्भ्या रलानि मुक्तातीति रलमुट् रलमुड् रलमुषो रलमुड्भ्या पदभ्या
 लुकः षट् षट् २ षडिः षड् २ षट्चतुर्थश्चेति नुट् अनामिति पयुं दासान्धुत्वनिषेधः यरोनुनासिक इति विकल्पवाधित्वा प्रत्ययेनित्यवनान्त्रित्यमनुनासि
 कः षष्मा षट् षट् तदंतविधिः परमषट् परमषष्मा गौणत्वे तु प्रियषयः प्रियषणा ससज्जषोरु रितिरुत्वं वोरुपधायादीर्घः कः रेफवांतस्य धातोपधाया
 इकादीर्घः स्यात्पदंते पिपटीः पिपठिषो पिपठिषः पिपठीर्भ्या वाशरीति वाविसर्जनीयः उच्चिसर्जनीयशब्दायेपि एतेः प्रत्येकं यवधानेपि दण्डु भ्यापरस्य सस्य मू
 र्धन्यादेशः स्यात् धृत्वेन पूर्वस्य सत्वं पिपठीषु पिपठीः ध्रु प्रत्येकमिति आख्यानादनैक्यवधाने सत्वं निस्त्व निस्से उग्रग्रहणं लुक्स्थानि कानुस्वारोपलक्षणा
 र्थ आख्यानात् तेन हन सुहिन्स पुंसु अतएव न शयं हणो न गतार्थता रात्सस्येति सलोपे विसर्गः विकीः विकीषो विकीर्षः रोः सुपीति नियमान्न विसर्गः वि
 कीषु षमडोस्म दित्वसामर्थ्यादिलोपः रुत्वविसर्गो दोः दोषो पदन्ति वा दोषन् दोषः दोहः दोषा दोहः विशाप्रवेशने सनंतात्किप्र षत्वं स्यासिद्धत्वात्
 संयोगांतलोपः वृश्चेतिषः ऊश्चत्वं विविट् विविड् विविक्षो विविक्षः स्कोरितिकलोपः तट् तड् तशो तक्षः गोरट् गोरड् गोरशो गोरक्षः तक्षिरक्षि
 भ्याण्यंताभ्यांकिपितुस्कोरिति न प्रवर्तते णिलोपस्य स्थानि च द्वावात् प्रवृत्तासिद्धी येन स्थानि च दिति तु तस्य दोषः संयोगादिलोपलक्षणलोपिति निषिद्धः तस्मा
 त्संयोगांतलोप एव तट् तड् गोरट् गोरड् गोरशो गोरक्षः स्कोरितिलोप प्रतिकुलं स्यासिद्धत्वा संयोगांतलोपः पिपट् पिपठ् पिपशो पिपक्षः पिपृग् पिपृग् पिपृक् पिपृक्
 सुपुपसतीति सुपीः सुपिषो सुपिषः सुपीर्भ्या सुपीः ध्रु एवं सुतः पुंसत्वं न विद्वान् विद्वतो विद्वोसः हविद्वन् हविद्वोसः विसो संघसारणा वस

योपाभाभांदाप्रास्यात् सीमा सीमे दामानो दामे नपुंसिदामेयमरः बहुयन्त्रा बहुयन्त्रे अनउपधाकोपिनोन्त्यतरस्यां अनन्ताद्वद्वीहेरुपधाकोपिनोवाङी
 प्र्यात् पक्षेदाप्रनिबधो बहुराज्ञी बहुराज्ञ्यो बहुराज्ञे बहुराज्ञो प्रत्ययस्थात्कारात्प्रत्ययस्थात्कारस्यकारः स्यादापिपरस
 आप्रसुपः परोनवेत् सर्विका कारिका अतः किं नोका प्रत्ययस्थालिः शक्नोतीतिशका अमुपः किं बहुपरिभाजेकानगुरी कालिकम् नदना प्रत्ययकिं परस्यमाभे
 तः कुरुका तपरः किम् राका आपिकिं कारका मामकनरकयो रूपसख्यानम् मामिका नराका यतीतिनरिका त्यक्त्यपोश्च दक्षिणात्यिका दहत्याका नयासवाः
 यत्रेदारस्य नस्यात् यका सका यका तका त्यक्तनभनिषधः उपत्यका अधित्यका आशिबिबु नभने जीविका भवका उभरपदलोपन देवदक्षिका देवका
 क्षिपकादीनां क्षिपका भ्रवका कन्यका चटका तारकाद्योतिषि अन्यत्रतारिका वर्णकातोतवे अन्यत्रवर्णिका वर्तकाशकुनोपाना उदीनातुवतिका अष्टकापित
 देवत्ये अष्टिकान्या स्तुतका पुत्रिका हंसारकाणांवेतिवर्णकं व्यं इहवाजइतिखेरः कात्पूर्वस्याकारोदेशोवेत्यर्थः तेनपुत्रिकाशब्देन इवर्णस्यपसोअकारः अन्य
 नेत्वबाधनार्थमकारस्यवपक्षः कारः स्तुतका स्तुतिकेत्यादि उदीनामातः स्थानेयकपूर्वायाः यकपूर्वस्यस्त्री प्रत्ययाकारस्यस्थानेयोकारस्तस्य कात्पूर्वस्येदा
 स्यादापिपरः केणइतिइत्स्वः आर्यका आर्यिका चटकका चटकिका आतः किं साकाशेयमवासांकारियिका यकेति किं अश्विका स्त्री प्रत्ययः किं शुभया
 तीतिशुभयाः अज्ञाताशुभयाः शुभयिका धातुंतयकोस्तनित्यं सुनयिका सुपाकिका भस्त्रेवाडादादास्वान्पूर्वाणामपि स्वयंतं लुप्तपक्षीकंपदं एया
 मतइहास्यात् नदनेविधिनेवसिद्धेनपूर्वाणामितिस्पष्टार्थः भस्त्राग्रहणमुपसर्जनार्थः अन्यस्यत्तरेत्तस्त्रेणमिह एयादाएतयोस्तस्यपूर्वयोर्नत्वं अत
 र्तिनीविमक्तिमात्रि त्यामुपइतिप्रतिषेधधा * को * तः अनेषका परमेषका अदके परमदके स्वशब्दग्रहणं संज्ञोपसर्जनार्थः इहहिआतः स्थानेइत्यनुवृत्तं

स्वशब्दस्यातोविशेषणं नतद्वैषयोः असंभवात् नाथ्येयां अथजिवासात् स्वशब्दस्त्वनुपसर्जनमात्मीयवावीअकजहः अर्थोतरेतुनस्त्री संज्ञोपसर्ज
 नीभूतस्तकप्रत्ययांतत्वाद्भवत्युदाहरणं एवंवात्मीयायांस्विकापरमस्विकेतिनित्यमेवंलं निर्भस्त्रिका निर्भस्त्रका एषका एषिका कृतपत्ननिर्देशानेह
 विकल्पः एतिके एतिका अजिका अजका शका शिका द्विके द्विके निस्वका निस्विका अभाषितपुंस्कादे एतस्मादिहितस्यातः स्थानेइतइहास्यात् गणि
 का गंगका बहुवीहे जीवितपुंस्वत्वात्तोविहितस्यनित्यं अज्ञाता अखद्वा अखद्विका शेषिकेकपितुविकल्पएव आदावायाणां पूर्वस्त्रविषयेआदास्यात्
 गंगाका उक्तपुंस्वत्वात्पुंस्त्रिका अनुपसर्जनान् अधिकारोयं यूनस्तिरित्याज्याय अयमेवस्त्रीप्रत्ययेषुतदंतविधिज्ञापयति इति दृष्टान्त इत्यसंज्ञ
 भाववृत्तयपठकृत्तकचकचकरोपः अनुपसर्जनं युतदितिदितंतयदंतदंतप्रातिपदिकंततः स्त्रियांङीप्र्यात् कुरुवरी उपसर्जनत्वानेह बहुकुरुवरा नदर
 नदी बहुयमाणस्यवृत्तितादुगिताच्चङीप्राप्तः योसुतोदित्वेनभाप्रथममुबंधकार्यनादेशानामितिज्ञापनानभवति अशानुवा शित्वेनकविदनुबंध
 कार्यप्यनन्विधावितिज्ञापनाद्वा सौपर्ण्ये एंडी औत्सी उरुद्वयसी उरुद्वी उरुमात्री पंचतयी आस्त्रिका आवणिकी यादशी इत्थरी ताष्टी लिके
 नेपि चोरी नञ्स्त्रीककुर्युस्तरुणतनुना नामुपसंख्यानं स्त्रेणी पोस्त्री शाक्तिकी आक्यकरणी तरुणी तलुमी यजन् यजन्तात्स्त्रियांङीप्र्या
 तः उकारलोपेकते तंस्त्रादितस्य हलउत्तरस्यापधाभूतस्यतद्विनयकारस्यलोपः स्यादीतिपरः गगरी अनपत्याधिकारस्थानेङीपुं दीपभवा
 द्या अधिकारग्रहणात् देवस्यापत्येदेया देवाधनेभावितिह प्राग्दीव्यतीयोनत्वपत्याधिकारपठितः प्रागांयत्तहितः यजन्तात्स्त्रियांङीप्र्यात्स्त्रि

मो. स्त्री.

२९

यांस्वतद्वितः. वः प्रत्ययस्य. प्रत्ययादिः बहुल्यात् आयनेयीनीयियः क. दे. ख. छ. घां प्रत्ययादीनां. प्रत्ययादिभूता. नांकादीनां क्रमादेश-नादेश
 आदेशाः स्युः. तद्वितातत्वातिपदिकत्वं. वि. ल. सामर्थ्येणोक्ते. पिस्त्रीत्वेषि द्वौरेतिव. स्थमाणादी. म. गार्ग्यायणी. सर्वत्र-मोहितादिकतनेभ्यः.
 लोहितादिभ्यः कतशब्दांतेभ्योयजंतेभ्यो नित्यंषः स्यात्. लोहि. लायनी. का. लायनी. कोरयमांडकाभ्यां. आभ्यांषः स्यात्. कमणरा. पुंडी. पोरप.
 रावः. कुर्वादिभ्योष्यः. कोर. व्यायणी. ढ. क. मंडकादित्यण. मांड. कायनी. आसुररूपसंख्यानं. आसुरेयणी. वयसिप्रथमे. वयमवयोवावि. नोदितास्त्रिया
 डीक्यात्. कुमारी. वयस्यवरमदतिवक्तव्यं. वधू. विरं. दी. वधू. ट. विरं. ट. शब्दोयौवनवानिनौ. अतः किं. शिम्बुः. कन्यायान्. कन्यायाः. कनीनवेति नि.
 रेशात्. द्विगोः. अदंताद्विगोड. ३. स्यात्. विलोकी. अजादित्वात्रिफला. यनी. का. अपारमाणबिस्तावितकं. व. ल्ये. भ्यानतद्वितलुकि. अपरिमाणांता
 द्विस्ताधंताद्विगोड. ३. प्रनस्यात्तद्वि. तलुकि. सति. पंचमिरेषे. कीतापंचाभा. आह. यथक. अध्याधेतिलुक. दोविस्तोपवतिद्विस्ता. द्वाविता.
 द्विकं. व. ल्या. परिमाणाहुद्वा. ढकी. तद्वितलुकि. किं. समाहारेपंचाश्वी. कांडांतात्वे. क्षेत्रेयः. कांडांतोद्विगुस्ततोमडी. प्रतद्वितलुकि. द्वाकांडेप्रमाणम.
 स्याः. द्विकांडाक्षेत्रभाक्तेः. प्रमाणेद्वयसङ्घितिविहितस्यमात्रे. प्रमाणे. लोहिगोर्नि. त्यमितिलुक. क्षेत्रकिं. द्विकांडीरुज्ज. उरुधात्वमाणन्यतरस्या.
 प्रमाणेयः. धुरुषस्तदंताद्विगोड. ३. प्रवास्यात्तद्वितलुकि. दोपुरुषोप्रमाणमस्याः. साद्विपुरुषी. द्विपुरुषावापरिरवा. ऊधसोनड. ऊधोतस्यबहुवीहे
 रनडादेशः. स्यात्स्त्रियां. इत्यनडि. कृतेडा. पुंडी. शने. वे. वे. पु. प्राप्तेषु. बहुवीहेरुधमाडी. व. ऊधोता. बहुवीहेडी. प्रियास्त्रिया. कुंडोधी. स्त्रियां किं.

२९

कुंडोधोधैनुकं. दहानड. विन. तद्विधौस्त्रियामित्युपसंख्यानात्. संख्याव्ययादेड. ३. व. डी. वी. प. वा. द. दू. धी. अलू. धी. बहुवीहेरित्येव. ऊधसोतिकांता
 अलू. धाः. दामहायनांतात्र. संख्यादेवदु. वी. हे. दा. मांता. दायनांता. त्रि. डी. स्यात्. दा. मांतेडा. प्रप्रतिषेधकोः. प्रोप्तयोः. होयनांतेरापिप्राप्तवचनं. द्विदाम्नी. अ
 व्ययग्रहणाननुवृत्तेरुदासावडवेत्यत्रडा. प्रनिषेधावपिपक्षेस्त. द्विहायनी. बाला. वि. वतु. भ्यां. ह्यमनस्यपत्वं. वान्यं. वयोवाचकस्येवहायनस्यडी. प्रणत्वं
 वेध्यत. त्रिहायणी. वतुहायणी. वयसो न्यत्रद्विहायनां वतुहायनाशाला. नित्यसंज्ञाछंदसोः. अनंताद्वदु. वी. हे. रूपधा. लोपिनोडी. स्यात्. सुराज्ञी. नगरी.
 अन्यत्रपूर्वेषाविकल्पे. वेदे. शतम्. धृ. ३. केवलमांमकभागधेयपापापरसमानार्थकृतसु. मंगल. भेषजात्र. एभ्योनव. भ्योनित्यं. डी. स्यात्संज्ञाछंदसोः. अ
 थोतदुडः. केवली. विशः. मामकीतनू. भागधेयी. पा. अपरी. समानी. आर्यकृती. सुमंगली. जेषजी. अन्यत्रकेवलं. त्यादि. मामकग्रहणानियमार्थ. अ
 णंत. वा. द. व. मि. द. तेनलोके. असंज्ञायांभाषिका. अंतर्वेत्तातिवतो. नुक. एतयोर्लुक. स्यात्स्त्रियां. न. नेति. डी. पू. गर्भिण्यांजी. व. डु. त. का. वां. स. प्र. रु. ति. भा. गो. नि
 पा. ले. ते. त. वां. तर. स्य. स्या. ग. न. ड. ति. वि. ग्र. हे. अंतः. शब्दस्याधिकरणशक्तिप्रधानतया. आस्तिसामानाधिकरण्याभावात्. अत्रात्रामनुपनिषाल्यते. पतिवली
 ल्यत्रतुवर्तनिषाल्यते. अंतर्वेत्नी. पतिवली. प्रत्युदाहरणं. अंतरस्यस्याशालायांघटः. पतिमती. पृथ्वी. पत्युनी. यज्ञसंवागे. पतिशब्दस्यनकारादेशः.
 स्याधज्ञेनसंबधे. वसिष्ठस्यपत्नी. तत्कर्तृकस्ययज्ञस्यक. क. नो. क्री. त्यर्थः. इंपत्याः. महाधिकारात्. विभाषासंपूर्वस्य. पतिशब्दांतस्यसंपूर्वस्यप्रातिप
 दिकस्यनोवास्यात्. गृहस्यपतिः. गृहपतिः. गृहपत्नी. अनुपसर्जनस्यती. हो. त्राथमनुर. त्रमपिनपत्युविशेषणं. किंतुतदंतस्य. तेनबहुवीहावपि

दृढपत्नी. दृढपतिः. वृषलपत्नी. वृषलपतिः. अथ वृषलस्य पत्नी. त्रिंशस्ते कथमिति चेत्. पत्नी वपत्नी. शुभपराद. अद्वा. आचारवि. वंता कर्तृकि. पू. अ.
स्मिन् यस्मै पत्नियौ. पत्निय इती. यद्वि. पये विशेषः. संपूर्वस्य स्य किं. गवां पतिः. स्त्री. नित्यं संपत्त्यदिषु. पूर्वविकल्पापवादः. समानस्य समावो निपात्यते.
समानः पतिर्यस्याः सा सपत्नी. एकपत्नी. वीरपत्नी. पूतकतोरेव. इयं त्रिस्त्री. पुंयोग एवेष्यते. पूतकतोः स्त्री पूतकतायी. यया तु कतयः पूताः पूतकतयवसा.
वृषाकप्यन्तिकु. सितकुसिदानासुरात्तः. एषामुदात्त ए आदेशः स्यान्डी प्रव. वृषाकपेः. स्त्री वृषाकपायी. हरिविष्णु वृषाकर्पा इत्यमरः. वृषाकपायी श्रीगो.
यीरिति व. अनायी. कुसितायी. कुसिरायी. कुसिदशब्रोह्मस्वमध्यो न तु दीर्घमध्यः. मनोत्तरेवा. मनुशब्दस्योकारादेशः स्याद्. दातृकारादेशश्च वा. ताभ्यां
सन्निभयोगशिष्टो ही प्रव. मनोः स्त्री मनायी. मनायी. मनुः. वर्णादनुदात्तात्तो पधात्तो नः. वर्णवाची यो नुदात्तांस्तोपध. स्तदादनुपसर्जनत्वात्तिपदिका
द्वितीयात्कारस्य नकारादेशश्च. एता. एनी. रोहिता. रोहिणी. वर्णानां तणातिनितां ताना मिति फिट् सूत्रेणा धुदात्तः. च्येयानशक्येति श्रुत्वा. त्रीण्ये
तान्यस्या इति वदुर्वाहिः. अनुदात्तात्किं. च्येता. घृतादीनां वेत्तां तो दातोयं. अत इत्येव. शितिः. स्त्री. पिशंगादुपसंख्यात्किं. पिशंगी. पिशंगा. असितपलितयो
न. असिता. पलिता. अंसिक्कमेके. असिक्की. पलिक्की. अवदातशब्दः. स्त न वर्णवाची. किंतु विशुद्धिवाची. तेनावदातेत्येव. अन्यतोऽडी प्र. तापधीन
आदर्णवाचिनो तु दातांतात्तातिपदिकात्स्त्रियां डी प्रयात्. कल्माषी. सांख्यी. लघावृत्ते इयाश्च व. कृषागुरु रिति मध्यादात्तावेतो. अनुदात्तात्तात्किं.
हस्ता. कपिला. विज्ञोरादिभ्यश्च. पि. श्योगोरादिभ्यश्च डी प्र स्यात्. नर्तकी. गोरी. अनडुही. अनडुही. पिप्पल्यादयश्च. आरुतिगणायमः.

[illegible]

गीर्णापुष्पकलमूलवालोत्तरपदाब्जपाकाक्षतरपदाब्जजातिवाविनः स्त्रीविषयादपिडीधः ओदनपाकी शंकुकपादि नालपपादि शंखपुष्पी दासीकली दर्मम
ली गोवाली ओषधिविशेषरूपा एते इतो मनुष्यजातेः डीक्ष्यात् दासी योपधादपीष्यते उदमेयस्य मयनोदमेयी मनुष्यातिङ्गितादिः ऊङ्गता उकारांता
इयोपधा मनुष्यजातिवाविनः स्त्रियाम् डः स्यात् कुरुः कुरुनादिभ्याम् तस्यास्त्रियामन्तीत्यादिनालुङ् अयोपधात्किं अन्वयुर्वाङ्मणी अपाणिजातेभ्यो
रुवादीनामुपसंख्यानं रुवादिपदस्य सादुवर्णातेभ्य एव अलावा कर्कधा अनयादुघातत्वेपिनोङ् धात्वोरिति विभक्त्युदात्तत्वं प्रतिषेधः ऊङ् फलं प्राणिनाते
स्तुङ् कर्वाङ् रुङ् पादेस्तु रुङ् हुः बाङ् तात्संज्ञायां स्त्रियाम् डः अङ् बाङ् संज्ञायाम् एते बाङ् पङ्गोश्च पङ्गः श्वशुरस्या काराकारलोपश्च नाहङ् ।
पुंयोगलक्षणस्य डोपोवादः लिंगविशिष्टपरिभाषया स्वादयः श्वश्रूः ऊङ्गतरपदादौपम्ये उपमानवाचिपूर्वपदे मरु तरपदं यत्वातिपदिकं तस्मादङ् स्यात् कर
तोङ् औपम्येकिं हतोङ् स्त्री संहितशफ लक्षणवामद्वयेवमादेः प्रातिपदिका इरुतरपदात्स्त्रियाम् डः स्यात् अनीपम्यार्थं सर्व
संहितोङ् सेवशफोङ् शफोस्वरोत्तम्विसंस्फिष्टत्वादुपवारात् लक्षणशब्दादशाधनुः लक्षणोङ् वामोङ् संहितसहाभ्यानेति न न्यहितेन सह संहितो
ऊङ् यस्याः सासंहितोङ् सहेते इति स हो ऊङ् यस्याः सासहोङ् यदा विद्यमानवचनस्य सहस्यस्य उक्तिशये प्रतिपत्तादभायवयागः संज्ञायां कङ्क
मङ्कयोः संज्ञायां विषये स्त्रियाम् डः कङ् कनङ्कः संज्ञायाम् कङ् कनङ्कः अङ्कदोर्थवचनं शाङ्कवाङ् नोङ् शाङ्कवाङ् नोङ् रस्तदंताब्जजातिवावि
नोभ्यो याम् डी स्यात् शाङ्कवी वेदी जातेरित्यनुवृत्तेः पुंयोगे डीषेव नृनरयोर्द्विभ्ये तिगणसंज्ञं नारी यङ् श्वापू यङ् तात्स्त्रियावापस्यात् यङ् यङो सा
मावाग्रतः आध्या कारीषगंध्या वाद्यजश्वाप्रवायः पौतिमाव्या आवद्याञ्च अस्माश्चोप्यात् अजश्चेति डोपोवादः अवशब्देगर्गादिः आवद्या
य

तद्विवाः आप्यं वमसमाप्तेरधिकारोयं यूनस्तिः युवश्च शब्दातिप्रत्ययः स्यात्संवतद्वितः लिंगविशिष्टपरिभाषया सिद्धे तद्विताधिकार उत्तरार्थः युवतिः अनु
पसर्जनानादित्येव बहवो युवानो यस्यासावङ् युवा युवतीति तु यौते शब्दोन्दीपिबोध्या इति स्त्री प्रत्ययाः प्रातिपदिकार्थलिंग
परिमाणवचनमात्रे प्रथमा नियतोपस्थितिकः प्रातिपदिकार्थः मात्रशब्दप्रत्ययकयोगः प्रातिपदिकार्थमात्रे लिंगमात्राया धिक् संख्यामात्रे पस्तिमात्रमात्रेव
प्रथमा स्यात् उच्चैः नीचैः रुक्मः श्रीः ज्ञानं अलिंगानियतलिंगाश्च प्रातिपदिकार्थमात्रे इत्यस्यादाहरणं अनियतलिंगास्तु लिंगमात्रा धिक् स्य तटः तटी
तटः परिमाणमात्रे दोणाद्विद्विः दोणरूपं यस्परिमाणं तत्परिच्छिन्न इत्यर्थः प्रत्ययार्थपरिमाणे प्रकृत्यर्थः अदेन संसर्गेण विशेषणं प्रत्ययार्थस्तु प्रपरिच्छेदपरि
च्छेदकत्वादेन बीहविशेषणामितिविवेकः वचनसंख्या एकः द्वो बहवः इहोकार्यत्वाद्भिक्तेरप्राप्तो वचनं संबोधनेन इह प्रथमा स्यात् हे राम ॥ कारक
इत्यधिकृत्य कर्तुरीक्षिततमं कर्म कर्तुः क्रियया आधुमिष्टतमं कारकं कर्म संज्ञं स्यात् कर्तुः किं भाषे घृष्वं वधाति कर्मणा ईक्षितामा धानं तु कर्तुः तमप्रग्रहणार्थं
पशुसा आदनं भुङ्क्ते कर्मत्यनुवृत्तौ कर्मग्रहणमाधारनिवृत्त्यर्थं अन्यथा गृहं प्रविशतीत्यत्रैव स्यात् अनजिहिते इत्यधिकृत्य कर्मणि द्वितीया अतुक् कर्मणि द्वि
तीया स्यात् हारि मज्जति अजिहिते तु कर्मणि प्रातिपदिकार्थमात्रे इति प्रथमैव अजिधानं च प्रायेण तिङ् कृतद्वितसमासेः तिङ् हरिः सेव्यते कृत लक्ष्म्या सेवि
तः तद्वितः शतेन कीतः शत्यः समासः प्राप्तानंदोयं प्राप्तानंदः किं निनिपाते नाजिधानं यथा विषयस्योपसंबर्धं स्वयं हेतुमसांप्रतः सांप्रतमित्यस्य हि युन
व्यत इत्यर्थः तथा युक्तं बानीक्षितं ईक्षितं तमवक्रियया युक्तं मनीक्षितं मपि कारकं कर्म संज्ञं स्यात् ग्रामगच्छन् वृत्तं स्पृशति विषयं कृते अकथितं अपाशना

केहीनेवद्योले उपेत्यं पांयत्तः अधिके सप्तमी वश्यते. हीने उपहरिं सुराः. लक्षणे व्यंभतारव्या न भागवी भासु प्रतिपर्यनुवः. एवमेव विषयस्तेषु पत्यादय उक्तं
 संज्ञाः स्युः. लक्षणः. वृत्तिपर्यनुवा विद्योतते विद्युत्. इहं भूतारव्याने. भूतो विस्फुटति पर्यनुवा. भागे. लक्ष्मी हरि प्रतिपर्यनुवा. हरि भागद्वयार्थः. वीशाया. वृत्तवृत्तं
 प्रतिपर्यनुवासि वेति. अवोपसर्गलाभावा न्नयत्तं. एषु किं. परिषिञ्चति. अनिरभागे. भागवर्जलक्षणादावन्निरुक्तं संज्ञः स्यात्. हरि मन्त्रिते. भूतो हरि मन्त्रि. देवदेव
 मन्त्रिसि वेति. अभागे किं. यद्वममा निष्पात दीयतां. अधिपरी अनर्थको. उक्तं संज्ञोक्तः. कुतो भ्यागच्छति. कुतः पर्यगच्छति. गति संज्ञाया धा इति गता विति निघातान.
 सुप्रज्ञाया. सुसिक्तं. सुस्ततं. अनुपसर्गलाभः. प्रज्ञायां किं. सुषिक्तं किंतवात्र. क्षेपोयं. आतिरतिक्रमणेन. अतिक्रमणे प्रज्ञायां वाति. क्रमप्रवर्तनीयः स्यात्.
 अतिदेवा न्कलः. अपिः पदार्थ संभावना च वसर्गि हसि मुञ्चयेषु. एषु दोषेषु पिरुक्तं संज्ञः स्यात्. सर्पिषोपि स्यात्. अनुपसर्गलाभः. संभावनायां लिङ्गात्
 स्यात् एव विषयभूते भवने कर्तृदोषे प्रयुक्तं दोषं यद्योतयन् अपिशब्दः स्यादित्यनेन संबध्यते. सर्पिष इति पृष्टीति अपिशब्दवलेन गम्यमानस्य विदो वयवावयविभाव
 संबधे. इयमेव अपिशब्दस्य पदार्थद्योतकता नाम. द्वितीया तु नेह प्रवर्तते. सर्पिषो विदुः नायोगो न त्वपि नेत्युक्त्वात्. अनुपसर्गलाभः. अपिस्तया हि हस्तु. संभाव
 नं शक्त्युक्तं माविष्कर्तुं मत्युक्तिः. अपिस्तहि. अन्ववसर्गः कामवारा नुज्ञा. धिग्देवदत्तमपि स्तया दृष्टं. गहो. अपिसिन्व. अपिस्तहि. समुञ्चये. कालाध्वनोरत्यं
 न संयोगः. इहा द्वितीया स्यात्. मासं कल्याणी. मासमधीते. मासं युद्धा न्नाः. कोशं कुटिलानदी. कोशमधीते. कोशंगिरिः. अत्यंत संयोगे किं. मासस्य द्विरधीते. कोश
 स्यैव देशवर्तते. ॥ स्वतंत्रः कर्ता. क्रियायां स्वातंत्र्येण विवक्षितोर्थः. कर्ता स्यात्. साधकतमं कारणं. क्रियासिद्धौ प्रकृतोपकारकं कारणं संज्ञः स्यात्. तमप्रयहणं
 प्रधानं भूतपातार्थं प्रत्याश्रयत्तं स्वातंत्र्यं. आहुव. धातु नोक्तं क्रियेति त्वंकारे कर्तृतेष्यते।

गद्यापारादन्तरं क्रियानिष्पत्तिस्तत्तु. उक्तं वा. क्रियायाः परिनि
 ष्याति यं द्यापारादन्तरं विवक्ष्यते यदा यत्र रणत तदा स्मृतमिति।

किं. मंगायां घोषः. कर्तृकरणयोस्तृतीया. अनन्निहिते कर्तृकरणे च तृतीया स्यात्. रामेण बाणेन हतो वाकी. प्रकृत्यादिभ्य उपसंख्यानं. प्रकृत्या वाकः. प्रायेण
 याज्ञिकः. गोत्रेण गार्ग्यः. समनेति. विषमणेति. द्विदोणेन धान्यं कीणाति. सुखिनदुःखेन यातीत्यादि. दिवः कर्मव. दिवः साधकतमं कर्म संज्ञः स्यात्. अक्ष
 रक्षान्वादी वेति. अपवर्गं तृतीया. अपवर्गः फलप्राप्तिस्तस्यां द्योत्यायां काळाध्वनोरत्यंत संयोगे तृतीया स्यात्. अक्षा कोशेन वाचुवाकोधीतः. अपवर्गकिं. मासम
 धीतो नाथानः. सहस्रकृत्प्रधाने. सहस्रं न युक्ते अप्रधाने कारक तृतीया स्यात्. पुत्रेण सहस्रगतः पिता. एवं साकं सार्धं समं योगेपि. विनापित द्यो गतृतीया. च
 विकृतेनायनेति निर्देशात्. येनांगविकारः. येनांगेनांगिनो विकारा लक्ष्यते तत्तत्तृतीया स्यात्. अक्षणा काणः. अक्षिसंबंधिकाणलं विशिष्ट इत्यर्थः. अंगिनः किं.
 अक्षिकाणमस्य. इहं भूतलक्षणे. कन्वित्रकीरं प्राप्तिस्तृतीया स्यात्. जरा निस्त्रापसः. जरा ज्ञाथतापसत्व विशिष्ट इत्यर्थः. संज्ञो न्यतरस्यां क
 र्मणि. संप्रवस्य जानाते. कर्मणि तृतीया वा स्यात्. पित्रापितरं वा संजानीते. हतो. हेतुर्थं तृतीया स्यात्. इत्यादिसाधारणं निर्व्यापारसाधारणं बहेतुत्वं. कर
 णत्वं तु क्रियायां मात्रविषयं व्यापारनियतं च. इहं न घटः. पुण्येन दृष्टा हरिः. फलमपीह दत्तुः. अध्ययनेन वसति. गम्यमानापि क्रियाविभक्तौ प्रयोजिका.
 अलं श्रमेण. श्रमेण साध्यं नास्तीत्यर्थः. इहं साधनक्रिया प्रतिश्रमः करणं. शतेन शतेन वत्सा न्याययतिपयः. शतेन परिच्छिद्येत्यर्थः. अशिष्टयव हारे दा
 णः. प्रयोगेन तु यथार्थं तृतीया. दास्या संयच्छते का मुक्तः. धर्मतु भाया ये संयच्छति. ॥ कर्मणा यमनिषेधेति संप्रदानं. दानस्य कर्मणा यमनिषेधेति
 संसंप्रदानं संज्ञः स्यात्. वतुथ संप्रदाने. स्पष्टं. विषयगाददाति. अनन्निहित इत्येव. दानीया विप्रः. क्रियाया यमनिषेधेति सोपि संप्रदानं. पत्ये शते.

यज्ञैः कर्मणः करणसंज्ञासंप्रदानस्य च कर्मसंज्ञाः पशुना रुद्रं यजते पशुं रुद्राय ददातीत्यर्थः रुथर्थानां प्रोथमाणः रुथर्थानां धातुनां प्रयोजीयमाणार्थः गो
संप्रदानसंज्ञाः स्यात् हरये रोचते भक्तिः अन्यकर्तृको न्निष्ठाषोरुविः हरिनिष्ठापीते भक्तिः कर्त्रे प्रोथमाणः किं देवदत्ताय रोचते मोदकः पथि श्लाघ कुड
स्वाशपांजीयमानः एषा प्रयोगे बोधयितुमिष्टः संप्रदानं स्यात् गोपीस्मरात्कलाय श्लाघते कुते तिष्ठते शपते वा जीयमानः किं देवदत्ताय श्लाघते
पथि धारेरुत्तमर्णः धारयते प्रयोगे उत्तमर्णोक्तं संज्ञाः स्यात् भक्त्या धारयति मासंहारिः उत्तमर्णः किं मैत्राय धारयति शतं ग्रामे स्पृहरीक्षितः स्पृहयते
प्रयोगे दृष्टः संप्रदानं स्यात् पुष्पेभ्यः स्पृहयति ईक्षितः किं पुष्पेभ्यो वने स्पृहयति ईक्षितमात्रं द्रव्यं देवदत्तं संज्ञा प्रकर्षविवक्षायां तु परत्वात् कर्मसंज्ञा
पुष्पाणि स्पृहयति कुधदुहर्थास्यार्थानां यंप्रतिकोपः कुधादर्थानां प्रयोगे यंप्रतिकोपः स उक्तसंज्ञाः हस्तरये कुध्यति दुह्यति ईर्यति अस्त्रयति यंप्रति
कोपः किं अर्यामीर्यति मैनामन्यो द्राक्षीदिति कोधो भवः इहोपकारः ईर्या अक्षमा अस्त्रया गुणेषु दोषा विष्करणं कुधादर्थोपिकोपप्रसवा एव गृह्यते अ
तो विशेषणं सामान्येन यंप्रतिकोप इति कुधदुहो रूपं स्पृहयोः कर्म सापसर्गयोरनयो यंप्रतिकोपस्तत्कारकं कर्मसंज्ञा दुहा इत्येतत् क्रूरमनिकुध्यति अ
भिदुह्यति सधीर्यो यस्य विप्रश्नः एतयोः कारकं संप्रदानं स्याद्यदीयो विविधः प्रश्नः क्रियते कलाय राध्यति ईक्षते वा दृष्टो गगः शुभाशुभं प्रयो जा न
यतीत्यर्थः प्रत्याङ्ग्यो भवः पूर्वस्य कर्ता आभ्यापरस्य शृणोते योगे पूर्वस्य प्रवर्तनरूपव्यापारस्य कर्ता संप्रदानं स्यात् विधायगां प्रतिशृणोति आश्र
णोति वा विप्रणमत्येहीति प्रवर्तितः प्रतिजानीत इत्यर्थः अनुप्रतिशृणोति आश्रयागृणाते योगे कारकं पूर्वव्यापारस्य कर्तृभूतमुक्तं संज्ञा स्यात् होत्रे

अनुष्ठानानि प्रतिगणानि वा. होताप्रथमं शंसति तमध्वर्युः प्रोत्सायेहेतीत्यर्थः. परिश्रमोऽसंप्रदानमन्यतरस्यां. नियतकालं श्रुत्या स्वीकरणं परिश्रमं
गतस्मिन्साधुकृतमंकारकं संप्रदानं वा स्यात्. शतेन शतायवापरिकीर्तः. तादर्थ्ये चतुर्थः वाचा. मुक्तये हरिर्भजति. कृपि संप्रदाने च. भक्तिज्ञानाय कल्पते.
संप्रदाने जायत इत्यादि. उपातेन ज्ञापिते च. वाताय कपिला विद्वत्. हितयोगे च. ब्राह्मणाय हितं. क्रियार्थेऽपि पदस्य कर्मणि स्थानिनः. क्रियार्था क्रिया उपपदं
यस्य तस्य स्थानिनोऽप्युच्यमानस्य तु मुनः कर्मणि चतुर्थः स्यात्. फले भ्यायाति. फलान्धाहर्तुं यातीत्यर्थः. नमस्कुर्मन्सिंहाय. नृसिंहमनुकूळयितुमित्य
र्थः. एवं स्वयं भुवनमस्मत्कृत्यादि वापि. तुमर्थाऽत्र भाववचनात्. भाववचनाच्चेति स्वप्नेण विहितो यस्तदंता चतुर्थः स्यात्. यागाय याति. यष्टुं यातीत्यर्थः. नमः
स्वस्ति स्वाहा स्वधा लं वयं प्रो गात्र. एतियोगे चतुर्थः स्यात्. हरये नमः. उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्बलीयसी. नमस्करोति देवान्. प्रजाभ्यः स्वस्ति.
अन्ये स्वाहा. पितृभ्यः स्वधा. अलमिति पर्याप्त्यर्थग्रहणं. तेन देवैर्यो हरिरलं प्रभुः समर्थः शक्त इत्यादि. प्रभुदियोगेऽप्यपि साधुः तस्मै प्रभवति
स एवाग्रामणी रिति निर्देशात्. तेन प्रभुर्ब्रह्मपुत्रं वनत्रये स्थिति सिद्धं. वषट् इत्य. चकारः पुनर्विधानार्थः. तेनाशीर्विवक्षायां परामपि चतुर्थः चाशु शेष्य
नियन्त्री वाधित्वा चतुर्थ्यं प्रभवति. स्वस्ति गाभ्याभ्यात्. मन्त्रकर्मण्यनादेरविभाषा प्राणिषु. प्राणियजमन्यते. कर्मणि चतुर्थः वा स्यात्तिरस्कारे. न त्वात्तणम
न्येत्तणायवा. श्यना निर्देशात्तनादियोगेन. न त्वात्तणमन्ये. अधाणि क्षित्यपनीयनोकाका नभश्चरणा लवर्जित्वित्वाद्यं. तेन न त्वात्तणमन्ये. न त्वात्तणमन्ये
नो प्राणित्वेपि चतुर्थः. न त्वात्तणमन्ये इत्यत्र प्राणित्वेपि भवत्येव. मन्त्रकर्मणि द्वितीया चतुर्थ्या चेशायामन्ये. अध्वरिन्नेगत्यर्थानां कर्मणि ए

को.

३६

तेस्तश्चेष्टयां. ग्रामं ग्रामाय वागता. चेश्यां किं. मनसा हरिं प्रजति. अनध्वनिकं. पृथानंगुहति. गं बाधिते. ध्वने वायं निषेधः. यदा तस्यथा संध्या
एवाकमयितुमिच्छते तदा न तु यथैव भवत्येव. उत्सयेन पथे गच्छति ॥ ॥ प्रथमपायः पारान. अवाया विच्छेदस्तस्मिन्साध्यं यद्भवमविच्छेदतः कारकं तदपादानं
संज्ञं स्यात्. अपादाने पंचमी. ग्रामादायाति. धावतोऽभासतति. कारकं किं. दक्षस्य पत्रं पतति. अमुं सा विरामप्रमादाथानामुपमं रथानं. यायाः कुरुते. विरमति.
धर्मात्प्रमादाति. नी. नार्थानां भयहेतुः. भयार्थानां बाणार्थानां च योगे भयहेतुरपादानं स्यात्. चोरादि भेति. चोरात्रायत. भयहेतुः किं. वने विभेति. नश्यते
तेवा. पराजिते रसादः. पराजितेः प्रयोगे असह्योपादानं स्यात्. अध्ययनात्पराजयते. ग्रायतीत्यर्थः. असौ दुः किं. शत्रुचाराजयते. अभिभवतीत्यर्थः. सारणाथो
नामीक्षितः. प्रवृत्तिविधातो वारणं. वारणार्थानां प्रयोगे ईक्षितोर्थापादानं स्यात्. यवे योगां वारयति. ईक्षितः किं. यवे योगां वारयति सत्रे. अंतर्द्वयेना
दर्शनमिच्छति. व्यवधाने सति यत्कर्तव्यं स्यात्तन्मोदं दर्शनं स्यात्भावमिच्छति तदपादानं स्यात्. मातुर्निर्लीयत कृत्स्नः. अंतर्द्वयं किं. चोरा नदिदृष्टते. इच्छति
ग्रहणं किं. अद्वैते लोकां सत्यां सत्यपि दर्शनेयं स्यात्. आख्यातोपयोगे. नियमपूर्वकविद्यास्वीकारे वक्ता प्राक् संज्ञः स्यात्. उपाध्यायादधीते. उप
योगे किं. नटस्य गार्थां शृणोति. जति कर्तुः. प्रकृतिः. जायमानस्य हेतुरपादानं स्यात्. ब्रह्मणः प्रज्ञाः प्रज्ञायते. सुवः प्रवृत्तः. भवने भूः. भवने. प्रभवस्तथा
हिमवतोगंगा प्रसवति. तत्र प्रकाशत इत्यर्थः. ल्यप्ते कर्मण्यधिकरणेन. वासादमाकृत्य आसने उपविश्य प्रसूत इत्य
र्थः. भवपुराज्जिह्वति. भवपुरं निरीक्ष्यत्यर्थः. गम्यमाना पिक्रिया कारकविभक्तीनां निमित्तं. कस्मात्त्वे नद्याः. यतश्चाध्वं कालनिर्माणतत्त्वपंचमीतं ह्य
क्तं ध्वनेः प्रथमा सप्तम्यो कालात्सप्तमीवक्तव्या. वनाद्रामो योजनं योजने वा. कार्तिक्या आग्रहायणी मासे. अन्यादि तत्तरेदि कृशादां नृत्तरपदा

नाहियुक्ते. एतेर्योगे पंचमी. अन्यदस्य ग्रहणं. इतरग्रहणं प्रपंचार्थं. अन्यो जिह्व इतरो वा कृत्स्नात्. आराद्वनात्. कर्ते कृत्स्नात्. पूर्वो ग्रामात्. दिशि दृष्टः
शरादि कृशादस्तन संप्रतिदेशकालं ज्ञेनायोगपि भवति. चेत्त्रात्पूर्वः कालगुणः. अवयववावियोगे तु न. तस्य परमाश्रितमिति निर्देशात्. पूर्वकायस्य. अयं
तरपदस्य दिक् शब्दोपि पश्यतस्य प्रत्ययेनेति पञ्ची बाधितुं पृथग्रहणं. प्राक् प्रत्यवायामात्. आवू. दक्षिणाग्रामात्. आदि. दक्षिणाग्रामात्. अपा
दाने पंचमीति सत्रे कार्तिक्याः प्रवृत्तीति भाष्यप्रयोगात्प्रवृत्त्यर्थयोगे पंचमी. नवात्प्रवृत्तिमवादारभ्य वासे व्याहरिः. अपपरिविहरितिसमासविधानाद्वा
पकाद्वाहियोगे पंचमी. ग्रामाददि. अपपरिवर्जने. एतो वर्जने कर्म प्रववनीयोस्तः. आह. मर्यादावचने. आह. मर्यादाया मुक्तसंज्ञः स्यात्. वचनग्रहणादपि
विधावपि. पंचम्यपादः परितः. एतैः कर्म प्रववनीयेर्योगे पंचमी स्यात्. अपहरे. संसारः. परिहरे. संसारः. परित्रवर्जने. लक्षणादोतु हरिपरि. आमुक्ते.
संसारः. आसकलाद्वा. प्रति. प्रतिनिधिप्रतिदानयोः. एतयोरर्थयोः प्रतिरुक्तसंज्ञः. प्रतिनिधिप्रतिदानेन यस्मात्. अत्र कर्म प्रववनीयेर्योगे पंचमी
स्यात्. प्रकृताः कृत्स्नात्वेति. तिलेभ्यः प्रतियुक्तिभाषान्. अकतं र्युगे पंचमी. कर्तवर्जितं यदृणं हेतुभूतं ततः पंचमी स्यात्. शताद्वदः. अकतं रिक्ते. शते
न बाधितः. विभावायुगे स्त्रियां. युगे हेतावस्त्री लिंगे पंचमी वा स्यात्. जाड्याज्जाड्येन वा बद्धः. युगे किं. धनेन कुलं. अस्त्रियां किं. बुध्यामुक्तः. विभा
वतियोगादिभागाद्युगे स्त्रियां न कृत्स्नं. धमादिभिमानं. नास्ति घटो नुपलब्धः. पृथग्विनानानाभिस्तृतीया न्यतरस्या. एभिर्योगतृतीया स्यात्तत्र
मी द्वितीयं. अन्यतरस्याग्रहणं समुच्चयार्थं. पंचमी द्वितीये अनुवर्तते. पृथग्रामेण रामा दामं वा. एवं विनानाना. करणे वस्तु काल्य कृत् कतिप

स्त्री प्रत्ययइत्येव विविधा जगतः कृतिरैरहरिणा वा केचिद्विशेषादिभाषामिच्छन्ति शरानामनुशासनमाचार्यणाचार्यस्य वा केस्यैव वर्तमाने वर्तमानार्थे
स्यैव योगेष्वपि स्यात् नलोकेति निषेधस्यापवादः राज्ञो मतः बुद्धः श्रुतिर्वा अधिकरणवतिनम् केस्ययोगेष्वपि स्यात् इदमप्यामासितं नलोका
द्यनिष्ठा स्वलक्ष्यता एषा प्रयोगेष्वपि न आदेशाः कुर्वन् कुर्वणः स्थितिहरिः उ हरिर्दिष्टः अलंकारिष्णुवा उके दैत्यान्धातुको हरिः कमेरनि
षेधः लक्ष्म्याः कामुकः अथय जगत्सृष्ट्वा सुखं कर्तुं निष्ठा दैत्यान् हतवान् विष्णुना हता दैत्याः स्वलक्ष्यः ईश्वरः प्रपन्नो हरिणा तन्निति प्रत्याहा
रः शतशाननावितित शब्दादभ्य आह नोनकारात् शानन् सोमं पवमानः शानन् आत्मानं मंडयमानः शत वेदमुधीयन् तन् कर्ता लोकान् द्विषः
शतुर्वा मुरस्य मुरं वा द्विषन् सर्वेयं कारकषष्ठ्याः प्रतिषेधः शेषषष्ठितु स्यादेव ब्रह्मणस्य कुर्वन् नरकस्य जिह्नुः अकनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययोः भ
विष्यत्यकस्य भविष्यदाधमर्ण्यार्थे न भवे योगेष्वपि न स्यात् सतः पालको वतरति ब्रजंगाभी शतं दायी कृत्यानां कर्तरि वा षष्ठी स्यात् मयाममवा
स्यो हरिः कर्तरि किं गेयो भाणवकः साम्ना भग्नयेति कर्तरि यद्विधानादननिहितं कर्म अत्र योगो विभक्त्युत्तं कृत्यानां उभयवासाविति निति वा
नुवर्तते तेन तेन या ब्रजंगावः क्लृप्तेन ततः कर्तरि वा उक्तार्थः तुल्यार्थे रितुलोपमाभ्यां तृतीया यतस्स्यात् तुल्यार्थे रितुलोपमाभ्यां तृतीया वा स्यात् सप्तमी तुल्यः
सदृशः समावाकलस्य क्लृप्तेन वा अनुलोपमाभ्यां किं तुला उपमावाकलस्य नास्ति चतुर्थी वा शिष्यायुष्यमंडप इकुशल सुखार्थहितैः एतदर्थे वा
गेवतुर्थी वा स्यात् सप्तमी आयुष्यविरंजीवितं वा क्लृप्तेन क्लृप्ता यवाभ्यात् एवं मंडं मंडं कुशलं निरामयं सुखं प्रयाजनाहितं पथ्यं वाभ्यात्

आशिषिकं देवदत्तस्यायुष्यमस्ति आख्यानात् सर्वत्रार्थग्रहणं मंडभट्टयोः पर्यायत्वादन्यतरो न पठनीयः ॥ ॥ आधारोधिकरणं कर्तृकर्मदा
गतनिष्ठक्रियाया आधारः कारकमधिकरणसंज्ञं स्यात् सप्तम्याधिकरणं अधिकरणे सप्तमी स्यात् चकाराहं तिकार्थेभ्यः औपश्लेषिको वेद्ययि
को नित्यापकश्चेत्याधारस्त्रिधा कर्तृ आस्ते स्थाव्यापवति मोक्षे इच्छास्ति सर्वस्मिन् आत्मास्ति वनस्य हरे अंतिके वा हरांतिकार्थेभ्य इति विभक्ति
त्रयेण सह वतस्वा विभक्तयः फलिताः केस्ये निषेधस्य कर्मण्युपसंख्यानं अधीतीत्याकरणे अधीतं या करणमनेनेति विग्रहः इष्टादिभ्यश्चेति क
र्तरिदिनिः निमित्तात्कर्मयोगे निमित्तमिह फलं योगः संयोगः समवायात्मकः चर्मणि द्वीपिनं हंति दंतयोर्हंति कुंजरं बालेषु च मरीहंति सीम्निषु क
ळकैः हतः हेतुर्तृतीयावधात्रा सीमांडकोशः पुष्कळकोशं धर्मगः योगविशेषं वेतनेन धान्यं कुनाति यस्य च भावेन भावलक्षणं यस्य क्रियाह
क्रियातरलक्ष्यते ततः सप्तमी गोषु बुद्धमाना सुगतः साधुसाधुप्रयोगेन साधुः क्लृप्तामातरि असाधुर्मातुर्ल अहोणा कर्तृत्वे अनहोणा मकर्तृत्वे त
द्वपरीत्यन सत्सुतरस्त असंत आसते असत्सुतिष्ठत्स संतस्तरंति सत्सुतिष्ठत्स असंतस्तरंति असत्सुतरस्तु संतस्तिष्ठति षष्ठी वानादरे अनाद
राधिके भावलक्षणे षष्ठी सप्तम्यास्ति रुदति रुदतावा प्रावो जीत रुदंतं पुत्रादिकमनादृत्य सन्त्यस्तवानित्यर्थः स्वामी भूराधिपतिर्याद साक्षिपति
भूषस्तेभ्य एते सप्तत्रिंशो गेष्ठी सप्तम्यास्ति षष्ठ्यामेव प्राप्तायां पाक्षिके सप्तम्यर्थे वचनं गवांगोषु वा स्वामी गवांगोषु वा प्रसूतः गाव्यां लोभवि
तुं जात इत्यर्थः आयुक्तकुशलाभ्यां वा सवाया आभ्यां योगेष्वपि सप्तम्यास्तस्तात्पर्यार्थः आयुक्तो व्यापारितः आयुक्तः कुशलो वा हरिर्भूजनेह

अपरिशं. अपदिशेन. अपदिशे. बहु. के ग्रहणात्कमदमु. मतंगगमित्यादौ सप्तम्या नित्यममभावः. विभक्तीत्यादेरयमर्थः. विभक्त्यर्थोदितुवर्तमा
 नमययं सुवर्तेन सह समस्य तस्योच्ययीभावः. विभक्तौ तावत्. हरो इत्यधिहरि. सप्तम्यर्थस्येवात्र द्योतकोधिः. हरिदि. अधि इत्यलौकिकं विग्रहसंज्ञं. अत्र नि
 पातेनाभिहितेयधिवरणेऽवबन सामर्थ्यात्सप्तमी. अच्ययीभावश्च. अयं न पुंसकं स्यात्. इ. स्वो न पुंसके प्रातिपदिकस्य. गोपायतीतिगाः. पातीतिवा गोपाः
 तस्मिन्नित्यधिगोपं. समीपे. क्लृप्तस्य समीपं उपकृष्टं. समयायामं. निकषालंकां. आराद्धादित्यत्र न. अच्ययीभावः. अत्रितः परितः. अन्धारादिति द्वितीया
 पंचम्या विधानसामर्थ्यात्. मद्राणां समृद्धिः. सुमदं. यवनानां दृष्टिर्दुर्यवनं. विगताः क्रुद्धिः. युहिः. मक्षिकाणामभावात्त्रिमक्षिकी. नदं मत्स्या लयाति हिमं.
 अत्ययो ध्वंसः. निद्राः संप्रतिनेयुज्यते इत्यतिनिद्रं. हरिशब्दस्य प्रकाशः इति हरि. विष्णाः पश्चादनुविष्णु. पश्चात्. इत्यनुनायसमासः. ततः पश्चात्स्वं
 स्य तदुतिभाष्यप्रयोगात्. योग्यता वीक्षापदार्थानतिरुत्तिता दृश्या नियथार्थाः. रूपस्य योग्यमित्यर्थः. अर्थमर्थप्रतिप्रत्यर्थं.
 प्रतिशब्दस्य वीक्षायां कर्मप्रवर्तनीयसंज्ञा विधानसामर्थ्यात्. बोधे द्वितीया गर्भवाक्यमर्थेपि. शक्तिमनतिक्रम्य यथाशक्ति. हरः सादृश्यं सहारि. वस्त्य
 माणेन सहस्यसः. त्वेष्टस्यानुपूर्व्येणेत्यनुपूर्व. वक्त्रेण युगपरिति विग्रहः. अच्ययीभावेनाकाले. सहस्यस्यसः स्यादच्ययीभावेन दुर्काले. सवक्त्रं. को
 लेनु सहस्रवक्त्रं. सहस्रः सख्याससखि. यथार्थत्वेनैव सिद्धे पुनः सादृश्यं ग्रहणं गुणभूते सादृश्ये यथा स्यादित्येवमर्थः. क्षत्राणां संपत्तिः. सप्तवं. ऊ. द
 राधिक्यं समृद्धिः. अनुरूपआत्मभावः संपत्तिरिति चेदः. तृणमप्यपरित्यज्य सत्तृणमग्निं. साकल्येनेत्यर्थः. न त्वेव तृणमक्षणे तास्ये. अतः अग्निग्रयप

यैतमधीते सामि. यथा सादृश्ये. असादृश्येव यथाशब्दः समस्यते. तेनेह न. यथा हरिस्तथा हरः. हरेरुपमानत्वं यथाशब्दोदितयति. तेन सादृश्य इति
 वा यथार्थ इति वा प्राप्तं निविध्यते. यावदवधारणे. यावतः श्लोकास्तावतोऽनुतप्रणामायावच्छोकं. सुप्रतिनामात्रार्थः. शाकस्य लेशः शाकवाति. मात्रार्थे
 किं. वृक्षं प्रति विद्योतते विद्युत्. अक्षराणां का संख्याः परिणा. धूतध्वजहरेपराजय एवायं समासः. अक्षेण विपरीतं तदुत्तमक्षपरि. शृङ्गाकापरि. एकपरि.
 विभाषा. अधिकारायं. एतत्सामर्थ्यादेव प्राचीना नानित्यसमासत्वं. सुप्रसपेति न नित्यसमासः. अथयमित्यादिना समासविधानात् प्रापकाव. अपपरि
 योहरं नवः पंचम्या. अपविष्णुसंसारः. अपविष्णोः. परिविष्णु. परिविष्णोः. बहिर्वनं. बहिर्वनात्. प्राग्वन्. प्राग्वनात्. आदमर्यादा निविध्याः. एतयोराह पंच
 म्युतेन वा समस्यते सोच्ययीभावः. आमुक्ति संसारः. आमुक्तेः. आबालं हरिभक्तिः. आबालेभ्यः. लक्षणेनाभिप्रती आभिमुख्ये. आभिमुख्ये द्योतकोधिः
 प्रतीतिद्वया निना सहवाप्राग्वत्. अभ्यग्निरालभाः पतंति. अभिमग्नि. प्रत्यग्नि. अग्निप्रति. अनुर्थसमया. यंपदार्थसमयातेन लक्षणं स्तनानुः समस्यते सोच्ययी
 भावः. अनुर्वनमशानिगतः. वनस्य समीपं गत इत्यर्थः. यस्यावायामः. यस्य देह्यमनुनाद्योत्यते तेन लक्षणं भूतेनानुः समस्यते सोच्ययीभावः. अनुगंगं वा
 राणसी. गंगाया अनु. गंगादेह्यं सदृशं देह्यापलक्षितेत्यर्थः. तिष्ठद्गुप्रभतीनिव. एतानि निपात्यते. तिष्ठतिगावायस्मिन्काले सतिष्ठद्गु. दोहनं कालः. आ
 यतीगवं. इहवात्रादेशः. पुंवद्भावविरहः. समासात्तन्निपात्यते. इमादि. पारमध्यषष्ठ्यावा. पारमध्यशब्दोपपद्यते न सहवासमस्यते. एदतलवानपा
 र्निपात्यते. पक्षेयधीतलुरुक्षः. पारेगंगं. पारेगंगा दानय. गंगापारात्. मध्येगंगं. मध्येगंगात्. गंगामध्यात्. महाविकल्पेन वाक्यमपि. गंगायाः पारात्. गं

एकविंशतिभारद्वाजाः वंश्याः इति विग्रहः ।

गायामध्यातः संख्यावंशेन वंशोद्धिधा विद्यथा नमना वंशेन वंशः तद्विना सह संख्यावासमस्यते होमुनीवंशोद्धिमुनि व्याकरणस्यत्रिमुनि विद्या
नदतामनेदविबद्धाया विमुनिव्याकरण एकविंशतिभारद्वाजा नदीनि नदीनि संख्यावासवत् समाहारवायमिष्यते सप्तगग द्विमुने अन्यपदावसंज्ञाया
अन्यपदावसंज्ञाया नदीनि सह नित्यं समस्यते संज्ञाया विभाषाधिकारे विवाक्येन संज्ञा नवगमादिह नित्यसमासः उन्मत्तगगनामदवाः काहितगग स
मासाता इत्यधिकृत्य अययीभावसत्प्रतिपत्तिः शरदादिभ्यस्तस्यात्समासांतोऽययीभावे शरदः समीपमुपशरदं प्रतिविपाशा शरद विपाशर अनस मनस
उपानह दिव हिमवत् अनडुह दिव दृवर विर वेतस वनुर लद तद यद कियत् जरायाजरश्च उपजरसं प्रतिपरसममुद्योषणः यस्यतिव प्रत्यसं अस्याः
परमिविविग्रह समासांतविधानसामर्थ्यादययीभावः परोक्षे लिङितिनिपातनात्परस्योकारोदेशः परोक्षं परोक्षाक्रियेत्यादित्वं आद्यमि समसं अन्यसं
अनश्च अनंतादययीभावाद्भ्यात् नस्तद्विते नांतस्यनस्यटलोपः स्यात्तद्विते उपराजं अध्यात्मं नपुंसकादयतरस्यां अनंतयत्नीवंततादययीभावा
द्व्या उपवर्मे उपवर्म नदीपौर्णमास्यायहायणीभ्यः वाटू उपनदं उपनदि उपपौर्णमासं उपपौर्णमासि उपाग्रहायणं उपाग्रहायणि अयः अयंतादय
यीभावाद्भ्या उपसमिधं उपसमित् गिरेश्चसेनकस्य गिर्यतादययीभावाद्भ्या सेनकयहणंप्रजार्थ उपगिरं उपगिरि इत्यययीभावः
तत्पुरुषः अधिकारोयं प्राग्वद्बोहे दिग्भ्य द्विगुरपितपुरुषसंज्ञः स्यात् इदं सत्वं कुं शं सं संख्यापूर्वो द्विगुश्चेति पठितानकारबलेन सं
ज्ञासमाविशस्य सुवचत्वात् समासांतः प्रयोजनं पञ्चराजं द्वितीयाश्रितातीतपतितगत्तात्यस्तप्राप्तापनैः द्वितीयांतश्रितादिप्रकृतकैः सुवर्तैः

सामीत्येतदव्ययं कतिन सत्समस्यते

सहवासमस्यते सतत्पुरुषः कृष्णश्रितः कृष्णश्रितः दुःखातीतः गम्यादीनामुपसंख्यानं ग्रामंगमी ग्रामंगमी अन्नेवुभुक्षर नवुभुक्षः सयं
क्तेन द्वितीयेतिन संबध्यते अयोग्यत्वात् स्वयंकृतस्यापसंस्वायंकृतिः स्वद्वारेष्वे स्वद्वारप्रकृतिकं सुवर्तं क्तांतप्रकृतिकेन सुवर्तेन समस्यते निंदायां
स्वद्वारुडोऽलमः नित्यसमासायं नहिवाक्येन निंदागम्यते सामि सामिकृतं काणाः केनेत्येव अनत्यंतसंयोगार्थं वनं मासप्रमितः प्रति
पञ्चदः मासपरिच्छेत्तुमारब्धवान् अत्यंतसंयोगेन काण्डर्येव अक्तांतार्थं वनं मुद्रुत्तुसुखं मुद्रुत्तुसुखं तृतीयातृतांतार्थमिगुणवनेन त
त्कृतानि तृतांतार्थं तृतीयांततृतीयांतार्थं कृतमिगुणवनेन नार्थशब्देन वसहप्राग्वत् शंकुलेयाखंडः शंकुलाखंडः धान्येनार्थो धान्यार्थः तत्कृ
तानि कं अस्याकाणाः पूर्वसदृशसमो नार्थकलहानिपुणमिश्रश्चक्षुः तृतीयांतमेतैः प्राग्वत् मासेनपूर्वो मासपूर्वः माससदृशः पितृसमः ऊनार्थः
माषोनंकार्यपणं माषविकलं वाकूलहः आचारनिपुणः मुद्रमिश्रः आचारश्चक्षुः मिश्रग्रहणसोपसर्गस्यापिग्रहणं मिश्रवानुपसर्गमिस
धावित्यत्रानुपसर्गग्रहणाज्ञापकात् मुद्रसंमिश्राधानाः अवस्थोपसंख्यानं मासेनावरोमासावरः कर्तृकरणेकतावद्वैकं कर्तरिकरणेन
तृतीयाकृतं तनवद्वैकं प्राग्वत् हरिणाशतोहरिणातः नखेर्जिजोनखनिन्नः कृद्ग्रहणे गतिकारकप्रवस्थापिग्रहणं नखनिर्जिन्नः कृततिक्रिं का
ष्ठः पवतितरो कृत्येर्धिकार्थं वनं स्तानि निंदाफलकमर्थवादववनमधिकार्थं वनं तत्र कर्तरिकरणं वनतृतीयाकृत्यैः सहप्राग्वत् काकपयानु
दी वातच्छेद्यं तृणं अन्नेनयंजनं संस्कारकइयं वा वकृतृतीयातमन्नेन प्राग्वत् दध्ना आदनोदध्योदनः इहांतर्भूतोपसकक्रियाद्वा रसामर्थं

मह्येणमिष्टीकरणं गुडेनधानागुडधानाः मिश्रक्रियादारासामर्थ्यं ननुतथैतदर्थस्यवलिहितमुखरक्षितैः ननुतथैतार्थाययत्तद्वापिना अर्थोदि
 निश्चयतुर्थतं प्राग्वत् तदर्थेनप्रकृतिविकृतिभावएव बलिरस्ति तद्विहणादिप्रापकात् यथायदाह यथायदाह नहं रंभना यस्मिन्नी अश्वघासादयस्तस्य
 धीसमासाः अर्थे ननित्यसमासोविशेष्यलिङ्गतत्वेतिवक्तव्यं द्विजोयामद्विजार्थः सपः द्विजोयामद्विजार्थः भूतबलिः गाहितं गोमु
 खं गोरक्षितं पंचमीभयेन पंचमीभयेनवासमस्यते वाराहं यं वारभयं भयभीतमीतिभीतिरिति वक्तव्यं एकंभीतः अपतापोदमुक्तपतितापत्र
 स्तरव्यशः एतेः सहाल्यं पंचम्यतसमस्यते सतपुरुषः सुखापतः कल्पनापोदः न कमुक्तः स्वगपतितः तरंगापवत्तः अन्यशः किं प्रासादा
 त्यतितः स्तोकातिकहेरार्थकृष्णाणि क्लेन स्तोका मुक्तः अल्पांमुक्तः अंतिकादगतः अभ्याशादागतः दरादागतः कृष्णादागतः पंचम्यास्तोका
 दिभ्यदत्यलुक् पष्ठी पष्ठीतं सुबंतेन सहवासमस्यते राज्ञः पुरुषोराजपुरुषः याज्ञिकादिभिश्च एजिः पक्ष्यतसमस्य विप्रकृष्टादागतः न तं ह ज
 काभ्यां कर्तरीत्यस्य प्रतिप्रसवा यं ब्राह्मणयाज्ञकः देवपूजकः गुणात्तरेणतरंगपश्चेति वक्तव्यं तरवतंयदुपावावितेन समासः तरप्रत्ययानो
 पश्च ननिर्दोरणइति पूरणगुणेति वनिषेधस्य प्रतिप्रसवा यं सर्वेषां श्वेततरः सर्वश्वेतः सर्वेषां महतरः सर्वमहान् कृद्वागावपष्ठी समस्यत
 इति वा यं इधमश्वनः ननिर्दोरणे निर्दोरणे थाषष्ठी सानुसमस्यते नृणां द्विजः श्वः प्रतिपदविधानावपष्ठी न समस्यत इति वा यं सर्पि
 यो ज्ञानं पूरणगुणसुहितार्थसद्व्ययतय समानाधिकरणेन पूरणार्थः सरादिभिश्च पष्ठी न समस्यते पूरणं सतापश्वः गुणे काकस्य

कार्त्तव्यं ब्राह्मणस्य भुक्ताः यत्प्रकरणारिना दंता इति विशेष्यं ज्ञातं तदेहमुदाहरणं अनित्योयं गुणे ननिषेधः संज्ञाप्रमाणत्वादित्यादिनिर्देशा
 तः तेनार्थगौरवं बुद्धिमांदमित्यादिसिद्धं सुहितार्थास्तद्व्ययार्थाः फलानां सुहितः तृतीया समासस्तस्यारवः स्वरेविशेषः सत् द्विजस्य बुद्धिं न कु
 रीणावा किंकरइत्यर्थः अथ यं ब्राह्मणस्य कृत्वा पूर्वोत्तरसाहचर्योक्तद्वयमेव गृह्यते तेन तदुपरीत्यादि सिद्धमिति सिद्धं तस्य ब्राह्मणस्य कर्तव्यं
 तथैतातु भवत्येव निरनुबंधकग्रहणेन सानुबंधकग्रहणमिति परिभाषया स्वकर्तव्यं स्वरेभेदः समानाधिकरणे तत्सकस्य संप्रत्ययः विशेषण समास
 स्त्विह बद्धं ग्रहणा न नार्थे नोरित्यादिषु पोटा युवतीत्यादीनां विभक्त्यन्तरे स्वरितार्थानां परत्वाद्वाधकः पष्ठी समासः प्राप्तः सोप्यनेन वायते क्लेन
 च पृजाया मतिबुद्धीतिस्त्रेण विहितोयः क्लृप्तदंतेन पष्ठी न समस्यते राज्ञो मनो बुद्धिः पूजितो वा राजपूजित इत्यादौ न भूतं कोतेन सह तृतीया तस्य समा
 सः अधिकरणवाचिना न केन पष्ठी न समस्यते इदमप्यामासितं गतं भुक्तं वा कर्मणि च उभयप्राप्तौ कर्मणि निषा पष्ठी सानुसमस्यते आश्रयगिवा दो
 हाः गोपनः तद्वत्काभ्यां कर्तारि कर्तव्यं तद्वत्काभ्यां पष्ठी न समासः अपांस्त्रेण वज्रस्य भती ओदनस्य पावकः कर्तारिक इष्टेणाभक्षणमिष्टमिष्टमिष्ट
 का पत्ययजतेशास्त्रस्य याज्ञिकादिवात्समासः न नर्ता कथं तर्हि घटानां निर्मातुस्त्रिभुवनविधातुश्च कलह इति शेषपक्षे च समास इति के यदः क
 र्तरि च कर्तृपक्षे च अकेन न समासः अयतः शायिका नेह तत्तेन वर्तते तद्योगे कर्तुरभिहितत्वेन कर्तृपक्षे च अभिवात् नित्यं की दाजी विक्रयोः
 एतयोर्थयोरकेन नित्यपक्षे समस्यते उदाहृते पुष्पभाजिका कीडा निशस्य संज्ञा संज्ञा यामिति भावेण बुद्धि जीविकायां इतले स्वके तं न

श्रीश्यांविक्लोपजीविकायां तज्जकाभ्यां कर्तृतीति निषेधे प्राप्तेवचनं पूर्वपराधरोत्तरमेव देशिने काधिकरणे अवयविना सह पूर्वोदयः समस्यते एकत्वसंख्या
विशिष्टश्चेदवयवी यधी समासापवादः पूर्वकायस्य पूर्वकायः अपरकायः एकदेशिना किं पूर्वनाभः कायस्य एकाधिकरणो किं पूर्वभूता वाणां सर्वोप्य
कदेशो जा समस्यते संख्याविषयातिज्ञापकात् मध्याङ्गः सायाङ्गः केचित्सर्वेकदेशाः काकेन समस्यते नत्वङ्गः जोपवस्य सामान्यापेक्षातात् तेन म
ध्यराजः उपात्ताः पश्चिमराजगोवरादित्यादि सिद्धमित्याहुः अधेनपुंसकं समाशवायधरादित्यादि नित्यं कीवसप्राग्वत् एकाविम कोवयव्यतवचनं एक
देशिसमासविषयकोयमुपसर्जनसंज्ञानिषेधः तेन पंचरवदीत्यादिसिध्यति अर्धपिप्पल्या अर्धपिप्पली क्रीबकिं ग्रामार्थः इत्येव एव अर्धपिप्पली
नां द्वितीयतृतीयचतुर्थतुर्योप्यन्यतरस्यां एतान्येकदेशिना प्राग्वद् द्वितीयं त्रिंशयाः द्वितीयं त्रिंशयाः एकदेशिना किं द्वितीयं त्रिंशया त्रिंशकस्य अन्य
तरस्याग्रहणसामर्थ्यात् पूर्णगुणातिनिषेधं बाधित्वापेक्षणीसमासः त्रिंशद्वितीयं प्राप्तापनेचद्वितीयया पक्षे द्वितीयाश्चितेति समासः प्राप्ताजीविकाया
तृतीयाः जीविकाप्राप्तः आपन्नजीविकः जीविकापन्नः इहस्त्रे द्वितीयया अदिति छित्वा अकारोपि विधीयते तेन जीविका प्राप्तास्त्री प्राप्त जीविका आपन्नजी
विका कालाः परिमाणिना परिच्छेद्यवाचिना मुबतेन सह कालोः समस्यते मासो जातस्य यस्य समास जातः द्वाह जातः द्वयोरङ्गोः समाहारो द्वाहः द्वाह जात
स्वतिविग्रहः उत्तरपदेन परिमाणिना दिगोः सिद्धये बहूनां तत्पुरुषस्योपसंख्यानं द्वे अहनी जातस्य यस्य स द्वे जातः अद्वा द्वे इति वक्ष्यमाणो द्वादशाः पूर्व
चतुर्न संख्यादेः समाहार इति निषेधः सप्तमी शौडः सप्तम्यंतशौडादिभिर्वा प्राग्वत् अक्षेपु शौडः अक्षशौडः अधिवाशोत्रपठ्यते अशुत्तरपरादिति वः

ईश्वराधीनः सिद्धे बुद्धपक्षे चैव एते सप्तमी प्राग्वत् सांकाश्यसिद्धः आतपञ्चकः स्थालीपकः नृकबंधः धांक्षेणक्षेपे धांक्षवाचिना सह सप्तम्यंतं प्राग्व
त्तन्नेरायां तीर्थधांसद्वतीर्थधांसः तीर्थकाकः कृत्ये ईणे सप्तम्यंतं कृत्यपत्यंते सह प्राग्वदावश्यकं मासदयमृणः पूर्वोद्देश्यसाम संज्ञायां सप्तम्यंतं सु
प्राग्वत्संज्ञायां भाव्यनसंज्ञानवगमा नित्यसमासाय अण्यति लकाः वनेकसेरुकाः हलदंतात्सप्तम्यादित्यलुरुः केना होरा वावयवाः अद्वा रात्र्यावय
वाः सप्तम्यंताः कृतेन सह प्राग्वत् पूर्वोद्देश्यं तं अपररात्रकृतं अवयवग्रहणं किं अद्वा दृष्टं तत्र तत्रेत्येतत्सप्तम्यंतं कृतेन सह प्राग्वत् तेन सुक्तं सुप सप्तम्यंतं
कृतेन सह प्राग्वत् तन्नेरायां अवततेन कुलस्थितं तदेतत् प्राग्वत्समितादयश्च एते निपात्यंते सपे पात्रसमिताः अज्जन्तसमय एव संगतानुकार्यं गह्वरः गह्वेन
रु आरुतिगणार्थं नकारावधारणार्थः तेनेया समासांतरघटकतया प्रवेशाने पूर्वकालेक सर्वजरापुराणानवकवलाः समानाधिकरणे विशेषणं विशेष्ये
निसिद्धपूर्वनिपातनियमार्थसूत्रं एकशब्दस्य द्विकसंख्यसंज्ञायामिति नियमबाधनार्थं व पूर्वस्नातः पश्चादनुलिप्तः स्नातानुलिप्तः एकनाथः जरात्रयाधिकः पु
राणमीमांसकः नवपाठकः केव नवेयाकरणः द्विकसंख्यसंज्ञायां समानाधिकरणेन्यापादसमाप्तरधिकारः संज्ञायामेव नित्यमार्थं सर्वयादिकः स
वे पूर्वपुका मशमी सप्तम्यंतः नेह उत्तरादृष्टाः पंचब्राह्मणाः तद्वितीयोत्तरपदसमाहारः तद्वितीयोत्तरपदसमाहारः समाहारवयायेदिकं त्व्यप्राग्वद्
पूर्वस्याशायां नवः पविशातः समासकृतद्विकपूर्वपदसंज्ञायामिति नः सर्वनाम्नाद्विमात्रपुंवडावः आपरबालः पूर्वशांला प्रियायस्यति त्रिपदे बुद्धि
व्रीहोक्तं प्रियायस्य उत्तरपदपूर्वयोस्तत्पुरुषः तेन शांला शां आकारउदात्तः पूर्वश्यापियः द्विकसमाहारो नास्त्यनभिधानात् संख्यायास्तद्वितीयोत्तरप
आमाहृणापसंवाणमातुरः पंचगावाधनं यस्यति त्रिपदे बुद्धि व्रीहो अवांतरतत्पुरुषस्य द्विकलपे प्राप्ते इदं तत्पुरुषया रुतरपदनित्यसमासवचनं गोरतोहि

तनु किं गोतोत्तलुरुपादुश्यात्समासांतोनतुतदितनु किं पंगवधनः पंगवांगवसमाहारः संख्यापूर्वोद्दिष्टः नद्वितीयोक्तः संख्यापूर्वोद्दिष्टसंज्ञः स्यात्
 त्वं हि गुरुरेकवचनं द्विग्वर्थः समाहार एकवत्स्यात् सनपुंसकभित्तिमपुंसकत्वं पंगवः कुत्सितानि कुत्सनेः कुत्स्यमानानि कुत्सनेः सह प्राग्वत् वेद्याकरणस्वसविः
 भीमांसकदुर्दुरः पापाणकेकुत्सितैः पूर्वस्त्रापवादः पापनापितः अणककुलालः उपमानानिसामान्यवचनः घनस्था मः इह प्रवर्तते तत्सदृशाणां सणिकामिनि
 यथितुं लोकि कविग्रहे इव शब्दः प्रयुज्यते पूर्वनिपातनियमार्थसूत्रं उपमितेयाद्यादिभिः सामान्याप्रयोगः उपमययाद्यादिभिः सप्तशान्द्व्यन्ताधारणाधर्मप्रयोग
 त्वसति विशिष्टस्य पूर्वनिपातार्थसूत्रं पुरुषयाद्यः नृसोमः आद्यादिराकृतिगणः सामान्याप्रयोगिकं पुरुषायाद्यद्वयः विशिष्टाविशेष्यणवत्तु नदकंस
 मानाधिकरणेन केचनवदुक्तं प्राग्वत् नीलसुत्पलं नीलोत्पलं बहुलग्रहणात्कं विनित्यं क्लृप्तसर्पः कविभः रामोऽमदभ्यः प्रदीपप्रथमचरमजघन्यसमा
 नमध्यमध्यमवीराश्च पूर्वनिपातनियमार्थमिदं सूत्रं पूर्ववेद्याकरणः अपराध्यापकः अपरस्याहं पश्चात्तावोवक्तव्यः अपरस्यासावध्यापकः कथमनेनीरदति
 पूर्वकाले केति बाधित्वापरत्वादेनेन समासेवीरेकेति हि स्यात् एकवीर इत्यत्र पूर्वकाले कस्य न्ययं पि पूर्वतया पितेनेव समासा बाहुलकाद्देव्यति श्रेण्यादयः कृता
 दिभिः श्रेण्यादिषु धीर्ध्वनं कर्तव्यं अश्रेणयः श्रेणयः कृता श्रेणी कृताः केन नान्विशिष्टे नानजः कृतं वतदकृतं वक्तुं कृतं शाकपार्थिवादीनां सिद्धयुत्तरपद
 कोपस्यापसंख्यानं शाकपयः पार्थिवः शाकपार्थिवः देवकीक्षणाः सभरसरोत्तमोत्तुष्टः पूज्यमानः सद्देवः वस्थमाणेन महत आकारः महाव्याकरणः पूज्य
 मानैः किं उक्तं लोकोः पंकादुद्धृत इत्यर्थः इंदारकनागकुंजरेः पूज्यमानं गोहं दारकः आद्यादेराकृतिगणत्वादेव सिद्धे सामान्याप्रयोगार्थवचनं कतरकत
 गोऽतिपरिप्रश्ने कतरकठः कतमकअपः गोत्रं वरणेः सहतिजातितं किं सपे कुत्सितोराजा किं राजः योनिरक्षति पाराशुवतिस्तानकतिपयमृष्टिध्वं

वशावेहद्वयणीधवक्तु आत्रियाध्यापकधर्तुर्जातिः तलुरुपः सामानाधिकरणः कर्मधारयः पुंल्लकर्मधारयजातीयदेशीयेषु कर्मधारये जातीयदेशीययो
 श्वपरतो भाषितपुंल्लकात्पर ऊठ भाषीयत्रतथाभूतं पूर्वपुंवत् धरणीधियादिष्वप्राप्तः पुंवद्भाषोविधीयते महानवमी क्लृप्तवददेशी महाप्रिया तथा कोपभादेः ध
 तिलिङ्गः पुंवद्भावः कर्मधारयादौ प्रतिपद्यते पाचकस्त्री दत्तभार्या पंचमभार्या स्वोद्धभार्या सुकेशभार्या ब्रह्मणभार्या एवं पाचकजातीया पाचकदेशीयत्वादि
 इव पारा पातास्त्री पुंसलक्षणा इव युवतिः अग्निस्तोकः उदन्वितनियमं गृष्टिः सक्तवस्तुता गोमृष्टिः धेनुर्नवप्रसृतिका गोधेनुः वशावेध्या गोवशा वेह कर्मधा
 निनी गोवेदव बक्षयणीतरुणवत्ता गोबक्षयणी कठधनक्ता कठश्रोत्रियः कठाध्यापकः कठभूतः प्रशंसावचनेष्व एते सहजातिः प्राग्वत् गोमतक्षिका गोम
 वर्मिका गोप्रकांडं गोदोहः गोतल्लुङ्गः प्रशस्तागोरित्यर्थः मतक्षिकादयो नियतलिंगाः नतु विशेष्यनिष्ठाः जातिः किं कुमारी मतक्षिका युवाखलतिपक्षितवक्षिज
 रतीभिः पूर्वनिपातनियमार्थसूत्रं स्वल्पादिभिः सामानाधिकरणैर्युवशब्दः समस्यते लिंगविशिष्टपरिभाषया युवतिशब्दोपि समस्यते युवाखलतिः युवखल
 तिः युवतिः खलनीयुवखलती युवजरती युवत्यामेव जरती धर्मापकेनेन तद्वपारोपात्ता सामानाधिकरण्यं कृतवत्याख्या अजात्या कृत्यक्ययानां स्तुत्यपर्या
 याश्च जातिवर्तिना समस्यते भोज्योत्पलं कुक्ष्येनः सदृशचेतः अजात्या किं भोज्यओरनः प्रतिषेधसामर्थ्याद्विशेषणसमासापिने वर्णावर्णेन सामाना
 धिकरणेन सह प्राग्वत् क्लृप्तसारंगः कठाराः कर्मधारये कठारादयः शब्दाः कर्मधारयेवापूर्वप्रयोग्याः कठारजमिनिः लेमिनिकठारः कुमाराः यवणादिभिः श्र
 मणादिभिः कुमारादयः प्राग्वत् कुमारी यमणा कुमारायमणा दहगणेशमणा प्रयोजितागर्जिणीत्यादयः स्त्रीलिंगाः पठ्यते लिंगविशिष्टपरिभाषया एतद्व
 शपकवोध्यं नतु आदेशादिभ्यां नतु आदेशातिवर्तिनो गर्भिणीशब्देन सह प्राग्वत् गगर्भिणी मयूरसंज्ञादयश्च एते निपात्यते मयूरसंज्ञा मयूरसंज्ञा

कां कृत्वा प्राद्विहणमगस्यर्थः सुवृत्तः अवधारितानि आरयोगताद्यर्थप्रथमया प्रगतभावायः प्राचार्यः आचार्यः आचार्यः कांताद्यर्थद्वितीयया अति कांता
 गालामतिमालः अचार्यः कुष्टाद्यर्थतृतीयया अवकुष्टः कांकिलया अवकांकिलः पर्यादयो गालानाद्यर्थचतुर्थया परिगलानाध्ययनायपर्याध्ययनः नि
 रादयः कांताद्यर्थपंचम्या निष्क्रान्तः कोशाभ्याः निष्कोशाविः कर्मप्रवचनीयानानिपधः वृत्तसंप्रति तत्रोपपदसंप्रतीकः सप्तम्यतपदे कर्मणीयादो
 वाच्यत्वेन स्थितं कुंभादितद्वाचकपदमुपपदसंज्ञं स्यात्तस्मिन् सत्यवस्थमाणाः प्रत्ययः स्यात् उपपदमतिद्वयं उपपदसुबंतं समर्थनमित्येव समस्यते अतिद्वयं तच्च
 समासः कुंभं करोतीति कुंभकारः इह कुंभजस्रकार इत्यलौकिकं विग्रहवाच्यं अतिद्वयं भाषावाच्यं माहि कुडितिसप्तमी निदृशा माहुः उपपदः अति
 द्वयहणं ज्ञापयति सुपत्येतन्नेहा सुवर्तते इति पूर्वस्ते पिगतिग्रहणं पृथक् कृत्य अतिद्वयहणं तत्राप्युच्यते सुपतिर्वा निवृत्तं तथापि गतिकारकात्पदनां क
 द्विः सहसमासकवनप्राक् सुबुलत्तरिति सिद्धं व्याघ्री अश्वक्रीती कछपी अमेवाय्येन अमेवतुल्यविधानं यदुपपदं तदेवाय्येन सहसमस्यते स्याद्व
 कारः नेह कालसमयवत्ता सुतु मुन् कालः समयो वेला वा भोक्तुं अमेवेति किं अयमोजं अयमुक्ता विभाषाप्रथमप्रवृत्तिस्काणामुक्ता अमावा
 येनवतुल्यविधानमेतत् तृतीयाप्रवृत्तीत्यन्तरस्या उपपदोत्पत्तितृतीयायामित्यादी युपपदानि अमतेनाव्ययेन सहवासमस्यते मूलकनोपदेशं मुक्ते
 मूलकोपदेशं त्वाव तृतीयाप्रवृत्तीत्युपपदानि त्वातेन सहवासमस्यते उच्चैः कृत्य उच्चैः कृत्या अथययथाभिजनेति त्वा तृतीयाप्रवृत्तीतीति किं अ
 लंकृत्वा उ खलुकृत्वा तसु रूपस्यांगुले संख्याययादेः संख्याययादेरंगुल्यंतस्य तसु रूपस्य समासांताः स्यात् द्वे अंगुली प्रमाणमस्य द्व्यंगुल
 रासु निर्गतमंगुलिभ्या निरंगुलं अहः सर्वैकदेशसंख्यातिपुण्याच्चरात्रेः एथोरात्रिरस्य चोत्तरस्याययादेः अहर्ग्रहणं द्वंद्वार्थं अहस्वरात्रि

आहोरात्रः सर्वारात्रिः सर्वरात्रः पूर्वरात्रेः पूर्वरात्रः संख्यातरात्रः पुण्यरात्रः द्वयोरात्र्योः समाहोरोद्विरात्रं अति कांतोरात्रिमतिरात्रः राजाहः सखि
 खिभ्यष्टु एतदंतात्रत्युसधाद्व्यात् परमराज्ञः अतिराज्ञः कल्लसखः अङ्गष्ट्रवोरेव टेर्जेपः स्यान्नाभ्यत्र उत्तमाहः द्वे अहनी भूतो द्वौ हीनः त
 द्वितार्थद्विगुः तमधीष्टद्व्यधिकारे द्विगोर्वत्यनुवृत्तौ रात्र्यहः संवत्सरश्चित्तिखः लिंगविशिष्टपरिभाषाया अनित्यत्वा नेह मुद्राणाराज्ञीमद्राज्ञी
 अङ्गोङ्ग एतेभ्यः सर्वादिभ्यः परस्याहंशब्दस्याङ्गोदेशः स्यात्समासांतेपरे अङ्गोदंतात् अदंतपूर्वपदस्तादृफात्परस्याङ्गानस्यणः स्यात्संवा
 हः पूर्वहः संख्याताङ्गः द्वयारङ्गोर्भवः कालाद्वृत्त द्विगोर्लुगनपत्यद्विठोत्तुः द्व्यङ्गः स्त्रियासदंतत्वादाप्रः द्व्यङ्गः द्व्यङ्ग प्रियः अत्यङ्गः
 कभोदिपुन एषुणत्वं न स्यात् दीर्घाङ्गी प्रावृट् एवंनेतदर्थमद् द्व्यदंतानुकरणकेशोनकर्तव्यः प्रातिपरिकांतेतिणलगरणायक्त भादिपाठ
 स्यात्वर्यकत्वात् अदंतादिति तपरकरणानेह परागतमहः पराङ्गः न संख्यादेः समाहारेः समाहारेवर्तमानस्य संख्यादिरङ्गोदेशो न स्यात्
 संख्यादिरिति स्पष्टार्थः द्वयारङ्गः समाहोरोद्वहः अहः उत्तमेकाभ्यां च आभ्यामङ्गोदेशो न स्यात् उत्तमशब्दोत्थार्थः पुण्यशब्दमाह पुण्येकाभ्या
 मित्येव सत्प्रयितुमुचितं पुण्याहं एकाहः उत्तमग्रहणमुपांत्यस्यापि संग्रहार्थमित्येके संख्याताहः अत्राख्यायां सुरसः स्यात् अश्वानां सुरसं
 अश्वारसं सख्याश्चद्व्यर्थः अनोश्मायः सरसांतातिसंज्ञयोः रगु उपानसं अमृताश्मः कालायसं मंडकसरस मिति जातिः महानसं पिंडाश्मः
 काहितायसं जज्ञः सरसमिति संज्ञा ग्रामकोराभ्यां वतक्षणः ग्रामस्य तस्याग्रामतक्षः साधारण इत्यर्थः कुट्टा भवः कोटः स्वतंत्रः संवासांतसाव

पयंपरलोत्समाहारनपुंसकतां बाधते. अहोरात्रः. रात्रेः पूर्वभागः पूर्वरात्रः. पूर्वार्द्धः. अहः. संख्यापूर्वरात्रं क्लीबं. द्विरात्रं. त्रिरात्रं. गणरात्रं. अपथं नपुंसकं. तत्पुरुषदेख्यं. अन्यवतु अपथादेशः. कृतसमासांता नदेशान्नेह. अपथाः. अर्द्धाः. पुंसि च. अर्द्धादिभ्यः शब्दाः. पुंसि क्लीबे च स्युः. अर्ध्वं. अर्ध्वं. अर्ध्वं. अर्ध्वं. एवंतीर्थशरीरमंडपयूषदेह अंकुश कलश इत्यादि. जालाख्यायामेकस्मिन् ब्रह्मचर्यनमन्यतरस्या. एकाप्यथावा ब्रह्मचर्येति. ब्राह्मणाः प्रमाः. ब्राह्मणः प्रमाः. अस्मरादयोश्च. एकलोहिते वविवसितेऽस्मरा ब्रह्मचर्यनवास्यात्. वयं ब्रह्मः. पक्ष अर्द्धवर्षाणि. आवां ब्रह्मदेति वा. ब्राह्मणस्य प्रतिषेधः. पटुरहर्द्धवर्षाणि. फल्गुनी प्राष्ठपदानां वनसत्रे. द्वित्वे ब्रह्मचर्यसुक्तं कार्यवास्यात्. पूर्वफल्गुन्यो. पूर्वोः फल्गुन्यः. पूर्वप्राष्ठपद. पूर्वोः प्राष्ठपदाः. नक्षत्राणि. फल्गुन्यो माणविके. तिष्यपुनर्वसो नक्षत्रद्वंद्वे ब्रह्मचर्यनस्याद्वचनं नित्यं. ब्रह्मचर्येति वदति. तिष्यपुनर्वसु नक्षत्राणि. तिष्यपुनर्वसु. तिष्याति. विशाखा. नक्षत्राणि. तिष्यपुनर्वसो माणविकाः. सनपुंसकं. समाहारे द्विगुहं द्वयनपुंसकं स्यात्. परवर्द्धिगापवादः. पंचगव. दंतोष्ठ. अकारांतोत्तरपदा द्विगु. स्त्रिया मिष्टः. पंचमूली. आबंतो वा. पंचखट्वी. पंचखट्वी. अनेनोपश्रवाच्च द्विगुः स्त्रिया. पंचतस्त. पंचतस्ती. पात्राद्यंतस्यम्. पंचपात्रं. त्रिभुवनं. वयं युगं. पुण्यसुदिनाभ्यामङ्गः. क्लीबेतेषां. पुण्याहं. सुदिनाहं. सुदिनशब्दः. प्रशस्तवाची. पथः. संख्याव्ययादः. संख्याव्ययकृपादः. परः. कृतसमासांतः. पथशब्दः. क्लीबमित्यर्थः. वयाणां पंथा. स्त्रियर्थः. विरूपः. पंथा. विषयः. कृतसमासांतग्रहणा. नेह. सुपथाः. सामान्येनपुंसकं. मृदुपवति. प्रातः. कमनीये. तत्पुरुषानेकमेवधारयः. अधिकाराय. संज्ञायां कंथोशी नरेषु. कंथांतस्तत्पुरुषः. क्लीबं स्यात्सावेदुशी निरदेशोत्पन्नायाः कंथायाः संज्ञा. सुरामस्य

अपत्यानि सौशम्यः तेषां कंथा सौशमिकं. संज्ञार्थां किं वीरणकंथा. उशी नरेषु किं. शक्तिः. कंथा. उपश्लोपकृतं तदाद्या विख्यासायां. उपश्लोत उपश्लोतम्. तत्पुरुषानपुंसकं स्यात्तयो रूपज्ञायमानोपक्रम्यमाणयोरदि. प्राथम्ये कदाख्यातिमिष्यते. पाणिनेरुपश्लोपाणि. युपश्लोपः. नंदोपक्रमेदोणाः. छाया बाहु. छाया. तत्पुरुषानपुंसकं स्यात्पूर्वपदार्थबाहुल्ये. इक्षणां छाया इक्षणां. विभाषासेनेति विकल्पस्यायमपवादः. इक्षणां छाया निधादि. अतितु आसमेता निषादि. यदस्याहः प्रत्ययो बोध्यः. सभा राजानमनुष्यपूर्वा. राजपया यपूर्वा. मनुष्यपूर्वसभांतस्तत्पुरुषानपुंसकं स्यात्. इनेसम. ईश्वरसमं. पयायस्येव्यत. नेह. राजसभा. नंदगुप्तसभा. अमनुष्यशब्दोद्धारस्तः पिशाचदीनाह. रक्षः. समं. पिशाचसमं. अशाकान्. संघातार्थो यासभातदंतस्तत्पुरुषः. क्लीबं स्यात्. स्त्रीसमं. स्त्रीसंघातदत्यर्थः. अशाकान्. धर्मसभा. धर्मशालेत्यर्थः. विभाषासेनासुराच्छायाशा. निशानां. एतदंतस्तत्पुरुषः. क्लीबं वा स्यात्. ब्राह्मणसेनं. ब्राह्मणसेना. यवसुरं. यवसुरा. कुक्ष्याय. कुक्ष्याया. गोशालं. गोशाला. श्वनिशं. श्वनिशा. तत्पुरुषाननेकमेवधारय इत्यनुवृत्तेनेह. इदं सेनो राजा. असंज्ञा. परमसेना. ॥ १०॥ ॥ इति तत्पुरुषः ॥ ॥ शेषो ब्रह्मचर्यः ॥ अधिकाराय. द्वितीयात्रितेयादिनायस्य विकल्पविशिष्यसमासो नोक्तः. सशयः. प्रथमातमिस्यर्थः. अनेकमन्यपदार्थः. अनेकं च. प्रथमातमन्यस्य पदस्यार्थवर्तमानं वा समस्यते सबहुव्रीहिः. अत्र प्रथमावितत्त्वर्थे बहुव्रीहिरिति समानाधिकरणानामिति. वक्तव्यं. प्राप्तामुदकं यथाप्राप्तकौशाम्यः. अदरयानंदान्. उपहतपशुरुदः. उद्धृतोदनाच्छाली. पीतांबरः. वीरपुरुषकोशामः. प्रथमार्थतुल्य. वृष्टदेवगतः. व्यधिकरणानामपि न. पंचविंशतुल्यस्य. पादिभ्यो धातुजस्य वा. योवा नोत्तरपदलोपः. प्रपतितपर्णः. प. हरिः. प. पर्णः. न. जोः. स्यार्थानां नोत्तरपदलोपः. अवि

५७

वीहः ष-स्यात् दीर्घसक्थिनीयस्य सदीर्घसक्थः जलजाक्षी स्वांगालिं दीर्घसक्थि शकटे स्तु-काक्षवेणुयष्टिः अक्ष्णोदरीनादित्यत्र
 अंगुलेदीरुणि अंगुल्यंतादङ् वीहः ष-स्यात् दारुण्यर्थः पंचांगुल्योयस्य तसंचांगुलं दीरु अंगुलिसदृशावयवं धा-यादिविक्षेपकाश्चमुच्यते
 बहुवीहः किं देअंगुलीप्रमाणमस्या दंगुलायष्टिः तद्वितार्थेति तत्पुरुषेत्पुरुषस्यांगुलेरित्यत्र दारुणिकं पंचांगुलिहंस्तः द्विविधांषमूर्धः
 आभ्यामूर्धः ष-स्यादङ् वीहो द्वि-मूर्धः त्रि-मूर्धः नेतुर्नक्षत्रेअप्रवक्तव्यः मृगोनेतायासातामृगनेत्राः रात्रयः पुष्यनेत्राः अंतर्वह्निभ्यावलो
 नः आभ्यामोन्नाप्यादङ् वीहो अंतर्लोमः बहिलोमिः अन्नासिकायाः संज्ञायां नसंवास्वलात् नासिकांतादङ् वीहो र-स्यान्नासिकाशब्दश्च
 नसंवाज्ञाति नतुस्त्वलपूर्वात् पूर्वपदात्संज्ञायामगः पूर्वपदस्था निमित्तात्परस्य नस्यणः स्यात्संज्ञायां नतुगकारवधाने दुरिव नासिका अस्य
 दुणसः स्वरणसः अगः किं क-चामयनमृगयनं अण्ठगयनादिभ्य इति निपातनाण्ठत्वाभावमात्रित्य अग इति प्रत्याख्यातं भाष्ये अस्त्वला
 किं स्तुलनासिकः स्वरस्वरभ्यांवा नस् स्वरणाः स्वरणाः पक्षे अजपीष्यते स्वरणसः स्वरणसः उपसर्गाच्च प्रादेयो नासिकाशब्दस्तदंताद
 ङ् वीहो र-स्यान्नासिकायां नसादेशश्च असंज्ञार्थवचनं उ-नता नासिका अस्य उ-नसः उपसर्गादनोत्तर इति सूत्रं तदंता आध्यकार आह उपसर्गा
 दङ् ल उपसर्गस्था निमित्तात्परस्य नसो नस्यणस्यादङ् ल प्रणसः वेयोवक्तव्यः विगतानासिका अस्य वि-यः ख्यश्च वि-यः कथंते हि विन
 साहतबांधवेति भाट्टिः विगतानासिक योपलक्षितेति यावयं सुधातुमुध सुदिवशारिकुक्ष चतुरश्रेणीपदाजपदप्रोक्षपदाः एते बहुवी

अन्यमानां भवभावे टिलोपः-

हयो वृषत्ययां तानिपाल्यते शोभनं प्रातरस्य सुप्रतः शोभनं श्वोस्य सुश्वेः शोभनं दिवा अस्य सुदिवः शारेरिव कुक्षिरस्य शारिकुक्षः
 चेतस्वोः श्रयोयस्य चतुरश्रः एण्वाइव पादोयस्य एणीपदः अजपदः प्रोष्ठोगोः तस्यस्यैव पादोयस्य प्रोष्ठपदः न-चुडः सुभ्योहलि स
 कथ्यारच्यतरस्यां अ-स्यात् अहङ् अहलिः असक्थः असक्थिः एवं दुः सुभ्यां शक्त्योरिति पाठान्तरं अशक्तः अशक्तिः नियम
 सिञ्चजामधयोः न-चुडः सुभ्यद्वयेव अप्रजाः दुः प्रजाः सुप्रजाः अमेधाः दुर्मेधाः सुमेधाः धर्मादनिवृत्तेव आत् केवलात् पूर्वपदात्
 राक् धर्मशब्दस्तदंतादङ् वीहो र-स्यात् कल्याणधर्मा केवलात्किं परमः स्वाधर्मोयस्येति त्रिपदे बहुवीहो माभूत् स्वशब्दोद्गहनं के
 वलपूर्वपदं किं तु मध्यमत्वादापेक्षिकं सदिग्धसाध्यधर्मस्या दोतुकर्मधारयपूर्वपदो बहुवीहः एवंतु परमस्वधर्मोयसि साध्यैव निवृत्ति
 धर्मा अनुच्छिन्नधर्मत्वादिपद पूर्वपदं तु बहुवीहिणा क्षिप्यते ऊ-भा सुहरित तृणासामेभ्यः ऊ-जेति कृतसमासां तानिपाल्यते ऊ-भा भस्ते
 दंतन-शोभनो ऊ-भास्य सुऊ-भा हरित ऊ-भा तृणां भेदं यस्य तृणमिव दंतो अस्यातिवा तृण ऊ-भा एवं सोम ऊ-भा स्वादिभ्यः किं पतित ऊ-
 भाः दक्षिणोर्मां च योगे दक्षिणोर्मां वृणां यस्य दक्षिणोर्माः मृगः व्याधेन कृतप्रण इत्यर्थः इव कर्मयतिहार कर्मयतिहारोयस्य बहुवीहि सस्मा
 दिनुसमासांतः कशाकिशि सुसजो मुसलि द्विदंष्ट्रादिभ्यश्च तोदर्थ्यं चतुर्थेधा एणां सिध्यर्थमि-स्यात् दोदंष्टोयस्मिन् चरणे तद्विदं
 डि दिमुसलि उ-भाहस्ति उ-भयाहस्ति षसंभ्यां जातु नोङ् आभ्यां परयाजो नुशब्दोर्तादेशः स्यात् बहुवीहो प्रगते जातु नी अस्य प्रजुः

संज्ञः. ऊर्ध्वहिभाषा. ऊर्ध्वस्तः. ऊर्ध्वजानुः. धनुषश्च. धनुरंतस्य बद्धवीहेरनडादेशः स्यात्. राईधन्वा. वासंज्ञायां. शतधन्वा. शतधनुः. जायाया
निडः. जायांतस्य बद्धवीहेरनिडादेशः स्यात्. ओपो. ओर्ध्वलि. वकारयकारयोर्लोपः स्यादलि. पुवद्भावः. युवतिजायायस्य युवजानि. गंधस्य दुर्बलितस्य
रन्ध्रे. एभ्यो गंधस्य कारोतादेशः स्यात्. उद्धंघिः. प्रतिगंधिः. सुगंधिः. सुरभिगंधिः. गंधस्य त्वेतेकांतयहणं. एकांतएकेदेशादयव. और्विभाषा नल
स्यमाणद्वयर्थः. सुगंधिपुष्पं सलिलं च. सुगंधिर्वायुः. नेह. शोभना. गंधाः. इत्यादि अस्य सुगंध आपणिकः. अल्पास्वायां. स्वस्य गंधोत्तराव
स्मिस्तत्सुपगंधिभोजनं. धृतगंधि. गंधो गंधक आमादेलेरो संबंधगर्वयोरिति विश्वः. उपमानाच्चे. पद्मस्यैव गंधो यस्य पद्मगंधिः. पादस्यैव पाद
हस्त्यादिभ्यः. हस्त्यादिर्वर्जितादुपमानात्तरस्य पादशब्दस्य लोपः स्याद्बद्धवीहो. स्तानिदारेणायं समासांतः. व्याघ्रस्य वषादावस्य व्याघ्रपात्. अहस्त्या
दिभ्यः किं. हस्तिपादः. कुसुलपादः. कुंभपदीषु च. कुंभपद्यादिषु पादस्य लोपः डी पूर्वानि पात्यते स्त्रियां. पादः इत्. कुंभपदी. स्त्रियां किं. कुंभपादः. संख्या
सुपूर्वस्य. पादस्य लोपः स्यात्समासांतो बद्धवीहो. द्विपात्. सुपात्. वयसि दंतस्य दत्. संख्या सुपूर्वस्य दंतस्य दत् इत्यादेशः स्याद्दयसि. द्विदन्त. व
तुर्दन्त. षट्दन्ता अस्य षोडश. सुदन्त. सुदन्ती. वयसि किं. द्विदन्तः करी. सुदन्तः. स्त्रियां संज्ञायां. दंतस्य दत् स्यात्समासांतो बद्धवीहो. अयोदन्ती. फाल
संज्ञायां. द्विदन्ती. स्त्रियां किं. समदन्ती. विभाषा श्यावारोकाभ्यां. दंतस्य दत् बद्धवीहो वा. श्यावदन्त. श्यावदन्तः. अरोकदन्त. अरोकदन्तः. अश्यान्तश्च दन्तश्च
षकारोभ्यश्च. एभ्यो दंतस्य दत्वा. कुड्मलाय दन्त. कुड्मलाय दंतः. कुड्मलस्य वस्त्रायां लोपः. अजातककुत्. पूर्णककुत्. विककुत्पर्वते. त्रीणिककुत्.

राज्यस्यत्रिककुतः संज्ञापर्यन्तविशेषस्य. विककुतः अन्यः. उद्दिभां काकुदस्य. जोषः स्यात्. उल्काकुतः. विकाकुतः. काकुदंतात्. पूर्णादिभावा. पूर्णका
कुतः. पूर्णकाकुतः. सुहृद्दुर्हृदो मित्रमित्रयोः. सुदुर्भाहिदयस्यहृद्भावो निपात्यते. सुहृन्मित्रं. दुर्हृदमित्रः. अन्यसुहृदयः. दुर्हृदयः. उरः प्रभृतिभ्यः
कप्. थूढोरस्कः. प्रियसर्पिष्कः. इह. पुमान्. अनङ्गान्. पयः. नोः. लक्ष्मीरित्येकवचनानां निपात्यते. द्विवचनबहुवचनानां भ्यस्तशेषादिभाष्यतिविक
त्यनङ्गं. द्विपुमान्. द्विपुंस्कः. अर्थान्नजः. अनर्थकं. नजः किं. अपार्थः. अपार्थकं. र्नः. स्त्रियां. बहुदंडिकानगरी. अननिनस्मन्ग्रहणान्यर्थवता वा
नर्थकेन नतदंतविधिंप्रयोजयति. बहुवाग्मिका. स्त्रियां किं. बहुदंडी. बहुदंडिकेवायामः. शेषादिभावा. अनुक्तसमासांता छेयाधिकारस्थादङ्ग
वीहः. कवीस्यात्. महायशस्कः. महायशाः. अनुक्तेत्यारिक्. धाप्रपात्. सुगंधिः. प्रियपथः. शेषाधिकारस्थात्किं. उपबहवः. उत्तरपूरणं. सपुत्रः. तेषां
दिनारायणार्थद्वयपरः. आपो न्यतरस्यां. कपिआवंतस्यङ्गस्वावास्यात्. बहुमालाकः. बहुमालकः. कबभावेबहुमालः. न संज्ञायां. शेषादिति
प्राप्तः. कपूनस्या. संज्ञायां. विश्वेदवा अस्य विश्वेदवः. इयसश्च. इयसंतोत्तरपदा. नेकपू. बहवः. श्रेयांसोऽस्य बहुश्रेयान्. गोस्त्रियोरितिङ्गस्वपाते
इयसा बहुवीहर्नतिवाच्यं. बह्वः. श्रेयस्यायस्य बहुश्रेयसी. बहुवीहः किं. अतिश्रेयसिः. वंदितेभातुः. श्रुतेयेयाभावात्. शब्दस्तदन्तान्नक
प. प्रशस्तोभातायस्य सप्रशस्तभाता. सुभाता. न प्रज्ञनादिति निषेधस्तबहुवीहो सवश्यक्ष्णोरित्यतः. प्रागेवेति वक्ष्यते. वंदितेकिं. मूर्खभावात्

कः नाडीतं चोः स्वांगे स्वांगे चो नाडीतं श्रीशरीरं तदंतात्क प्रन. बडु नाडिः कायः. बडु तं श्रीश्रीयाः तं श्रीधर्मनी. स्त्री प्रत्ययांतवा भावाद्दुस्वाने स्वां
 गेकिं बडु नाडीकस्तभः. बडु तं श्रीकावीणा. निष्पवाणिश्च. कवभावात्र निपात्यते. प्रपूर्वाद्यते. लुट्. प्रवाणीतं तु वायशलाका. निर्गता प्रवाणी अ
 स्य निष्पवाणिः पटः. समाप्तवान्नव इत्यर्थः. सममी विशेषणे बडु वीहो. समस्य तं विशेषणं न बडु वीहो पूर्वप्रयोगः. वंडकायः. अतएव ज्ञापका
 द्वाधिकरणपदो बडु वीहिः. विप्रयुः. सर्वनाम संख्ययोरुपसंख्यानं. सर्वभूतः. दिशुक्तः. मिथानयोः समासे संख्या पूर्व. शब्दपरविधानेन धातु. दीर्घः.
 संख्याया अल्पीयस्याः. द्विजाः. द्वंद्वेपि. द्वादश. वा प्रियस्य. प्रियगुडः. गुडा प्रियः. गदारेः परासप्तमी. गदुकंठः. कवि. ने. बहगदुः. निष्ठा. निष्ठांतं वेङ्ग
 वीहो पूर्वप्रयोगः. कृतं कृतः. जातिकालसुखादिभ्यः परानिष्ठावाच्या. सारंगजं गंधी. मासजाता. सुखजाता. प्रायिकं चंदं. कृतकं चंदः. पीतोदकः. वा
 दितो न्यादिषु. आहितानि. अश्याहितः. आकृतिगणायं. पदरुणार्थेभ्यः परनिष्ठासप्तम्यो. अस्थुद्यतः. रंडपाणिः. कवि. ने. विप्रतासिः.
 इति बडु वीहिः. वीथे द्वंद्वः. अनेकं सुवर्तं वार्थे वर्तमानं वा समस्यते स द्वंद्वः. समुच्चया. वाच्यतरतरयोगसमाहाराध्यायाः. परस्परनि
 लेखस्यानेकस्यैकस्मिन्नन्वयः समुच्चयः. अन्यतरस्यानुवर्गिकत्वेनान्वयः. मिलितानामन्वयद्वयं तरयोगः. समूहः. समाहारः. तत्रैव रंगुरं न
 भजस्वेति समुच्चये निष्ठा मरगां नान्येय. वाच्ये न समसोः सामर्थ्यात्. ध्वस्वदिशो. संज्ञापिभावं. अनेकोक्तेः होतृपोतनेष्टोद्गातारः. द्वयोर्द्वयो
 र्द्वंद्वत्वात् न द्वंद्वे होतृपोतनेष्टोद्गातारः. राजरंतादिषु परं. एषु पूर्वप्रयोगार्हं परं स्यात्. दंतानां राजा राजदंतः. धर्मादिषु नियमः. अर्थधर्मो.

धर्मार्थोऽपती. दंपती. जायापती. जायाशब्दस्य जंभावोदभावश्चानिपात्यते. आकृतिगणायं. द्वंद्वेपि. द्वंद्वेपि संज्ञं पूर्वस्यात्. हरिश्चहर
 च हरिहरो. अनेकप्राप्तवैकचनियमोऽनियमः शेषः. हरिगुस्तराः. हरिहरगुरवः. अजायदंतं. इदं द्वंद्वे पूर्वस्यात्. ईशकस्तो. बडु धनियमः. अश्वर्यदाः.
 इडाश्वर्याः. ध्यानादजायदंतं विप्रतिषेधेन. इडाग्नी. अल्पात्तरं. शिवकेशवो. कृतुनक्षत्राणां समासराणामानुपूर्व्येण. हेमंतशिशिरवसंताः. कृति
 कारोद्दिष्टयोः समासराणां किं. श्रीश्वरसंतो. उध्वक्षरपूर्व. कुशकाशं. अथार्हितं च. तापसपवनो. वर्णानामानुपूर्व्येण. ब्राह्मणसत्रियविद्वत्सु जा
 भानुः वायसः. युधिष्ठिरार्जुनौ. द्वंद्वश्चाणि त्रयसंज्ञां गानां. एषां द्वंद्वे एकवत्स्यात्. पाणिपादं. मार्दगिकषाणविकं. रथिकोश्चाराहं. समाहारस्य
 कृत्वादिकत्वे सिद्धे. नियमार्थप्रकरणे. प्राण्यगादीनां समाहारव्यथा स्यात्. अनुवादे चरणानां. चरणानां द्वंद्वे एकवत्सिद्धे स्यानुवादः. स्तेणालुडोति
 वक्तव्यं. उदगात्कटकलापः. प्रत्यस्तात्कठकोष्ठमं. अध्वर्युकतुरनपुंसकं. यजुर्वेदे विहितोयः. कृतुस्तद्वाचिनामनपुंसकविशगानां द्वंद्वे एकवत्.
 अकीश्वमेधं. अध्वर्युकतुः किं. इषुवज्जो. सामवेदे विहितो. अनपुंसकं किं. राजस्ववाजपेये. अर्धर्वादी. अध्ययनतो विप्रकृष्टारण्यानां. अ
 ध्ययनेन प्रत्यासन्नो आख्याययातेषां द्वंद्वे एकवत्. पदककमकं. जातिरप्राणिनां. प्राणिवर्जजातिवाचिनां द्वंद्वे एकवत्. धानाशकृत्. प्राणि
 नां विद्वत्सु. इयजातीनामेव. नेह. रूपरसो. गमनाकुर्वने. जातिप्राधान्ये वायमेकवत्. इयवाशेषविशेषायां तु. वेदसमलकानि

विशिष्टलिङ्गो नदीदेशो ग्रामाः ग्रामवर्जनदीदेशवाविनां त्रि-लिंगानां समाहारे द्वंद्वः स्यात् उ-ध्वश्चररावती च उ-ध्वरावति गंगाव-
 शोणश्च गंगाशोणः कुरवश्च कुरुक्षेत्रं च कुरुक्षेत्रं त्रि-लिंगानां किं गंगायमुने मदकेकया अग्रामा किं जंबवन् नगरं शा-
 नी ग्रामः जंबवशात् किं योः क्षुद्रजंतवः एषां समाहारे द्वंद्व एकवत् यूकालिङ्गं आनकु-ल-क्षुद्रजंतवः यथा च विरोधः शाश्वतिकः तेषां
 प्राग्वत् अहिनकुलं गोव्याधं काकोत्तु क मित्यादौ परलोहि-भाषासमृगति प्राप्तं चकारेण बाध्यते श्रुदाणामा निगसितानां अविहितानां
 श्रुदाणां प्राग्वत् तस्यायस्कारं पात्राद्वि-कृतानां तु वंकादुत्पत्तयाः गवाश्च प्रातरीनि यथाचारिता निसाश्च गवाश्च दासी दासमित्या-
 दि विभाषासमृगणधान्यज नपशुशकु-न्यश्च वडवपूर्वापराधरोत्तराणां वृक्षादीनां सप्तानां द्वंद्वः अश्ववडवत्यादि द्वंद्वं यव प्राग्वत् वृक्षा-
 रोविशेषाणां मेव ग्रहणं वृक्षन्ययोधं वृक्षन्ययोधाः रुरुष्वतं रुरुष्वताः कुशकाशं कुशकाशाः व्रीहियवं व्रीहियवाः दधिघृ-
 तं गोमहिषं गोमहिषाः शुक्रवकं शुक्रवकाः अश्ववडवं अश्ववडवौ पूर्वपरं पूर्वीपरं अधरोत्तरं अधरोत्तरे फलसेनावनस्पतिमृगशकुनि-
 क्षुद्रजंतुधान्यतृणानां वडवकृत्तिरेव द्वंद्व एकवदिति वाच्यं बदराणि च आमलकानि च बदरामलकं जातिरप्राणिनामित्येकवद्वान् नृह-वद-
 रामलके रथिकाश्चारीहो वृक्षन्ययोधो इत्यादि विभाषासमृतिस्तत्रेयः प्राणिनस्तेषां ग्रहणं जातिरप्राणिनामिति नित्यं प्राप्ते विकल्पार्थं पशु-
 ग्रहणं हस्त्यश्वादिषु सेनांगत्वा नित्यं प्राप्ते मृगाणां मृगैरेव शकुनीनां तैरेवोभयत्र द्वंद्वः अन्यैस्तत्सह तैरुत्तरयोगत्वेति नियमार्थं मृगशकुनि-

ग्रहणं एवं पूर्वापरमधरोत्तरमित्यपि अश्ववडवग्रहणं तु पक्षे न पुंसकत्वार्थं अन्यथा परलोहि-वडवद्वयविवृतिस्वात् विप्रतिषिद्धं वा-
 नाधिकरणवादि विरुद्धार्थानामद्वयवाविनां द्वंद्व एकवद्व्यस्यत् वैकल्पिकः समाहारे द्वंद्व-
 दि नर्वाति तर्हि अद्वयवाविनामेवेति नियमार्थमिदं तेन द्वयवाविनामितरेतरयोगत्वं शीतोष्ण उदकेस्तः विप्रतिषिद्धं किं नंदकपां च
 जन्म इह पाक्षिकः समाहारद्वंद्वो भवत्येव नदधिपय आदीनि एतानि नैकवत्स्युः दधिपयसी इध्मावर्हिषी निषीत्तनादीर्घः कुरुक्षेत्र-
 वीज्जनसे अधिकरणेतावत्वेन द्वयसंख्यावगमे एकवद्वेति नियमो न स्यात् दशदंतोष्ठाः विभाषासमीपे अधिकरणेतावत्स्य सामीप्य-
 नपरिच्छेदं समाहारत्वेनैव रूपानियमो वा स्यात् उपदशदंतोष्ठाः उपदशाः दंतोष्ठाः आनदुतो द्वंद्व-
 द्वंद्व आनदुः स्यादुत्तरपदे पर-होतापोतारो होतृमोत्त नेष्टो हातारः मातापितरौ पुत्रे-
 पितापुत्रौ देवताद्वंद्वं इहोत्तरपदे आनदुः मिवावर्णो वायुशब्दप्रयोगे प्रतिषेधः अग्निवायु वायव्यनी पुनर्द्वंद्वग्रहणं च सिद्धसाह-
 चर्यस्य ग्रहणार्थं तेन ब्रह्म प्रजापती इत्यादौ नानदुः एतद्विनेकहविर्भागेन नक्तं नापि लोके प्रसिद्धं साहचर्यं इदमेतः सोमवर्ण-
 योः परि देवताद्वंद्वं इत्येव अग्नेः स्तुततो मसो माः अग्नेः परधामेवांसस्य षः स्यात्समासे अग्निष्टुत अग्निष्टोमः अग्नीवोमो-

कृत्तुदितसमा... मासेकशेषसनाद्यंतधातुरूपाः पंचदशैः परार्थाभिधानंरुद्रिः कृत्यविबोधकंवाक्यविग्रहः सदिधा लौकिकोऽलो
 किकश्च परिनिष्ठिततात्माधुर्लौकिकः प्रयोगानर्होऽसाधुरलौकिकः यथाराज्ञः पुरुषः राजन अस्यपुरुषस्येति अवि यहेनित्वसंमा
 सोऽस्वपदवियहोवा समासश्चतुर्थेति प्रायोवादः अथयीभावतत्पुरुषं षवदुवीहि दंदाधिकारबहिः इतिनामपि मे... सहसुपतिविधाना
 न्दः पूर्वपदार्थप्रधानोऽथयीभावः उत्तरपदार्थप्रधानस्तत्पुरुषः अन्यपदार्थप्रधानोऽबहुवीहि... अत्रपदार्थप्रधानोऽबहुवीहि... अपि प्राचांपवादः
 प्रायोऽभिप्रायः सपुषतिउन्मत्तगंगमित्याद्यथयीभावे अतिमा लोदोतत्पुरुषे दिवाइत्यादिबहुवीहो रंतोष्टमित्यादोद्वेगंभावात् तत्पुरुष
 विशेषः कर्मधारयः तद्दिशोद्विगुः अनेकपरत्वंदं बहुवीहोरेव तत्पुरुषस्य केविदेवेत्युक्तं किं सुपा सुपतिइति नाश्चाधुनायत
 इतिना सुपतेनेति वज्ञेयः समासः षड्विधोऽबुधोः सुपा राजपुरुषः तिङ्ग पर्यभ्र षत् नान्ना कुंतकारः धातुना कटपूः अज
 स्वं तिङ्गतिङ्ग विवतरवादता तिङ्गसुपा कृतविचक्षणोति यस्या क्रियायां साकंतविचक्षणा एहीडादयान्यपदार्थइति मयूर वंसका
 दोपाठात्समासः इति सर्वसमासशेषः कृत्पूर पथामानसे अनेनसे इति छेदः कंगाद्यंतस्य समासस्य
 प्रत्ययोऽन्तावेयः स्यात्क्षेया धृस्तदंतस्य तु न अर्धर्वा अनृबवह नावथेतयेव नेह अनेकताम बहुकृत्क विज्ञाः प्र विष्णुपुरं क्रीवले

लोकात् विमलापसरः द्युतरूपसर्गेभ्योपईत् अपइति कृतसमासांतस्यानुकरणं षष्ठ्यर्थे प्रथमा एभ्योऽपईत्स्यात् दिर्गता आपोऽस्मिन्निति ही
 पं अंतरीपं पतीपं समीपं समापोदेवपजनमिति तु समा आपोयस्मिन्निति बोध्यं कृतसमासांतयहणा नेह स्वप् स्वपी अरणंतिहा प्रपं परपं प्रापं
 प्रापं अदनादेशो अजोः परस्यापस्य ऊत्स्यादेशो अनपोदेशः राजधुरा अक्षेतु अक्षधूः दृढधूरक्षः रम्यपथोदेशः सखिपथः अनुपथ चवप्रवासा
 म्भोजः एतत्प्रवासा मलो माता समासादस्यात् प्रतिसामं अनुसामं अवसामं प्रतिजोमं अनुजोमं अकजोमं कृत्वा दक्यादुसरया प्रवायाभ
 मेरजिष्यते कृत्वा मः उदभ्रमः पांडुभ्रमः द्विभ्रमः त्रिभ्रमः प्रासारः संख्यायानरीगोरावरीभ्यां पंचनदं सप्तगोदावरं अजितियोगविभागाद
 न्वापि पद्मनाभः अक्षणादर्शनात् अवक्षः पर्यायाक्षणात्स्यात्समासांतः गवामक्षीवगवाक्षः अचतुरविचतुरसुचतुरस्त्रीपुंसधेनवदुहस्तामवा
 क्षान्माक्षिभुवदारगवावक्षीवपदक्षीविनक्तं दिवराविदिवाहर्दिवसरजसनिषेयसपुरुषायुषधायुषया युषधयुषजो तोक्षमहोक्षहोक्षोपुषु नगो
 छन्वाः एतपंचविंशतिरुक्ता निपात्यते आद्यास्वयोबहुवीहयः अविद्यमानानि चत्वार्यस्य अचतुरः विचतुरः सुचतुरः युषाभ्यांचतुरो नित्यते
 विचतुराः चतुर्णांसिमीपे उपचतुराः ततएकादशहंदाः स्त्रीपुंसो धेनवदुहः कृत्तामे वा इज्जनसे अक्षिणीव भ्रुवांच अक्षिभुवं दाराभ्रगलभ्रं
 दारावं ऊरुव अक्षीवं तोन ऊर्वक्षीवं निपातनादि ज्ञापः पदक्षीवं निपातनात्पादशब्दस्य पदावः नक्तंचदिवान्नक्तं दिवं रात्रौ चदिवारात्रिदिवं
 रात्रौ मोतलं निपात्यते अहनि चदिवाच अहर्दिवं वीक्षायां हंदा निपात्यते अहन्यहनीत्यर्थः सरजसमिति साकल्येयवीभावः बहुवीहोतु

सरजः पंकजं निश्चितं श्रेयो निश्चयसं तत्पुरुष एव नेह निश्चया पुरुषः पुरुषस्यायुः पुरुषायुषं ततो द्विगुः द्वा युषं त्रयायुषं ततो द्विगुः
 कृत्युक्तं तत्तत्त्वयः कर्मधारयाः जातोक्षः महोक्षः बहुक्षः शुनः समीपमुपशुनं रिडापाश्रयः संप्रसारणं निपात्यते गोष्ठे भोगोष्ठः श्लो
 हस्तिभोगवर्षसः अस्याहः ब्रह्मवर्षसं हस्तिवर्षसं पत्यराजभोगवर्षसं पत्यवर्षसं राजवर्षसं अवसमं भयस्तमसः अकृतमसं संतमसं अंधये
 तीत्यंधं पचाद्यंधं अंधंतमो धतमसं भोवसीयः श्रेयसः वसराहः प्रशस्तवाची ततर्ह्यनुनिवसीयः श्वसराहः उत्तरपदाश्रयः सामाग्रीविषयमाह
 मयूरसंकादिलात्ममासः भोवसीयसं श्वः श्रेयसं तेभ्यः आत् अन्ववतस्ताडहसः अनुरहसं अवरहसं तप्तहसं प्रतेसरसः सप्तमीमृच्छाहः उरसि
 प्रत्युरसं विजृम्भयर्थे यथीभावः अनुभवमायामे एतन्निपात्यते दीर्घत्वे अनुभवयानं यस्य वायामइतिसमासः द्विस्तावाविस्तावावेदिः अत्रत्ययष्टि
 लोपः समासश्च निपात्यते यवती प्रकृतौ वेदिः ततो द्विगुणा विगुणा वाऽधमेधादौ तत्रेदं निपातनं वेदिशितिकिं द्विस्तावती विस्तावती रज्जुः उप
 सर्गादध्वनः प्रगतो ध्यानं प्राध्वोरथः नष्टजनाहः पूजनाथः त्रिरेभ्यः समासं ता नस्युः सुराजा अतिराजा स्वतिथ्यामेव नेह परमराजः पूज
 नात्किं गामति कांतोतिगवः बहुब्रीहो सकृद्वर्णारित्यतः प्रागेवायं निषेधः नेह सुसक्थः स्वसः किमः क्षेपे क्षेपेयः किं शब्दस्ततः परं यत्तदं
 तात्समासां ता नस्युः कुत्सितो राजा किं राजा किं सखा किं गोः क्षेपे किं किं राजः किं सरवः किं गवः नमस्तत्पुरुषाहः समासां ता न अराजा अस
 खा तत्पुरुषात्किं अधुरंशकटं पञ्चविभाषा न पूर्वत्यथो वा समासांतः अपथं अपथाः तत्पुरुषादिरेव अपथारंशः अपथवर्तते ७

इतिसमासां ताः अनुगुणपदे अनुगधिकारः प्रागानुः उत्तरपदाधिकारस्त्वापादसमाप्तेः पंचम्याः स्तोकादिभ्यः
 एभ्यः पंचम्या अंशुहस्यानुत्तरपदे स्तोकां मुक्तः एवमांशुहर्षद्वयभ्यः उत्तरपदे किं निष्क्रान्तः स्तोकां निस्तोकः ब्राह्मणाहंसिन उपसंख्यानां ब्रा
 ह्मणादिहितानि शस्त्राण्युपवाराद्ब्राह्मणानि तां निरासतीति ब्राह्मणाहंसी कृत्स्निश्लेषः द्वितीयाश्रये पंचम्युपसंख्यानां रेव ओजः सहो भस्त्रमसत्तमी
 वायाः ओजसाकृतमित्यादि अंजस उपसंख्यानं अंजसाकृतं आर्जवेन कृतमित्यर्थः पुंसां सानुजो जनुषां च इति वयस्यायजः पुमानसपुंसानुजः
 जनुषां धोजालं धः मनसः संज्ञायाः मनसा गुप्ता आज्ञाधिनिव मनसइत्येव मनसा आज्ञातुं शीलमस्य मनसा ज्ञायी आत्मनश्च आत्मन कर्तृत्वा
 या अजकृ पूरण इति वक्तव्यं पूरणप्रत्ययांते उत्तरपदे इत्यर्थः आत्मना पंचमः जनार्दनस्त्वात्मचतुर्थ एवेति बहुब्रीहो ध्यः पूरणे किं आत्मकृतं वेश
 करणारख्यायां चतुर्थ्याः आत्मन इत्येव आत्मनेपदं आत्मनेभाषाः तादर्थ्यं चतुर्थः चतुर्थः तियागविभागात्समासः परस्य च परस्मैपदं परस्मैताषाः
 हलदंतात्सम्याः संज्ञायां हलन्तारदंताच्च सप्तम्या अलुक् संज्ञायां त्वविसारः अरण्यतिलकः गविशुचिभ्यां स्त्रिः आभ्यां स्त्रिः सत्यस्य सत्यः स्यात्
 गोविश्रिः शुचिश्चिः अवगतीति वचनादालुक् अत्र संज्ञायामिति सप्तमी समासः ह दुभ्यां व हृदि स्पृक् हृदि स्पृक् कर्तृनाम्नि व प्राशं ह आदौ
 प्राशं देशोयत्कारना मतत्रह आदनुत्तरपदे हलदंतात्सम्या अलुक् सुकुटकार्यापणं दृषदिमाषकः पूर्वणसिद्धे नियमार्थं कारनाम्न्येव प्राशं मे
 व हलदंतावेति कारनाम्नीति किं अभ्याहितपशुः कारादवस्येत दृष्यनाम प्राशं किं यूपपशुः हलदो किं अविकटोरणः हलदंतात्किं न

५५

धोरोहोमदीशहः मध्यादुरो मध्येगुरुः अंतोऽं अंतोयुरुः अमर्धमस्तकात्वांगादकामे कंडेकालः अरसिओमा अमर्धमस्तकालिके मर्धशिवः
 मस्तकशिवः अकामेकिं मुखेकामोस्यमुखकामः बंधेयविभाषा हलदंतात्समस्याअलुक् हस्तेबंधः हलितिकिं युष्टिवंधः तत्पुरुषकृतिबद्ध
 लं स्तंभेरमः कर्णोऽपः कविने कुस्तवरः प्राष्टृशरकालदिवांजे प्राष्टृषिजः शरदिजः कालेजः दिविजः पूर्वस्यायंपपंनः विभाषावयंशरशर
 वराहः एभ्यः सप्तम्याअलुक् वषेजः वषेजः क्षरेजः क्षरजः शरजः शरजः वरेजः वरजः घकात्तनेषुकालनाम्नाः सप्तम्याविभाषाअलुक्
 स्यात् ५५ ध पूर्वोक्तरे पूर्वोक्तरे पूर्वोक्तमे पूर्वोक्तमे काल पूर्वोक्तकाले पूर्वोक्तकाले तन पूर्वोक्तने पूर्वोक्तने शयवासवासि
 घकालात् शैखेशयः खशयः ग्रामवासः ग्रामवासः ग्रामवासी ग्रामवासी अपोयानियमनुषु अक्रयानिरुपानियस्यस्योऽस्यो
 निः अफमभयोऽस्योः अफमभतावाड्यभागो निसिहवभ्रातिषुव इनेतादिषुसप्तम्याअलुक्न लुडिलशायी साकाश्यासिद्धः वक्र
 बंधः स्तंभभाषायां सप्तम्याअलुक् समस्तः भाषायांकिं कृष्णोस्यारवरेष्ठः पद्याआकोशे वारस्यकुलं आकोशकिं ब्राह्मणकुलं वा
 दिक्पश्यद्रोयुक्तिदंडहरषु वावीयुक्तिः दिशोदंडः पर्यतोहरः आमुष्यायणमुष्यपुत्रिकामुष्यकुलिकेतिन अमुष्यापत्यमामुष्याय
 णः नडादितात्फक अमुष्यपुत्रस्यभावोअमुष्यपुत्रिका मनोहोदिताहुंन ५५ आ ५ वमामुष्यकुलिका देवाभाषियदतिनमर्ख अन्यत्र
 देवपियः शेषपुत्रोऽंगलेषुभुनः भुनः शेषः भुनः पुत्रः भुनोऽंगलेः दिवभ्रदासे दिवोदासः पुत्रेयतरस्या पद्याः पुत्रेपरुः पुत्राह

निंशयां शस्याः पुत्रः दासीपुत्रः निंशयांकिं ब्राह्मणीपुत्रः कृतोविद्यायोनिसंबंधेभ्यः विद्यासंबंधेयोनिसंबंधवविनक्तंतात्पद्याअ
 लुक् होरतुरंतवासी होतुः पुत्रः पितुरंतवासी पितुः पुत्रः विद्यायोनिसंबंधेभ्यस्तत्पर्वत्रिपदग्रहणं नेह होतधनं पितृगृहं विभाषास्वसृप
 ल्याः कृतंतात्पद्याअलुक्स्वसृपल्याः परयोः मातुः पितुर्भ्यामन्यतरस्यां आभ्यांस्वसुः सस्यषोवास्यात्समासे मातृषसा मातुः स्वसा पितुः
 स्वसा पितुः स्वसा नृकृपसेतु मातृपितृभ्यांस्वसा आभ्यांपरस्यस्वसुः सस्यषः स्यात्समासे मातृषसा पितृषसा असमासे मातुः स्व
 सा पितुः स्वसा इत्यनुक्तमासः धरूपकल्पवेलदुवगात्रमतहतेषुडोनेकागोडस्वः भाषितपुंस्काद्योडीतदंतस्यानेकावा
 डस्वः स्यात् धरूपकल्पययधुपरेषुवेलडादिषुवोत्तरपदेषु ३ ब्राह्मणितरा ब्राह्मणितमा ब्राह्मणिरूपा ब्राह्मणिकल्पा ब्राह्मणिने
 ली ब्राह्मणिबुवा ब्राह्मणिगोत्रेयादि अजः पवाद्यनिवन्धादेशगुणयोरभावोपिनिपात्यते वेलादीनिवृत्तिविषयेकुत्सनवायीनि
 ते कुत्सितानि कुत्सनैरितिसमासः अजः किं दत्तात्सा भाषितपुंस्कालिकं आमलकीतरा कुवनीतरा नद्याः शयस्यान्यतरस्यां अंजो
 तनद्याः अंजोतैकावश्यादिषुदुस्वावास्यात् ब्रह्मबंधतरा ब्रह्मबंधुतरा स्त्रीतरा स्त्रितरा कनद्यान लक्ष्मीतरा उगितश्च उगितः
 परायानदीतदंतस्यघादिषुदुस्वावास्यात् विदुषितरा दुस्वाभावपक्षेन सिलादिष्वितिषुवत् विदुषितरा इत्यादिषुतुविदुषीतरस्यपु

दाहं तं तन्निर्मूलं. हृदयस्य हृदये स्वयं हृदयलासेषु. हृदयं लिखतीति हृदये खः. हृदयस्य प्रियं हृदयं. हृदयस्येदं हार्दं. हृदयस्य. अखेत्यणं तस्य ग्रहणं.
 घञितु हृदयलेखः. लेखग्रहणमेव यज्ञापकं उत्तरपदाधिकारे तदंतविधिर्नास्तीति. वाशोकप्यग्रो मेषु. हृदयकः. हृदयशोकः. सोहाद्य. सोहृद
 यं. हृदयः. हृदयशोकः. हृदयशब्दयोहृदयस्थितेन सिद्धे पदार्थमिदं. पादस्य पदाऽयाति गोपहतेषु. एष्वनरपदेषु पादस्य पदं इत्यतः तदोदराः
 स्यात्. पादाभ्यामजतीति पदाजिः. पदातिः. अज्यतिभ्यां पादेव तीप्प्रत्ययः. अज्यतिभावो निपातनात्. पदगः. पदापदतः. पद्यत्यतदर्थः. पादस्य
 पत्न्यारतदर्थेयतिपरे. पादो विध्यति पद्याः शर्कराः. अतदर्थे किं. पादार्थमुदकं पाद्यं. इकेवरतापुपसंख्यानं. पादाभ्यां नरतिपदिकः. पर्पादित्वात्
 छन्. हिमकाषिहतिषुव. पदिमं. पत्काषी. पदतिः. कृचः शो. कृचः. पादस्य पत्न्या छपरे. गायत्री पछः शांति. पादं पादमित्यर्थः. कृचः किं. पा
 दराः. कार्वापणंददाति. वाद्योपमिश्रशब्देषु. पादस्य पदं. पदोषः. पादघोषः. पन्निश्रः. पादमिश्रः. पछरः. पादशब्दः. निष्कृतेति वाच्यं.
 पन्निश्रः. पादनिश्रः. उदकस्यादः संज्ञायां. उदमेघः. उत्तरपदस्य चेति वक्तव्यं. क्षीरोदः. पेयं वा सवाहनधिषुव. उदपेयं पिबेति. उदवासः. उ
 दवाहनः. उदधिर्घटः. समुद्रतु पूर्वणसिद्धं. एकहलादौ पूरयितये न्यतरस्यां. उदकुंभः. उदकुंभः. एकैतिकं. उदकस्थली. पूरयितये किं.
 उदकपर्वतः. मथोदनसकुर्विंदुवज्रभारहारवीवधगाहेषुव. उदमथः. उदकमथः. उदोदनः. उदकोदनः. इकोइस्वाङ्गो गालवस्य. इगं

तस्याङ्गंतस्य इस्वाङ्गस्याङ्गुतरपदे. ग्रामणिपुत्रः. ग्रामणीपुत्रः. इकः किं. रमां मापति. अङ्गु इति किं. गौरीपतिः. गालवग्रहणं पूजार्थं.
 अन्यतरस्यामित्यनुवृत्तेः. इयं इव इमाविनामथयानां ननेति वाच्यं. श्रीमदः. भूतंगः. भुक्तीभावः. अ. भुक्तं. सादीनामिति वक्तव्यं. भुक्तं. सः. भुक्तं
 रिः. भूक्तं. सः. भूक्तुः. अकारो ननविधीयत इति व्याख्यांतरं. भूक्तं. सः. भूक्तुः. भुवाकुं सोभाषणं सोभाषयस्य सस्त्रीवेषधारी नर्तकः. भुवः कु
 रिः. कोटिल्यं. एकतद्वितेव. एकशब्दस्य इस्वः स्यात्तद्विते उत्तरपदेन. एकस्या आगतं एकस्य. एकक्षीरं. आपोः संज्ञाकंदसोर्वदुलं. रेवतिपुत्रः.
 अजक्षीरं. तेषु त्वप्रत्यये आपोर्वा इस्वः. अजत्वं. रोहिणिलं. ध्यङ्. संप्रसारणं पुत्रपत्न्योस्तत्पुरुषे. ध्यङंतस्य पूर्वपदस्य संप्रसारणस्यापुत्रपत्न्योस्त
 पदयोस्तत्पुरुषे. संप्रसारणस्य. संप्रसारणस्य दीर्घः स्यादुत्तरपदे. कोमुदगंध्यायाः पुत्रः. कोमुदगंधीपुत्रः. कोमुदगंधीपतिः. यवस्थितविभावया
 इस्वान. स्त्रीध्वयशानुपसर्जनेनेति तदादिनियमप्रतिषेधात् परमकारीषगंधीपुत्रः. उपसर्जने तु तदादिनियमानेह. अतिकारीषगंध्यापुत्रः. व
 धुनिबहुवीहो. वंधुशब्द उत्तरपदे ध्यङ्. संप्रसारणस्याद्विहो. कारीषगंध्यावंधुयस्यतिकारीषगंधीवंधुः. बहुवीहो किं. कारीषगंध्यावंधुः.
 कारीषगंध्यावंधुः. क्रीडनिर्देशात्कशब्दस्वरूपोपसया. मातृमातृकमातृपुत्रा. कारीषगंधीमातः. कारीषगंध्यामातः. कारीषगंधीमातृकः. का
 रीषगंध्यामातृकः. कारीषगंधीमाता. कारीषगंध्यामाता. अस्मादेव निपातनात्मातृशब्दस्य मातृजादेशः. कश्चिक्ल्पश्च. बहुवीहो वेवेदं. नेह.

20

कारिष्यगंध्यायामाता कारीषगंध्यामाता विससामर्थ्याच्चित्तरेमङ्करीहिस्वरंवाधते इष्टकेयीकामालानां चित्तकरुभारिषु इष्टकादीनां तदंता
नां व पूर्वपदानां वितादेषु कमादुत्तरपदेषु स्वः स्यात् इष्टकचितं पक्षेष्टकचितं इष्टीकृतं सुतयीकृतं मालुभारी नृत्तलमालुभारी कारसल्यागद
स्य सुम्भ्यात् सत्यंकारः अगदकारः अस्तोश्चेतिवक्तव्यं अस्तंकारः येनोत्तंयायां येनंभया लाकस्यष्टण लाकष्टणः षण्णदितिलवितुं आदित्ताकः
इत्येनभ्याशस्य अनभ्याशमित्यः हरतः परिहर्तव्यइत्यर्थः आष्टान्यारिधे आष्टमिधः अग्निमिधः गिलेगिलस्य तिमिमिलः अगिलेगिलस्य
गिलगिलः गिलगिलेच तिमिमिलगिलः उल्लभइयोः करण उल्लकरणं मङ्करणं रात्रेः कृतिविभाषा रात्रिचरः रात्रिचरः रात्रिमटः रात्र्यटः अरिखट
र्थमिदं सत्रं स्तितितु अरुद्धिषदिनितिसमेववश्यते रात्रिमन्यः सहस्यसः संज्ञायां उत्तरपदे सपलाशः संज्ञायां किं सहस्यध्या यथांतधिकेन अनेयास्थयोः सं
हस्यसः स्यादुत्तरपदे समुद्धूतं ज्योतिषमधीते सद्रोणाखारी द्वितीयेनानुपाख्ये अनुमेयेद्वितीये सहस्यसः स्यात् सराक्षसी कामिशा राक्षसी साक्षादनुपलाधमा
नानिशायां सीयते समानस्य बंदस्य मूर्धुप्रभृत्पुदकेषु समानस्य सस्यादुत्तरपदे ननु मूर्धोदिषु अनुधीतासगार्थः अनुसखासयथः योनः सनुत्यः तत्रम
वइत्यर्थे सगर्भसयुष सनुताद्यतः अमूर्धोदिषु किं समानमूर्धा समानपदतयः समानोदकाः समानस्यतियोगोविभज्यते तेन सपसः साधार्थः स
जातीयः इत्यादिसिद्धिमितिकाशिका अथवा सहशब्दः सदृशवैवर्तोस्ति सदृशः सख्याससखीनियथा तेनायमस्वपदविग्रहोवद्ब्रूहीहि समानः पक्षास्यस्या
दि ज्योतिर्जनपदरात्रिनामिनामगोत्ररूपस्थानवर्णवयोवचनबंधुषु एषु द्वादशस्तरपदेषु समानस्यसः स्यात् सज्योतिः सजनपदइत्यादि करणब्र
ह्मवारिणि ब्रह्मवारिण्युत्तरपदे समानस्यसः स्यात् करणं शारवा ब्रह्मवदः तदध्ययनार्थं कृतमपि ब्रह्म तत्रैतन्निब्रह्मवारी

समानः सः स ब्रह्मचारी तीर्थये तीर्थे उत्तरपदे यादौ प्रत्यये विवक्षिते समानस्य सः स्यात् सतीर्थः एकगुरुकः समानतीर्थे वासीति यत्प्रत्ययः विभाषादरे यारो
प्रत्यये विवक्षिते इत्येव सोदयः समानोदयः दृग्शब्देषु सदृक् सदृशः दृक्सेवेति वक्तव्यं सदृक्ः वसुस्तत्तार्थः इदं किं मारीशकी दृग्शब्देषु इदमदृशकि
मः की स्यात् ईदृक् ईदृशः कीदृक् कीदृशः वत्साद्वरणं स्थिते दृक्सेव दृक्शब्दपर इदमदृशकिमः की स्यादित्यर्थः ईदृक्ः कीदृशः आसर्वनाम्नः सर्वना
म्न आकारात्तादृशः स्यादृग्शब्देषु दृक्सेव तादृक् तादृशः तावान् तादृशः दीर्घः मत्वोत्वे अमृदृक् अमृदृशः अमृदृक्ः समासे गुलः संगः अंगुलिशब्दा
संगस्य सस्य मूर्धन्यः स्यात्समासे अंगुलिधंगः समासे किं अंगुलेः संगः नीरोः स्थानं भीरुशब्दात् स्थानस्य सस्य मूर्धन्यः स्यात्समासे भीरुस्थानं अस्मासे तु
भीरोः स्थानं ज्योतिरायुषः स्तामः आभ्यां स्तामस्य सस्य मूर्धन्यः समासे ज्योतिष्तामः आयुष्तामः समासे किं ज्योतिषः स्तामः सुषामादिषु सस्य मूर्धन्यः
शुभमनं सामयस्य सुषामा सुषाधिः एतिसंज्ञायामगत् सस्य मूर्धन्यः हरिषेणः एतिके हरिसक्कः संज्ञायाम्किं दृष्टुसेनः अगकारात्किं विधक्सेनः इ
णकारित्वेन सर्वसेनः नक्षत्राद् एतिसंज्ञायामगकारात् सस्य मूर्धन्योः रोहिणीषेणः रोहिणीसेनः अगकारात्किम् शतजिषक्सेनः आ कृतिगणाय अधष्पत्
तीयास्तस्याव्यस्यदुगाशीरागा स्था स्थितोत्प्रेति कारिकागकुषु अन्यशब्दस्यदुगागमः स्यात्सशीरादिषु परेषु अन्यदाशीः अन्यदाशा अन्यदास्था अन्य
दास्थितः अन्यदुक्तकः अन्यदुक्ता हतिः अन्यदागः अषष्ठीत्यादिकिं अन्यस्यान्येन वा आशीरायाशीः कारके छेदनाय निषेधः अन्यस्य कारका
न्यकारकः अन्यस्यायमन्यदीयः गहोदराकृतिगणलाब्धः अथविज्ञाया अन्यर्थः अन्यार्थः कोः कर्तृरुभयि अजोरावुत्तरपदं कुत्सिताश्वः केशवः
कदम्बः तत्पुरुषकिं कृद्गाराजा नीचः कुत्सितास्त्रयः कत्रयः रथवदयाश्च कदम्बः कदम्बः तणेन जातो कृत्तणं कापथ्यस्योः कापथ्या कासाः अक्ष

पृथोदरादित्वात्सस्यतः भवार्पणं लुगवायः अम्बलामा लोमोऽपलेषुबहुषु वाङ्मादीनोपवादः उडलोमाः उडलोमान् बहुषुकिं ओडलोमिः गोर
जादिप्रसंगेयत् गये अजादिप्रसंगेकिं गोरयोहेतुभ्यआगतं गोरस्य गेमयं उत्सादिभ्योऽञ् ओत्सः अग्निकालिभ्यांङ्ग्वक्तयः अग्नेरपत्यादिआने
यं कालेयं इत्यपत्यादिविकरणांतार्थसाधारणाः प्रत्ययाः स्त्रीपुंसाभ्यांनञ्नेनोभवनान् धान्यानांभवनइत्यनः प्रागर्थसुस्त्रीपुंसा
भ्यां कमान्नञ्स्त्रजोस्तः स्त्रेणः पौंस्त्रः वसथेन स्त्रीपुंवञ्चेतिज्ञापकात् स्त्रीवत् पुंवत् द्विगोर्लुगनपत्ये द्विगोर्नामितं यस्तद्धितोऽजादिरनपत्या
र्थः प्राग्दीयतीत्यस्तस्यलुक् स्यात् पंचसुकपालेषु संस्कृतः पुरोडाशः पंचकपालः द्विगुनिमित्तस्यति किं पंचकपालस्यदंखंडं पंचकपालं अजादि किं
पंचगर्गस्य अन्नपत्ये किं द्योर्भिन्नयोरपत्यं द्वैमित्रिः गोत्रे लुगवि आजादोप्राग्दीयतीत्येविवक्षिते गोत्रप्रत्ययस्यलुक् स्यात् गर्गाणांछात्राः दृष्टाः
आपत्यस्यवतद्वितेनाति हलः परस्यापत्यकारस्यनोपः स्यात्तद्धितेपरंनत्वाकरि गार्गाः प्राग्दीयतः किं गर्गभ्यांहितं गार्ग्यं अद्विकिं गर्गभ्यआगे
तंगर्गस्य धूनि लुक् प्राग्दीयतीत्येऽजादोपत्येविवक्षिते भुवप्रत्ययस्यलुक् लुक् स्यगोत्रापत्यं लुक् कार्यनिः वक्ष्यमाणः किं ततोयुवणं गोत्रका
यनः तस्यछात्रोपि लोनुकायनः अणो लुकिदृष्ट्वाभावाद्धेनः पैलादिभ्यश्च एभ्योयुवप्रत्ययस्यलुक् पीलायावेत्यणं तस्मादणोद्धनइतिफिजे
तस्यलुक् पैलः पितापुत्रश्च तडाजाश्चाणः क्षमगधेत्यणतोदागशाश्चादणोद्धनइतिफिजोलुक् आंगः पितापुत्रश्च इजः प्राचा गोत्रयइजतदंता
द्युवप्रत्ययस्यलुक् स्यात्तत्रेडोत्रं प्राचांभवति पन्नागारस्यापत्यं अतइजं यजिभोश्चेतिफक् पान्नागारिः पितापुत्रश्च प्राचांकिं दाक्षिः पिता दाक्षा
यणः पुत्रः नतौल्वलिभ्यः तौल्वल्यादिभ्यः परस्ययुवप्रत्ययस्यलुक् न स्यात् पूर्वणप्राप्तः सुल्वलः ततइजिफक् तौल्वलिः पिता तौल्वलायनः

पुत्रः फक् फिजोरन्यतरस्यां धूनि लुगिति निले लुकि प्राप्ते विकल्पार्थस्त्रं कालायनस्यछात्राः कालीयाः कालायनीयाः यस्वस्यापत्यं यास्वः
शिवाद्यणं तस्यापत्यं पुवायास्कायनिः अणोद्धनइतिफिजे तस्यछात्राः थास्कीयाः थास्कायनीयाः तस्यापत्यं थस्कायनीयाः समर्थपत्ये
उक्तावक्ष्यमाणान्प्रत्ययावास्युः उपगोरपत्यमोपगवः आदिदृष्टिरत्योपधाद्विबाधते तस्येदमित्यपत्येपिबाधनार्थकृतं सवेद उत्सर्गः शेषस्यासौ ह
द्वन्यस्यप्रयोजनं यद्यपितस्येदमित्येवापत्येथणसिद्धः तथापिअतइजं इत्याद्यर्थतस्यापत्यमिति तावदुक्तं योगविभागस्तुभानोरपत्यंभानवः
कृतसंधेः किं सौल्वल्यिति अकृतयुहपरिभाषयासावुत्थितिभोभूतं समर्थपरिभाषयानेह वस्त्रधुपगोरपत्यंनेत्रस्य प्रथमालिं अपत्यवाचकात्तस्य
छयर्थमाभूतं रायहणादाक्यमपि देवयज्ञीतिस्त्रादन्तरस्यायहणानुवृत्तेः संमासोपि उपगवपत्यं जातित्वाङ्डीषु ओपगवी आम्बपतः देयः ओत्सः
स्त्रेणः पौंस्त्रः अपत्यपौत्रप्रातिगात्रं अपत्यत्वेनविक्षितं पौत्रादि गोत्रसंज्ञं स्यात् जीवतिपुंवश्येयुवा वंश्यपित्रादौ जीवतिसति पौत्रादर्थपत्यं वतु
र्थोदितं पुंवसंज्ञमेवस्याभेगावसंज्ञं आतरिचयथायसि ज्येष्ठभातरि जीवतिकनीयान्नवतुयादियुवास्यात् वान्यास्मिन्सपिंडे स्तुविरतरजीवति भ्रातु
रन्यस्मिन्सपिंडे स्तुविरतरजीवति पौत्रप्रवृत्तेरत्यंजीवदेवयुवसंज्ञं एकंजीवतिग्रहणमपत्यस्यविशेषणं द्वितीयं सपिंडस्य तरविरदेशउभयोस्तुल्यार्थ
र्थः स्तुवनवयसावोक्तं यद्यपित्यथातरियाजीवति गार्ग्यस्यापत्यं गार्ग्यायणः गार्ग्यावा स्तुवीतिकिं स्तुवानवयो यने गार्ग्येव जीवतिकिं मृते
मृतोवागार्ग्येव वृद्धस्यवपूजायामितिवाच्यम् गोत्रस्यवृद्धसंज्ञाप्राचां गोत्रेयुवसंज्ञापूजायागस्यमानाया तत्रनेवान् गार्ग्यायणः पूजति किं
गार्ग्यः पूनश्चकुत्सायां गोत्रसंज्ञेतिवाच्यं गार्ग्याजाल्मः कुत्सति किं गार्ग्यायणः एकागोत्रं गोत्रे एकएवापत्यप्रत्ययः स्यात् उपगोत्रं

प्रापत्यमोपपन्नः. गार्ग्यः. नाडायनः. गोत्रेस्वेकोनसंख्यानां प्रत्ययानां परंपरा. यद्वा स्वदानसंख्येभ्यो निष्पद्यति. प्रसज्यते १ अपत्यपितृवस्यात्ततः प्रा
 वामपीतिव. मतभेदेन तद्वान्येस्त्वमेतत्तथांतरं २ पितुरेवापत्यमिति पक्षे हि उपगोस्त्वतीयवाये ओपगवादि ज्ञ्यात्. चतुर्थत्वं जीवऽयस्य मृतव्यये
 औपगवेः फक्. इत्थं फगिजोः परंपरायां मृलाच्छततमगोत्रे एकोनशतप्रत्ययाः स्युः. पितामहादीनामपीति मुख्यपक्षे तु तृतीयवाये उपगतरणा इष्टसि
 द्वेपि अणतादिभ्योऽपि स्यात्. चतुर्थततः फगिति फगिजोः परंपरायां ततमेगोत्रेऽपि सिद्धिः ३ अत्र नवतरानष्टप्रत्ययाः स्युः. अतो नियमार्थमिदं संज्ञं
 यमुत्तरस्त्वेषूह्यं गोत्राद्युस्त्रियां. अन्यपत्यगोत्रप्रत्ययां तादेव प्रत्ययः स्यात्. स्त्रियां तु न युवसंज्ञा. गर्गस्य युवापत्यगार्ग्या यणाः. स्त्रियां गोत्रे लाद
 कएव प्रत्ययः. अत इह अदंतयत्वातिपादिकं तत्त्वकृति कात्प्रत्ययतादि ज्ञ्यात् दपत्ययः. दाक्षिः. बाक्षारिभ्यश्च. बाक्षिः. ओदुलमिः. आकृतिग
 जायं. सुधातुरकडू. वादिञ्. सुधातुरपत्यं सोधातकिः. आसवरुडो निषादचंडाल बिंबानांचेति वक्तव्यं. नखाभ्यां पदांताभ्यां प्रवेति ताभ्यामेव
 पदांताभ्यां ककारवकाराभ्यां परस्य नृद्विः. किंतु ताभ्यां पूर्वोक्तमादेवावगमोस्तः. वेयासकिः. वारुडकिः. इत्यादि. गोत्रे कुंजादिभ्यश्च. कुं. वातभ्य
 ओरस्त्रियां. वातवाविभ्यः. फजंतेभ्यश्च स्वार्थेज्यः स्यान्तु स्त्रियां. कोजायन्यः. वडूलेतडाजलाह्युवपत्ये. ब्राधायन्यः. स्त्रियां कोजायनी.
 गोत्रे न जातित्वा न्दीष. अनंतरोपत्ये कोजिः. नडादिभ्यः फक्. गोत्रे इत्येव. नाडायनः. चारायणः. अनंतरोनाडिः. हरितादिभ्यो जः. एभ्योऽ
 अंतोभ्यो यनि फक्. हरितायनः. इह गोत्राधिकारेपि सामर्थ्याद्युच्यते. नहि गोत्रादपरो गोत्रप्रत्ययः. विदाद्यंतर्गणो हरितादिः. यजि गोत्रे.
 गोत्रे यो यजि गोत्रं तात्फक्. अनातीत्युक्ते रापत्यस्येति योपोन. गार्ग्यायणः. दाक्षायणः. शरद्वहु न कदर्भाद्गुवस्ता प्रायणेषु. गोत्रे फक्.
 स्यात्.

अजिजोरपवादः. आद्यो विदादी. शरद्वतायनो भार्गवश्चेत्. शरद्वतो न्यः. शौनकायनो वात्स्यश्चेत्. शौनको न्यः. दाक्षायणः. आयायणश्चेत्. दाक्षिर
 न्यः. द्रोणपर्वतजीवंतादनंतरस्यां. एभ्यो गोत्रे फक्वा. द्रोणायनः. द्रोणिः. पार्वतायनः. पार्वतः. जैवंतायनः. जैवंतिः. अनारिदिह द्रोणः. अश्वत्थाम्यंतरत्. ने
 पवारात्. अनुव्यानंतर्पे विदादिभ्यो जः. एभ्यो गोत्रे. ज्येत्वा नृष्यस्तेभ्य आनंतर्पेस्त्रे स्वार्थेज्यञ्. विदस्य गोत्रे वैदः. अनंतरो वैदिः. बाक्षारैराक
 तिगणत्वादिञ्. पुत्रस्यापत्यं पौत्रः. दोहित्रः. गर्गादिभ्यो यञ्. गोत्रे इत्येव. गार्ग्यः. वात्स्यः. यजजोश्च. गोत्रे यद्यंतमज्जंतं वतंदवयवयो रतयोर्लुक् स्या
 त्कृतं वडूलेन तु स्त्रियां. गर्गाः. वत्साः. विदाः. उर्वाः. तत्कृतं तिकिं. प्रियगार्ग्याः. स्त्रियां तु गार्ग्यः. स्त्रियः. गोत्रे किं. द्वेष्ट्याः. ओत्स्याः. प्रवराध्यायप्रसिद्ध
 मिह गोत्रं. तेनेहन. योत्राः. दोहित्राः. मधुवच्चा ब्राह्मणकोशिकयोः. गोत्रे यञ्. माधव्या ब्राह्मणः. माधवो न्यः. बाधव्यः. कोशिकः. बाधवो न्यः. बभुराव
 स्य गर्गादिपाठात्सिद्धेनियमार्थमिदं. गर्गादिपाठफक्. तु लोहितोदिकार्यम्. वात्रथायणी. कपिबोधादंगिरसे. गोत्रे यञ्. कोष्यः. बोध्यः. आंगिरसे किं.
 कपियः. बोधिः. वतंटाञ्. आंगिरस इत्येव. वातंज्यः. अनांगिरसे तु गर्गादोशिवादेव पाठाद्यजणो. वातंज्यः. वातंजः. लुक् स्त्रियां. वतंटाञ्चिति विहितस्य
 लुक् स्यात्स्त्रियां. शादंरवादित्वा न्दीन. वतंटी. अनांगिरसे तु वातंज्यस्य नी. लोहितोदित्वात्फक्. अणितु वातंटी. कृषिताहस्यमाणः. ध्यङ्. न. अश्वत्थियः
 फक्. गोत्रे. आश्वायनः. पुंसि जाते. पुंसिति प्रकृतिविशेषणं. जातस्य गोत्रं जातयनः. जाताया अपत्यं जातयः. अगोत्रे गते. गोत्रे फक्. भार्गयणस्त्रे गते.
 भार्गिरन्यः. शिवादिभ्यो ण. गोत्रे इति निवृत्तं. शिवस्यापत्यं शिवः. गांगः. पत्येति कादित्वा फिक्. गांगायनिः. शुभादि लोदुक्. गांगेयः. अष्टदाभ्यां नदी
 मानुषीभ्यस्तनामिकाभ्यः. अष्टदाभ्यां नदीमानुषीनामभ्याः ण स्यात्तदुकापवादः. यामुनः. नार्मदः. वितिताया अपत्यं वितितः. अष्टदाभ्यः किं.
 पुंसीति किं.

सि. को.

६५

प्र. तदि.

वासवदेवः नदी स्यादिकं वेनेतेयः तन्नामिकाभ्याः किं शोभेनाया अपत्यं शोभनेयः कस्य धक रक्कि कुरुभ्यः कस्योर्मवद धारः वासिष्ठः केवा
 मित्रः अधकभ्यः किं शोभेनाया अपत्यं शोभनेयः कस्य धक रक्कि कुरुभ्यः कस्योर्मवद धारः वासिष्ठः केवा
 दन्धायात् अत्रिशरात्परतादृक् आत्रियः मातृसंस्थानेभंडर्वायाः संख्यादिपूर्वस्य मातृशब्दस्य उदादिशः स्यात्परप्रत्ययश्च देमातुरः सामातुरः
 भाद्रमातुरः आदेशार्थे वचने प्रत्ययउत्सर्गेण सिद्धः स्त्रीलिंगनिर्देशोऽपि स्यात् तन्नामिकाया मातुर्न संख्यतिकं सोमात्रः शुभ्रादित्वाद्देमात्रेयः क
 न्यायाः कनीनयः दकोपवादाः परतत्सन्नियोगेन कनीनादेशश्च कानीनो व्यासः कर्णश्च अर्द्धाया एवापत्यमित्यर्थः विकर्णश्चुंगुल्लगत्वाद्देस
 मरदाजात्रिभुः अपत्यः परवैकर्णो वात्स्यः वैकर्णिरन्यः शौंगो भारद्वाजः शौंगिरन्यः छागल आत्रेयः छागलिरन्यः केचित्तु पुंगुल्याव न पठन्ति
 तेषां दक प्रत्युदाहरणं शौंगेयः पीलाया वा तन्नामिकायां बाधित्वाद्युच्यते प्राप्ते पक्षेऽपरविधीयते पीलाया अपत्यं पलः पल्युः दकं च मंडका
 त्वादपरः पक्षेऽत्र मांडकेयः मांडकः मांडकिः स्त्रीभ्यां दक स्त्रीप्रत्ययांतेभ्यो दक स्यात् वेनेतेयः वाक्कादित्वात्सोमित्रिः शिवादित्वा
 त्सापत्नः दानः दानः स्त्रीप्रत्ययांतादपत्ये दक स्यात् तन्नामिकाया पवादः दात्रेयः पार्थद्वयत्रतुतस्मै दमित्यणः इतश्चानिजः इका
 संतादा चोपत्ये दकं त्रिनेतात् दोलेयः नैधेयः शुभ्रादिभ्यश्च दक स्यात् शुभ्रस्यापत्यं शोभनेयः विकर्णकुपीतकाकारयवः अपत्ये द
 कं वैकर्ण्यः कोषीत्केयः अन्यो वैकर्णः कोषीतकिः भुवोनुक्च दक भोवेयः प्रवाहणस्य दः प्रवाहणशब्दस्यात्र पदस्या नामादरयो
 वृद्धिः पूर्वपदस्य वाटपरः प्रवाहणस्यापत्यं प्रावाहणेयः प्रवाहणेयः तत्प्रत्ययस्य च दांतस्य प्रवाहणशब्दस्यात्र पदस्यादरनोरद्विः पूर्वपद
 स्यात् आत्रेयः

स्या

दकि

६५

तु स्यात् प्रवाहणेयः प्रावाहणेयः वाद्यतदितनिमित्ताद्वृद्धिः दाम्प्रयेण विकल्पेन बाधितुं न शक्यत इति स्वरारंभः कल्पाण्यादीनामिनां कल्पाणिनां
 देशः स्यात् दकं च काल्याणिनेयः बाधकिनेयः कुलध्यावा इनां प्रात्रं विकल्पते दकं तु नित्यः पूर्वणैव कौलटिनेयः कौलेयः सतीति क्वचुक्
 लयः धातुयसि चार्थकुलान्यदिति तस्याः क्षडाभ्यो वेति पक्षे दक कौलेयः दृङ्गसिधंते पूर्वपदस्य च हृदाद्यंते पूर्वपदोत्तरपदयोर्नामादरयो
 वृद्धिर्निति जितिकिति च सुहरोपत्ये सोहार्दः सुभगाया अपत्यं सोभानेयः सक्तप्रधानाः सिधवः तेषु सवः साक्तसिधवः चटकाया एरक चटक
 स्यति नायः लिंगविशिष्टपरिभाषया स्त्रिया अपि चटकस्य चटकाया वा अपत्यं चटकेरः स्त्रिया अपत्यं लुग्वक्तयः तेषां रेव स्त्री अपत्यं चटका अजादि
 लादाय गोधाया दक गोधेरः शुभ्रादित्वात्क्षेदक गोधेयः आरमुदीनां गोधारः रकासिद्धे अक्षरं चरणमन्यतो विधानार्थम् जेडस्यापत्यं जाडी
 रः पंडस्यापत्यं पांडारः क्षडाभ्यां अंगहीनाः शीलहीनाश्च क्षडाभ्यां दक वा काणेः काणे x रं x यः दासेरः दासेयः पितृषु सुष्ठु अ पक्षे दक
 गोपवादः पितृषु स्त्रीयः दकिलोपः पितृषु सुरंतोपः स्यात् दकि अतएव दक पितृषु सेयः मातृषु सुष्ठु पितृषु सुयदुक्तं तदस्यापि स्यात् मातृषु स्त्री
 यः मातृषु सेयः सुनुष्या दक अ दकोपोऽक द्वाः कदापि न्नस्यो वर्णां तस्य भस्यलोपः स्यादपरे कामंडलेयः कामंडलुशब्दश्चतुष्पाऽजातिविशेष
 रस्यादिभ्यश्च एभ्यां दक स्यात् अण्डकारपवादः गाष्टेयः मित्रयोरपत्यं कस्य पिप्राप्ते दक कस्य मित्रसुष्ठु वा नो वादिरियः एषोयकात्तरियादे
 शः स्यात् जिति णिति कि त्रिचतदितपरः इति दयादोषात् ददिनाय नहास्ति नाय नाथर्वणिकजोऽस्ति नाय नाशिनो नाय निभो नाहल्य धेवत्यसारपेक्षा
 कर्मत्रेयाहरमयानि एतानि निपात्यते इति युक्त्यपः मंत्रेयः मंत्रयो यस्कादिभ्यो गात्रे एभ्यां पत्यप्रत्ययस्य लुक् स्यात् तत्कृतं वक्तुं तेन तु स्त्रिया

पक्षे दक

मित्रयवः अत्रिष्टुक् सवसिष्ठगोतमां गिरोऽथ च एभ्योगोत्रप्रत्ययस्य लुक् स्यात् बद्धुः अत्रयः भृगवः कुत्साः वसिष्ठाः गोतमाः अंगिरसः बद्धुः बद्धुः
 नः धावभरतेषु बद्धुः परोयद्भू प्रायगोत्रेभरतगोत्रेवर्तमानस्तस्य लुक् स्यात् पञ्चागाराः युधिष्ठिराः नगोववनादिभ्यः गोत्रप्रत्ययस्य लुक् न स्यात् एभ्यो
 विराद्यन्तर्गणायम् गोपवनाः शैयवाः तिक कितवादिभ्यो द्द्वे एभ्योगोत्रप्रत्ययस्य बद्धुः लुक् स्यात् द्द्वे तेकायनश्च कनयायनश्च तिकादिभ्यः फिञ्
 तस्य लुक् तिक कितवाः उपकादिभ्यो यन्तरस्यामद्द्वे एभ्योगोत्रप्रत्ययस्य बद्धुः लुक् स्यात् द्द्वे वाद्वे द्द्वे भद्रककपिछलाः आहूकि कापिछलयः
 लमकाः लामकायनाः आगस्त्यकोऽद्विभ्योरगस्तिकुं डिनश्च एतयोरवयवस्य गोत्रप्रत्ययस्याणो यञ्च बद्धुः लुक् स्यात् अवशिष्टस्य प्रकृतिभाग
 स्य यथासंख्यमगस्तिकुं डिनश्च एतावदिशोस्तः अगस्त्यः कुं डिनोः राजश्च पुराद्यत् राज्ञो जातो वेति वाच्यं यथाभावकर्मणाः यादो ज्ञाते परे अ
 न्नप्रकृत्यास्या ननु भावकर्मणाः राज्ञ्यः श्वश्रुयः जातिग्रहणाद्वा द्वावुत्पन्नो राज्ञः अन् अणि अन्नप्रकृत्या स्यादिति टि लोपो न अभावकर्मणाः
 किं राज्ञः कर्मभावो वा राऽयं संयोगादिभ्यः इन्नप्रकृत्या अणि परे च किणोपत्यं चाकिणाः नमपूर्वाः पत्येवर्मणः मपूर्वाः न प्रकृत्या न स्यादपत्येऽणि
 भादसामः मपूर्वाः किं सोऽन्वनः अपत्ये किं वर्मणापरिहृतश्चार्मणोरथः अवर्मणः किं न क्वर्मणो पत्यं वा क्वर्मणः वाहितनाम्न इति वाच्यं हितनाम्नो
 पत्यं हेतनामनः हेतनामः ब्राह्मजातो योगविभागोत्रकर्तव्यः ब्राह्म इति निपात्यतेऽनपत्येऽणि ब्राह्मो हविः ततो जातो अपत्ये जातो वणि ब्रह्म
 णष्टिलोपो न स्यात् ब्रह्मणोपत्यं ब्राह्मणः अपत्ये किं ब्राह्मी औषधिः औषमनपत्ये अणि टि लोपो न स्यात् औषं पदं अन्नपत्ये किं उष्णोप
 त्यं औष्णः षपूर्वहृन्धृतेराज्ञामणि षपूर्वयो न्नस्य हनो देश्च भस्यातो लोपोऽणि ताक्ष्णः भ्रौणघ्नः धृतेराज्ञोऽपत्यं धातेराज्ञः वेतिकि मः

सामनः अणिकिं ताक्षण्याः सत्राहुः क्षत्रियः जातावित्येव क्षात्रिरन्यः कुलात्पुत्रः कुलीनः तदंतादपि उत्तरसूत्रेऽप्युपपत्तिलिङ्गात्
 आद्वकुलीनः अपूर्वपदादन्तरस्यायद्भूकजौ कुलादित्येव पक्षरवः कुल्यः कौलेयकः कुलीनः पदग्रहणाकिं बद्धुकुल्यः बद्धुकुलेयकः
 बद्धुकुलीनः महाकुलादन्वजौ अन्यतरस्यामित्यनुवर्तते पक्षरवः महाकुलः महाकुलीनः महाकुलीनः दुष्कुलादन्वजौ पूर्ववत्पक्षरवः दोष्कु
 लेयः दुष्कुलीनः स्वसुभ्यः स्वस्वीयः भ्रातृयश्च वाक्छः अणोपवादः भ्रातृयः भ्रात्रीयः यत्सपत्न्यः भ्रातृयस्य दपत्ये प्रकृतिप्रत्ययसमुदा
 यनशचोवाच्ये भ्रातृयः शत्रुः पाप्मनाभ्रातृयेण तित्पञ्चारात् रेवत्यादिभ्यश्च क्ठत्येकः अंगात्परस्य ठस्य कादेशः स्यात् रेवतिकः गोत्रस्थि
 याः कुत्सनेणन गोत्रं यास्त्रीतदावकाच्छात्पठकोस्तः कुत्सायां सामर्थ्याद्यनि गार्ग्या अपत्यं गार्गो गार्गिको वाज्ञात्मः पुंस्त्वद्वात गार्ग्यश
 द्वात्मको यस्य निःशेषः आपत्यस्य तियलोपः द्वावुक् सोवीरेषु बद्धुः सुवीरदेवोद्भवाः सोवीराः द्वात्सोवीरगोत्राद्यनि बद्धुः लुक् स्यात्
 कुत्सायां भागवित्तेर्भागवित्तिकः पक्षिपक्षः भागवित्तायनः पक्ष्णः फिजंतात्सोवीरगोत्रादपत्ये क्ठः स्यात् क्ठकृत्सनेगम्यं धमुंदस्यापत्येण
 मुंदायनिः तिकादित्वाफिञ् तस्यापत्यं धामुंदायनीयो धामुंदायनिकः कुत्सने किं धामुंदायनिः औत्सर्गिकस्याणोऽप्यक्षत्रियेति कुक्
 सोवीरेषु किं तैकायनिः फांटाहृतिमिमताभ्यां फाणिजौ सोवीरेषु नेहयथासंख्यं अल्पात्तरस्य परनिपातना लिङ्गादिति वृत्तिः भाष्यतु
 यथासंख्यमवस्थितं फांटाहृतः फांटाहृतायनिः मेमत्तः मेमतायनिः कुर्वोदिभ्योऽप्यः अपत्ये कोरथः ब्राह्मणाः वावर्क्यः

सम्राजः क्षत्रियः साम्राज्यः साम्राज्योऽर्थः सेनांतलक्षणकारिभ्यश्च एभ्योऽप्यः स्यात् हारिवेपथः आक्षय्यः कारिः शिखीतस्मात् तांतु
वायः कौम्मकार्यः नापित्यः उदीचामिच्छ हारिवेपिः लाक्षणिः तांतुवायिः कौम्मकारिः नापिताश्रुपरत्वात्किञ्चैव नापितायनिः ताक्षणाः
णउपसंख्यानं ताक्षणाः पक्षेताक्षण्यः तिकाष्टिः चिः तिकायनिः कौसल्यकार्मायाभ्यां च अपत्येकिञ्च इजोपवादः परमप्रकृतेरवाय
मिथ्यते प्रत्ययसन्नियोगेन प्रकृतिरूपेनिरूप्यते कुरात्स्यापत्यं कौशल्यायनिः कर्मास्स्यापत्यं कार्मायायनिः कागवृषयारपि काग्यायनिः
वार्थायनिः अणोद्भवः अपत्येकिञ्च इजोपवादः कार्ययणिः अणः किं दाक्षायणः हवः किं ओपगकिं लशदीनां वाफिञ्चवायः लादाय
निः लादः उदीचंरिद्धादगोत्रात् आश्रुगुप्तायनिः प्राचांतु आश्रुगुप्तिः वृद्धाकिं दाक्षिः अगोत्राकिं ओपगविः वाकिनादीनां कुक्कुत् अपत्येकि
ञ्चवा वाकिनस्यापत्यं वाकिनकायनिः वाकिनिः पुत्रांतदित्यतरस्यां अस्मादाफिञ्च सिद्धः तस्मिन्परे पुत्रांतस्य वाकु कविधीयते गगपुत्र
कायनिः गगपुत्रायनिः गगपुत्रिः प्राशमहृदाफिञ्च क्लृप्ताः ग्लुबुकायनिः मनोज्ञाताव्यतोषुकव समुदायाधेज्जितिः मानुषः मा
नुष्यः जनपदशब्दात्क्षत्रियादश्च जनपदक्षत्रिययोर्वचकादस्यादपत्ये दाडिनायनेतिस्त्रेनेपातनादिलोपः ऐश्वाकः ऐश्वाकोः क्ष
त्रियसमानशब्दाज्जनपदान्तरस्य राजन्यपत्यवत् तदाजमावक्षणाः तदाजइत्यन्वर्थसंज्ञा सामर्थ्यात् पंचालानो राजापांचालः परारण्य
वक्तव्यः पौरवः पांडोर्द्वारः पांड्यः साल्वेयगंधारिभ्यां च आभ्यामपत्ये च वृद्धेति च्यङोपवादः साल्वेयः गंधारः तस्य राजन्यपत्यं

ह्यमगधकलिंगशर्मसादण्यः अजोपवादः ह्यङ् आंगः वांगः सोहः मागधः कालिंगः शौरमसः तस्य राजन्यपत्यं वृद्धेकोस
लाजातोच्यङ् वृद्धात् आवृध्यः सौवीर्यः इत् आवृत्यः कौसल्यः अजोदस्यापत्यं आजाधः कुरुनादिभ्योऽप्यः कौरव्यः नैषधः सने
षधस्यार्थपेतरित्यादौतुशेषिकोऽणः साल्वेयवप्रत्ययकलकूयश्मकादिञ्च साल्वो जनपदस्तद्वयवाउदुंबरादयस्तभ्यः प्रत्ययथा
दिभ्यश्च इत्यादजोपवादः ओदुंबरिः प्रात्यग्रथिः कालकूटिः आश्मकिः राजन्यपत्यं तत इजाः अजादय एतत्संज्ञाः स्युः तदा
जस्य वृद्धपुत्रेनेवास्त्रियां वृद्धपुत्रे तदाजस्य लुक स्यात्तदर्थं कृते वृद्धेन तु स्त्रियां इश्वाकवः पंचालाः इत्यादि कथं तर्हि कौरवाः
पशवः तस्यामेवरघाः पांड्या इति कौरव्ये पांड्येव साधव इति समाधेयं रघुणामन्वयं वक्ष्ये निरुध्यमानाय दुःशिरः कथं मिदिति तुरधुयदुर्गव्यो
स्तदपत्यं लक्षणया कंबोजा लुक अस्मात्तदाजस्य लुक स्यात् कंबोजः कंबोजो कंबोजादिभ्य इति वक्तव्यं चालः शकः ह्यङ् लक्षणस्याणालुक
कुरुः यवनः अजोलुक कंबोजाः समरेदिति पाठः सुगमः दीर्घपाठे तु कंबोजाः मित्रेनोपेयामित्यर्थः सिंधुतस्तसि लादिभ्योऽणोऽपि यणः स्त्रियाम
वतिकृति कुरुभ्यः तदाजस्य लुक स्यात् अवन्ती कुन्ती कुरुः अतश्च तदाजस्याकारस्य स्त्रियां लुक शूरसेनी मही कथं मादीस्तताविति कंस एव
पाठ इति हरदत्तः भर्गोदित्वा कल्प्यं न प्राच्यत गोदियोधेयादिभ्यः एभ्योऽतस्तदाजस्य लुक स्त्रियां पांचाली वेदमः आंगी मागधी एते प्रा
चाः मागः कारुशी ककयी ककयीत्यत्र तु जन्यजनकभावलक्षणे पुंयोगोऽपि युधाः शुक्रा आभ्यां ह्यवृद्धेति वक्तुं ततः स्वार्थपञ्चादियोधेयादि

भ्यामण आविल्य अ. शार्ङ्गवाद्यजडतिडीन् अतश्चेति नुक्तिरुद्गंतत्वाद्। पुरातननिवृत्तिस्वरः स्यात् योधेयी शोकेयी अणि जोरनार्षयो गुरु
 पोत्रमयोः व्यङ्ग्यो गोत्रे. आदीनामस्य सुत्रमेतस्य समीपमुपात्तमं गोत्रेयावणिजो विहितानां नार्षतिरंतयो गुरु पत्नमयोः प्रातिपदिकयोः स्त्रियां व्यङ्ग्योऽपि स्या
 द्. निर्दिश्यमानस्यादेशात्तवन्तीत्यणि जोरेव यडावितो यड् आप् कुमुदं धरपत्यस्त्री कोमुदं ध्या वाराद्या अनापयोः किं वामिणी वामिनी
 गुरुपोत्रमयोः किं ओपगवी आतिलक्षणाडीषु गोत्रे किं अहिच्छेज्जाता आहिच्छत्री आत्रायवात् आत्रायवा गोत्राणि मताः कु. अत्रय्यास्ततो गोत्रे
 विहितयोरणि जोः स्त्रियां व्यङ्ग्योऽपि स्यात् अगुरुपोत्रमार्थमारंभः पौणिक्का भौणिक्का कोड्यादिभ्यश्च स्त्रियां व्यङ्ग्यः प्रत्ययः स्यात् अगुरु
 पोत्रमार्थोऽनणिजमश्च आरंभः कोड्या व्याड्या स्तस्युपेयां सत्या भोजसत्रिय भोज्या देवयज्ञिषो विद्वत्साल्यमुत्रे कोठे विद्विभ्या न्यतस्या
 एभ्यश्चतुर्भ्यः व्यङ्ग्यः अगोत्रार्थमिदं गोत्रेपि परत्वात्प्रवर्तते पसेइतो मनुष्येति डीषु देवयज्ञी देवयज्ञा इत्यादि. इत्यप्याधिकारः
 तेनरक्तं रागात् रज्यते नेनेति रागः कषायेण रक्तं वस्त्रं काषायं माजिष्ठं रागात्किं देवदत्तेन रक्तं वस्त्रं काशीरोचनादृक् काक्षिकः रोचनिकः शकल
 कर्दमाभ्यामुपसंख्याने शाकलिकः कार्दमिकः आभ्यामणपीतिवृत्तिकारः शाकलः कार्दमः नील्या अत्र नील्यारक्तं नीलं पीताक्तं पीतं हरिद्रा
 महारजनाभ्यामज्ज हरिद्रं माहारजनं नक्षत्रेण युक्तः कालः पुष्पेण युक्तं पौषमहः पौषीरात्रिः सुवविशेषे पूर्वणविहितस्य नु स्यात्सष्टिदंडात्मक
 स्यकालस्यान्तरविशेषश्च न गम्यते अद्यपुष्पः कथं हि पुष्पयुक्ता पौर्णमासी पोषीति निषायाफाल्गुनीश्रवणा कार्तिकी चैत्री न्यडिति निर्देशो न

पौर्णमास्यामयं नुवेतिज्ञापितत्वात् श्रवणशब्दात् अतएव लुक् युक्तवद्वा वाभावश्च अवाधकान्यपि निपातना निमित्तंति श्रावणी संज्ञार्था श्रवणाभ्यामा
 विशोषाभ्यामरंभः श्रवणारात्रिः अश्वेष्टेमुद्गर्तः संज्ञार्था किं श्रावणी आश्विनी इन्द्राक्षः नक्षत्रद्वंद्वयुक्ते काले च स्याद्विशेषसत्यसति च तिथ्यनुवर्तस
 वीथमहः राधानुराधीयारात्रिः दृष्टं माम तेनेत्येव वसिष्ठेन दृष्टं वासिष्ठं माम अस्मिन्नर्थेऽपि दिवावेक्तव्यः उशनसादृष्टं ओशनं ओशनसं कळदक
 कालये सर्वत्राग्निं कलिभ्यां दकृवंक्तव्यः अग्निना दृष्टं तत्रमवतत आगतं तस्य चापत्याधानेयं वामदेवाङ्गुली वामदेवेन दृष्टं सामवामदेयं सिद्धयस्यति
 ओपन किमर्थययतोडितो ग्रहणमाऽनर्थे भिद्वा मदेयस्य नञ्स्वरे परिहृता रथः वस्त्रेः परिहृता वास्त्रारथः रथः किं वस्त्रेण परिहृतः कायः समंतोद्विष्टः
 परिहृत इत्युच्यते तेनहन छात्रेः परिहृता रथः पांडुकं बलादिनिः पांडुकं बलेन परिहृतः पांडुकं बली पांडुकं बलशरोराजास्तरणवर्णं कंबलस्य वाचकः म
 त्वर्थेयनेन सिद्धेव सिद्धेव नमणो निवृत्त्यर्थः द्वैपयेयाद्यादत्र दीपिनो विकाराद्वैपनेन परिहृताद्वैपारथः एवं वैयाघ्रः कोमारा प्रवचने कोमार एविव
 क्रिको निर्देशः अप्रवृत्ते निपातनमिदं अप्रवृत्तिं कुमारीमुपपन्नः पतिः कोमारिः यदा अप्रवृत्तिः कुमारी पतिमुपपन्ना कोमारी भायी ननु इदं त
 ममत्रेभ्यः शराव उद्धृतः शाराव आहनः उद्धरति रिद्धो दुरणपूर्वकं निधानेवर्तते तेन सप्तमी उद्धृत्य निहित इत्यर्थः स्फुडिडा कथितरिवते
 तत्रैव समुदायेन च द्रुतं गम्यते स्फुडिलशयितुं नियमास्य स्फुडिको जिकः संस्कृतं भक्षाः सप्तम्यं तादृशस्यात्संस्कृतं तर्थात् संस्कृतं भ

एभ्यः समूहेषु न्यायः लौकिकमिहगोत्रं तत्रापत्यमात्रं युवोरनाको युवुत्तयोरनुनासिकयणोः कभादनजक एतावादेशोस्तः नुनुकायनीनांस
 स हो ग्लोनुकायनकं औसकमियादि आपत्यस्यतियलापे प्राप्तं प्रकृत्या के राजन्यमनुष्ययुवानः राजन्यकं मानुष्यकं दंडाधोनिवृत्तं नार्थकं
 केदाराधनं वाहुनं केदार्यं केदारकं गाणिभायायजितिवृत्तं गाणिक्यं दंडस्वामिनं चालेदारादपि कयनिनांसमहः कावोनिकं केदारिकं वा
 क्षणमाणववाहुवीधनं ब्राह्मण्यं माण्यं वाड्यं दृष्टादुपसंख्यानं दृष्ट्यः ग्रामजनवधायस्तत् ग्रामकीनां जनतां बंधुनां गजसहायाभ्यां वतिवृत्तं
 गजनां सहायता अङ्गः स्वः केतो अहीनः अहर्गणसाध्यसुत्याकः कतुरित्यर्थः कतोकिं आङ्गः इह स्वाडिकादिवादे अङ्गद्वयस्वरवेति नियमादि
 लोचनं पश्चात्पस्यकथं सिति न सिति पूर्वपदस्यान्तरं अन्तादोर्गुणानं पश्चात्पस्यकथं पश्चं अनुदात्तादरजः कापातः मायूरः खड्गिकादिभ्य
 अस्यान्तरं खड्गिकानां समूहः खड्गिकं वरणभ्यां धर्मवत् काठकं शोदाग्यं अविनहस्तिधेनो धकः साकुं हस्तिकं धेनुकं कशापाभ्यां यज्जव
 न्यतरस्यां पसेठगणो केश्यं केशिकं जम्बीयं आम्बं पाशादिभ्यां पश्या लण्यः धूम्या वन्या वीत्या खलंगोरयात् खल्या गव्या रथ्या इति
 नैकद्वयं खलादिभ्यः कमात्स्युः खलिनी गोत्रा रथकद्या खलादिभ्यः निर्वृत्तं डाकिनी कुट्टुविनी आकृतिगणाय विषयादेशः पुच्छ
 नादणारयः स्युरसंतपरिशी लितेर्धसवेदेशः शिवीनां विषयोदेशः शैबः दूरोकिं देवदत्तस्य विषयानुवाकः राजन्यादिभ्यां राजन्यकः भोरि
 कयाधेपुकार्यादिभ्यां विधुः भक्तो भोरिकीनां विषयोदेशः भोरिकि विधुः भोरिकि विधुः एषुकारिभक्तं सारसायनभक्तं सास्यादिरिति कंदसः प्र
 गायधुः पंक्तिरादिरस्यतिपाक्तः प्रगाथः स्वार्थउपसंख्यानं त्रिषुवैवेष्टुर्भं संग्रामप्रयोजनयोहभ्यः सास्यत्यनुवर्तते सुमद्राप्रयोजनमस्य

संग्रामस्येति सौमद्रः भरतायोक्षोरोखसंग्रामस्य भारतः नदस्यां प्रहरणमिति क्रीडायां णः दंडः प्रहरणमस्यां क्रीडायां दांडी चोष्ठा घजः सास्यां कि
 यतिभः घजंतात्रियावानिनः प्रथमांतादस्यामिति सप्तम्यर्थे स्त्रीलिंगे नः प्रत्ययः स्यात् घजद्वितिक्रुहणाङ्गनिका रक्पूर्वस्यापि ग्रहणं स्यनतिलस्य
 पाते जे श्यनतिलस्यतयोर्धमागमः स्यात् प्रत्यये परे पातशब्दोत्तरपदे श्यनपातोस्यावर्तते श्येनपातागया तिलपातोस्यावर्तते तिलपातास्वधा श्येन
 तिलस्य किं दंडपातोस्यातिथोवर्तते दंडपाता नदधीतेतद्देव आकरणमधीतेवेदवावेयकरणः कतृकारिस्त्रातादृक् कतुविशेषवाशिनामेवेदग्रह
 णे तेभ्यामुख्यार्थेभ्योवेदितरितत्वातिपदिकं ग्रथपरंभ्यस्त्वध्यतरि आग्निष्टोमिकः राजपथिकः उक्तं सामविशेषः तल्लक्षणपरोग्रंथविशेषो लक्षणयो
 क्तं तदधीतेवेदवाओष्ठिकः मुख्यार्थोक्तं शब्दाङ्गणोनेष्यते न्यायनेयायिकः वृत्तिवार्तिकः लोकायतलोकायतिकः इत्यादि स्त्रातातुजकल्या
 देरवेष्यते सोग्रहस्त्रिकः अकल्यादिकः काल्यस्त्रः विद्यालक्षणकल्यातात्रेतिवृत्तं वायसविधिकः गोलक्षणकः आम्बलाक्षणिकः पाराशरक
 णिकः अंगसत्रधर्मविपूर्वादिद्यातात्रेतिवृत्तं आंगविद्यः क्षात्रविद्यः धर्मविद्यः त्रिविधाविद्यात्रिविद्यातामधीतेवृत्तिवावेविषयः आख्यानास्या
 यिकेतिहासपुराणभ्यश्च यावकीतमधिकं त्यक्तमारख्यानमुपनाराधावकीतं तदधीतेवृत्तिवायावकीतिकः वासवदत्तामधिकं त्यक्ताख्यायिकावास
 वदतो अधिकं त्यक्तेग्रंथइत्यर्थे दंडाः तस्यलुकार्यायिकाभ्यावङ्गलमिति कुपु ततोनेनतुक् वासवदत्तिकः ऐतिहासिकः शौराणिकः सवा
 दः सादृशं लुग्वक्तव्यः सर्ववेदानधीते सर्ववेदः सर्वतंत्रः सवार्तिकः द्विगोलुगितिलुक् द्वितंत्रः इकनूपदोत्तरपदात्तरातपुः विकल्पयः पूर्वपदि

सु

७१

कः उत्तरपदिकः शतपथिकः शतपथिकी षष्टिपथिकः षष्टिपथिकी कमादिभ्योबुत् कमकः कमपरदिक्षामीमांसा कमादिः अनुब्राह्मणारिभिः
 तदधीतेतद्वदर्थे ब्राह्मणसदृशोयथानुब्राह्मणं तदधीतेवदवा अनुब्राह्मणी मत्तर्धनिनेवसिद्धः पबाधनार्थमिदं वसंतादिभ्यश्च कः वासंतिकः अथ
 वृणमधीते आथर्वणिकः दाडिनायनस्त्रे निपातनादिलोपोन प्रोक्ताल्लुक प्रोक्तार्थक प्रत्ययात्परस्याध्यत्वेदित प्रत्ययस्य लुक स्यात् पणनेपणः
 धजयेकविधानमिति कः सोस्यास्तीतिपणी नस्यगोत्रापत्यपाणिनः गाथिविद्विक्के सिगाणिपणिनश्च एतेऽणिप्रत्ययाः स्युः इतिटि लोपोन ततो
 यानिदुञ् पाणिनिः प्यसविमार्पजितोयानिदुगणिजोः प्यप्रत्ययातात्क्षत्रियगात्रप्रत्ययातादृष्यानिधायिनागात्रप्रत्ययातात्त्रितश्रपय्यायु
 वा निधायिनोरणिजोर्लुक स्यात् कोरयः पिता कोरयः पुत्रः श्वाकः पिता श्वाकः पुत्रः वासिष्ठः पिता वासिष्ठः पुत्रः तकायनिः पिता तकायनिः
 पुत्रः एभ्यः किं शिवाद्यणः कोहडः ततइजः कोहडिः पुत्रः अनिकं रामरथस्य कानामरथाइति इज तुलुकननवति आयत्ताहणनवतिपदाकस्य
 कस्यणएवग्रहणात् पाणिनिनाप्रोक्तपाणिनीयं वृद्धाच्छः इजश्चेत्यणतुन गोत्रयइजतदंतोदितिवक्ष्यमाणत्वात् ततोऽध्यत्वेदितत्रणालुक स्वरेख्य
 यानविशेषः पाणिनीयः पाणिनीयाः सूत्राश्चकोपधात् सूत्रवाचिनः ककारापधादध्यत्वेदित प्रत्ययस्य लुक स्यात् अप्रोक्तार्थ आरंभः अटो
 अध्यायाः परिमाणमस्य अष्टकपाणिनेः सूत्रं तदधीयतेविदंतिवाअष्टकः छंदोब्राह्मणानिवतद्विषयाणि छंदासिब्राह्मणानिवत्रोक्तप्रत्ययांतानि
 तद्विषयाणि स्युः अध्येतवेदितप्रत्ययं विना प्रनप्रयोऽयानीत्यर्थः कठनप्रोक्तमधीयतेकठाः वेशपायनांतेवासिवाभिनिः तस्यकठयुरकादिति लुक
 ततोणः तस्यत्रोक्ताल्लुक तदस्मिन्नस्तीतिदेशतनास्ति उदुंबराः संत्यस्मिन्नेर्षोमोदुंबरः तेननिर्वृत्तं कुशांबेननिर्वृत्ताकोशांबीनगरी तस्यनि

७२

वासः शिबीनांनिवासादेवाः शैवः अद्वैतवश्च विरिशायाजररञ्जवैरिशं चकारेणवागुक्तास्त्रयोर्थाः सन्निधायते तेनवक्ष्यमाणप्रत्ययानां वातुरर्थि
 कं संस्थिति आरञ्ज अणोपवादः कक्षतुः कक्षतवं नद्यां तुपरत्वा ननुक् इक्षमती मतोश्चवङ्कजं गात्रं बङ्कव अंगयस्यमतुपस्तदंतोदं नान् सप्रका
 वतं बङ्कति किं आहिमतं अंगग्रहणं बङ्कडिति तद्विशेषणं यथास्यात्तमत्वं विशेषणं भावतु बङ्कवः रूपेषु अणोपवादः दीर्घवज्रणनिर्वृत्तः दीर्घवरवः क
 पः उदकं नविपाशः विपाशउत्तरेकले येवपास्तेष्वञ् अवङ्कडर्थ आरंभः दंतननिर्वृत्तः दांतः रूपः उदकं दक्षिणतः रूपेषु स संकलादिभ्यश्च रूपे
 ष्वितिनिर्वृत्तं साकलं पोषकलं स्त्रीषुसौवीरसावप्रोक्त स्त्रीलिङ्गेष्वुदेशेषुवा येष्वञ् सौवीरे दन्तामित्रेणनिर्वृत्ता दातामित्रीनगरी साल्वे वैधूमाभीनग
 री प्राप्ति साकंदी मुवास्तादिभ्योणः अणोपवादः मुवास्तोरद्वैतवसौवास्तवं वर्णु वर्णवं अणग्रहणं नद्यां मतुपोवाधनार्थं सौवास्तवी रोणी रोणीशब्दात्
 दन्तामित्रेण कपाजोपवादः रोणः आऽयपरोणः कोपधात्रे अणः अणोपवादः कर्णछिडक कर्णछिडकरूपः कर्कवाकवं त्रैलोक्यं बुद्धिप्रकठजिह्वसनि
 रदञ्चप्ययफकफि निञ्च यककठकोऽरीहणकशाश्वर्यकुमुदकाशरुणप्रक्षारमसखि संकाशकपलकण सुतंममप्रगदिनवतहकुमुदादिभ्यः समदरा
 भ्यः समदराकमात्स्यः चतुरर्थ्या अरीहणादिभ्योबुञ् अरीहणेननिर्वृत्तमारीहणकं कुराश्वादिभ्यश्चणः कार्शस्थीयं कस्यादिभ्यः कः कश्यकं कु
 मुदादिभ्यश्चनु कुमुदिकं काशारिभ्यइलः काशिकः लणादिभ्यः सः लणसं प्रेक्षादिभ्यइनिः प्रेक्षी अशमादिभ्योरः अशमरा सख्यादिभ्योदंज
 साखेयं संकाशादिभ्योण्यः सांकाश्यं वञ्छादिभ्योयः वञ्चं पक्षादिभ्यः फक पक्षायणः पथः पथव पाथायनः कर्णारिभ्यः पिञ्च कर्णायनिः सु
 मंगमादिभ्यइञ् सोतंगमिः प्रगद्यादिभ्योञ्चः प्रगदिञ् प्रागद्यः पराहारभ्यः कक वाराहकः कुपुरादिभ्यश्चकः कोमुदिकः अनपदलुप् अनपदोय

वातुरर्थिकं स्य लुप्यात्. लुपिबुक्तेव द्वाक्तिवनेने. लुपिसति प्रकृतिवर्तिगवनेनेस्तः. पंचाङ्गानां निवासोत्तमपराः पंचाङ्गः कु. तैरकाः अङ्गाः. कलिङ्गाः. नदशिष्यं संज्ञाप्रमाणत्वात्. युक्तवद्वनं न कर्तव्यं संज्ञा न प्रमाणत्वात्. लुप्याङ्गप्रव्यानात्. लुप्यापन कर्तव्याः वेद्यार्थस्य द्वा प्राप्तीतेः. योगप्रमाणेन तदभावे दर्शनं स्यात्. यदि हियोगस्यावयवार्थस्येदं बोधकं स्यात् तदा तदभावे न दृश्येत. प्रधानप्रत्ययार्थवचनमप्यस्यान्यप्रमाणत्वात्. प्रत्ययार्थः प्रधानमित्येवं रूपं वचनमप्यशिष्यं. कुतः. अर्थस्य लोकात् एव सिद्धेः. कालोपसर्जनं वस्तुत्यं. अतीताया रात्रिः पञ्चाङ्गनागाभिन्त्याः पञ्चाङ्गनयसंज्ञिता दिवसाऽद्यतनः विशेषणमुपसर्जनमित्यादि पूर्वार्थः परिभाषितं. तत्राप्यशिष्यत्वं समानं. लोकप्रसिद्धेः. विशेषणानां जातिः. लुप्यर्थस्य विशेषणानामपि तद्वर्तिगवनेनेस्तो जातिवर्तिव्या. पंचाङ्गाः रमणीयाः गोदोरमणीयो. अजातेः किं. पंचाङ्गाः जनपदः. गोदोरामः. हरीतक्यादिषु व्यक्तिः. हरीतक्याः पलांने हरीतक्यः. खलति कादिषु वचनं. खलतिकं स्य पर्वतस्याहरजवानि खलतिकं वचनानि. मनुष्यलुपिप्रतिषेधः. मनुष्यलक्षणं लुप्यर्थं विशेषणानां न. लुपं हरीतक्यः. खलति कादिषु वचनं. खलतिकं स्य पर्वतस्याहरजवानि खलतिकं वचनानि. मनुष्यलुपिप्रतिषेधः. मनुष्यलक्षणं लुप्यर्थं विशेषणानां न. लुपं तस्य लुपवतीत्यर्थः. वंचा अजिह्वः. वरणादिभ्यश्च. एभ्यश्चातुरर्थिकं स्य लुपः. अजनपदार्थ आरंभः. वरणानामहरभवं वरणः. शर्कराया वा. अस्माच्चीतु रर्थिकं स्य लुपः. ठकूळो व. शर्करायास्तोस्तः. कुमुदादौ च राहा रोचपाठसामर्थ्यात्पक्षे ओ. सर्गिकाणस्तस्य लुग्विकल्पः. यद्रूपाणि. शर्करा. शर्कर. शर्करिकं. शर्करीयं. शर्करिकं. शर्करिकं. नद्यामनुष्य. चातुरर्थिकः. इक्षुमेती. मध्यादिभ्यश्च. * ठकूळो. वाग्रहणसामर्थ्यात्पक्षे * मनुष्यस्याचातुरर्थिकः. अनर्थ आरंभः. मधुमान्. कुमुदन इवेतसभ्याऽननुष्य. कुमुदान्. नद्यान्. वेतस्वान्. आद्योर्ध्वय इति अंतमादुपधायादिति वक्ष्यमाणेन वः. महिषाश्चतिवक्तव्यं. महिषा नाम देशः. नडशाहाडुल्लू. नडुलः. शाहो जंबाळ घासयोः. शाहूळः. शिखायाक्लन्. शिखावलं. उत्करादिभ्यश्च. उत्करीयं. नडादी नोक्कू. व.

नडकीयं. कु. नोडस्वत्वं. कु. व. कायः. तस्य नोपश्च. तस्य कीयः. बिन्धादिभ्यश्च स्य लुक्. नडाद्यंतर्गता बिन्धादयस्तेभ्यश्च स्य लुक् तद्विधेरे. बिन्धायस्यासं तिसां बिन्ध कीया तस्या नवावैक्याः. वैक्या. वैक्याः. वस्य किं. कुमात्रस्य लुग्यथा स्यात्. कु. को निवृत्तिमा भूत्. अन्वयासन्नियोगशिष्टानामिति कु. गपि नि वर्तत. लुग्रहणं सर्वलोपार्थं. लोपोक्तियमात्रस्य स्यात्. इति चातुरर्थिकाः. शब्दे. अपत्यादिचतुरर्थिता दन्याः. शेषस्तत्राणादयः स्युः. नल्ल धागृह्यते नास्ति सं रूपं. श्रावणः शब्दः. औपनिषदः पुरुषः. दृष्टदिपिष्टादर्थदाः सक्तवः. उल्लखलेष्टमः. जोत्तूरवलः. याचकः. अश्वेत्तुत आश्वारथः. चेतुर्गिरु ध्वस्तानुरंगकटं. चतुर्दश्याहृयते चातुर्दशोरसः. शेष इति लक्षणं चाधिकारश्च. तस्य विचार इत्यतः प्राक् रक्षाधिकारः. राष्ट्रावारपो राहृत्वा. आभ्यां कुमा ह स्वास्तः शब्दः. राक्षियः. अवारपारीणः. अवारपारादिहृहीनादपि विपरीताच्चेति वक्तव्यं. अवारिणः. पारीणः. पारावारीणः. इह प्रकृतिविशेषात्पादयः शुद्ध लनाः प्रत्यया उच्यते. तेषां जातार्थार्थाः समर्थनिमित्तयश्च वक्ष्यते. ग्रामाद्यवजो. ग्राम्यः. ग्रामीणः. कथादिभ्यो ढकञ्. कु. क्तितास्त्रयः कत्रयः. तत्र जा तादिः. कात्रयकः. नागस्यकः. ग्रामादिसमुद्भूतः ग्रामयकः. कु. कु. क्तिती वाभ्यः. चास्पर्लकारेण. कोल्यकः. भा. कोस्यकोसिः. कोसो न्यः. यवेयकोलं का रः. यवेन्यः. नद्यादिभ्यो ढकं. नादेयं. मादेयं. वाराणस्य. दक्षिणापश्चात्पूरसम्यक्. दक्षिणेत्याजंतमय * कोलो न्यः * य. राक्षिणात्यः. पश्चात्पूरः. वार स्यः. कापिश्याः प्यकू. कापिश्याजानादिकापिशायनं मधु. कापिश्यानी दासा. रंकोरमनुष्यगण. रात्स्यकः. रांकवोगोः. रांकवायणः. अमनुष्यकिं. रा क्वोमनुष्यः. य. प्रागपामुदकप्रतीचोयत्. दिव्यं. प्रा. य. अवा. य. उदी. य. प्रती. य. कथायाष्ठक. काधिकः. पणोत्तुर्क. चणुनदसमीपदेशो वणुः. तद्विषया र्थवादिर्व्याख्यातवुक्. यथा हि जाते हिमवत्सकाथकं. अथवा ल्यप्. अमहकं तासत्रेभ्य एव. अमातिकं सहार्थयोः. अमात्यः. इह ल्यः. क. ल्यः. ततस्त्यः. त

वैद्यः परिगणनं किं उपरिष्ठा इव औपरिष्ठः अथ यानोभमात्रेऽपि कोषः अनित्योयं बहिषष्टिः कोपनिधानात् तेनेह न आरातीयः अत्रैवेति वक्तव्यं नि
 त्यः निसीगते इस्वातोरोतद्विने इस्वादिणः परस्यसस्यपः स्यात्तरोतद्विने परे निर्गतावर्णाश्च मभ्यामिच्छुः नैराऽऽदिः अरण्याः आरण्याः सुमनसः
 हरादयः हरेयः उन्नरादाहज ओन्नराहः एषमोहः भेषान्यतरस्या एभ्यस्त्यवा पक्षस्त्यमाणोद्गुद्गुतो एभ्यस्त्य एषमस्तनं ह्यस्त्य ह्यस्तनं भ्यस्त्य भ्यस्त
 नं पक्षस्त्योपस्ति कं वस्थते तीरह्योत्तरपदादौ यथासंख्येन काकतीरं पाल्वतीरं शैवकं तीरह्योत्तरादिनिर्गतावर्णं वदन्त्येवमाह त्वं बोद्धव्यं
 दिक् पूर्वपदादसंज्ञायां नः अणोपवादः पौर्वशालः असंज्ञायां किं संज्ञाभूतायाः प्रकृतेमाभूत् पूर्वपुका मशाम्यामवः पूर्वपुका मशामः प्राचां ग्रामनगरा
 णामित्युरपदेव हिः भुङ्भ्योऽत्र दिक् पूर्वपदादित्येव दिशो मशाम्यामिति मइपयुदासादादिद्विः पौर्वमदुः आपरमदुः उरी यथा मात्रं वदन्त्येवमाह त्वं बोद्धव्यं
 अत्र्यात् शैवपुरं प्रकृतेमाभूत् प्रादिकोपधादणः माहिकप्रकृः पालदः पारिषदः नैलीनकः कण्वादिभ्यामात्रे एभ्योमात्रप्रत्ययां तभ्याः णस्यात् के
 णोमात्रादिः तस्य कण्वस्य छात्राः कण्वाः इभ्यो गोत्रेय इत्तदंतादणस्यात् दाक्षाः गोत्रेकिं सोतंगेमरिदं सोतंगमीयं गोत्रमिहशास्त्रीयं न तु कोकि
 कं तेनेह न पाणिनीयं न धावः प्राच्यभरतेषु इभ्यो यणोपवादः प्राचीयाः काशीयाः भरतानां प्राच्यलेपिष्टयमुपादानमन्यत्र प्राच्यग्रहणे भरतानाम
 ग्रहणस्य लिंगं इदियस्यावामादिस्तद्वदं यस्य समुदायस्यां मध्ये आदिर्द्विस्तद्वदं संज्ञायात् एदादीनि च ददं संज्ञानि स्युः ददाछः शादीयः मा
 लीयः तदीयः एड् प्राचादेशे एड् यस्य वामादिस्तद्वदं संज्ञायात् एषादिपवनं गोमदयः भोजकरीयः एषादिपवनः गोमदः भोज
 कः एड् किं आदिष्वत्रः कान्यकुब्जः यानामधेयस्य ददं संज्ञावेत्तव्या देवदत्ताः देवदत्तीयः भवतश्चक्रे सो ददं भवत एतोस्तः भावत्कः जयत्कः

भवदीयः इदादित्यनुवृत्तेः शत्रुभारणवः भावतः काश्यादिभ्यश्चिठो इकारउच्चारणार्थः काशिकी काशिका वेदिकी वेदिका आपदादिपूर्वपदात्काश्यातात्
 आपदादिराकृतिगणः आपत्कालिकी आपत्कालिका बाहीकयामेभ्यश्च बाहीकयामवानिभ्यो ददं भ्यश्चिठोस्तः कस्यापवादः कास्तीरं नाम बाहीकया
 मः कास्तीरिकी कास्तीरिका विभाषाशीनरयु एषु यथा मास्तदा निवृद्धे भ्यश्चिठोवास्तः सोदर्शनीकी सोदर्शनीका सोदर्शनीयः ओदर्शोऽत्र उवर्णा
 तादृशवानिभ्यश्च निवृद्धे कर्षुः नैवार्ककर्षुः केण इति दुस्वः देशेकिं पदोभ्यश्च पाटवाः जिठं यावर्तयितुं ग्रहणं ददाच्छपरत्वादयं बाधते शक्ति
 कर्षुः ददात्वा वा प्राग्देशवानिनो ददादेवेति नियमार्थस्त्वं आटकं कर्षुः नेह मल्लवास्तः मल्लवास्तवः धन्वयोपधादुश्च धन्वविशेषवाचिनो यकारोपधा
 त्रदेशवानिनो ददादुश्च एरावतं धन्व एरावतकः साकाश्याकारिण्यशब्दोक्तं छणारिस्त्रेण प्यातो साकारयकः कारिण्यल्यकः प्रकृष्टपुरवर्तमानाश्च ए
 तदंतावदं ददादेशवानिनो ददादुश्च कस्यापवादः मात्ताप्रकृः नादीपुरकः पेलुवहकः पुरांतग्रहणमप्रागर्थः प्राग्देशात्तरणसिंहं रोपधेतोः प्राचां रापधादीकारांतो
 येषाग्देशवानिनो ददादुश्च पाटलिपुत्रकः इतः काकंदकः जनपदतदवधोभ्यो जनपदवानिभ्यो तदवधिवा निगम्य ददादुश्च आदर्शकः वेगतेकः अदृष्टा
 दपि वदुर्वेन विषयात् अदृष्टादृष्टं जनपदतदवधिवाचिनो वदुर्वेन विषयात् प्रातिपदिकादुश्च अदृष्टादृष्टादृष्टं कस्यापवादः अदृष्टाज्जनपदात् आ
 गकः अदृष्टाज्जनपदावधः आजमीदकः ददाज्जनपदात् दार्वकः ददाज्जनपदावधः कालेतरकः विषयग्रहणं किं एकरशेषणवदुर्वेमाभूत् वतं नीवर्त
 नीवर्तनीवर्तयः तामुक्तोवर्तनः कथा निवर्तगर्तनपदात् ददावानिनो ददादृष्टादृष्टादुश्च दारुककः कांडाचकः संधुवर्तकः बोद्धवर्तकः भूमा
 दिभ्यश्च ददावानिभ्यो ददादुश्च धोमकः तैर्थकः नगरात्कुत्सनप्राचीप्ययाः नगरात्कुत्सने प्राचीप्ययगम्य नागरकः चारः शिल्पीवा कुत्सनेति किं

नागराजानाः अरण्यामनुष्ये. कुञ्ज. अरण्यामनुष्यस्यापवादः. पथ्याय-यायविहारमनुष्यहस्तिधित्वा. यं. आरण्यकः. वागोमेयसु. आरण्यका. आरण्यावा
गोमयाः. विभावाकु. युगधराया. कुञ्ज. कोरवः. कोरवः. वीथोगंधरः. योगंधरः. मद्रुयाः. कुञ्ज. अरण्यपदयोपवादः. मद्रुयातोमद्रुयः. वृद्धिकः. कापधा
वः. माहिविकः. कछादिभ्यश्च. देशवाविभ्याम्. वुजोपवादः. काछः. संधवः. मनुष्यतत्त्वयोर्बुजः. कछादिभ्यः. अणोपवादः. कछातोनादि. काछकोमनुष्यः.
काछकंहेसितं. मनुष्यस्यादिकं. काछागोः. अपदातो सात्वत्. सात्वशरस्य कछादि. लोदु. जोमद्रुनियमार्थमिदं. अपदातावेवेति. सात्व. कः. पदातिर्व्रजति. गो
यवाग्वाश्च. सात्वत्तु. कछाद्यणोपवादः. सात्वकोगोः. सात्विकायवागः. सात्वमन्यतः. मतीत्रपदाछः. देश. अणोपवादः. वृकगतः. यः. उत्तरपदप्रदणं
कु. पूर्वनिरासार्थं. गदादिभ्यश्च. कुः. गदीयः. मुखपार्श्वतसोर्लोपश्च. मुखतीयः. पार्श्वतीयः. अथयानां तमात्रेति लोपस्यानित्यतां शोपयितुमिदं. कु
गुनस्यपरस्य च. जनकीयः. परकीयः. देवस्य च. देवकीयः. स्वकस्य च. स्वकीयः. वणकादिभ्यश्च. वणवा. यः. वणकीयः. वक्त्रकीयः. ओत्तरपदकीयः. वाचकगदः.
वागेशवाविनः. कदादेः. छः. स्यादणोपवादः. कटनगरीयः. कटघोषीयः. कटपल्वलीयः. राज्ञः. के. च. वृद्धाछे. सिद्धेन तस्मिन्निर्वाणनकादेशमात्रं विधीयत. रा
जकीयः. वृद्धादेकान्तरणोपधात्. अकटकस्वमंतात्वेवोपधात्. वृद्धादिशवाविनः. छः. स्यात्. ब्राह्मणकोनामजनपदोयत्र ब्राह्मणा आयुधजीविनस्तत्र जीतो
जकीयः. वृद्धादेकान्तरणोपधात्. अकटकस्वमंतात्वेवोपधात्. वृद्धादिशवाविनः. छः. स्यात्. ब्राह्मणकोनामजनपदोयत्र ब्राह्मणा आयुधजीविनस्तत्र जीतो
जकीयः. शाल्मलिकीयः. अयोमुखीयः. कंधापलदनगरग्रामादुत्तरपदात्. कंधादिपंचकोत्तरपदादेशवाविनो वृद्धाछः. स्यात्. वृद्धादेरपवादः.
दाक्षिकं. यः. दाक्षिपलदीयः. दाक्षिनगरीयः. दाक्षिणीयः. दाक्षिणीयः. पर्वताञ्च. पर्वतीयः. विभावा. मनुष्ये. मनुष्यान्नि. नैर्यपर्वता. छो. स्यात्. वा. स्यात्.
पक्षेः. पर. पर्वतीया निपर्वतानि वा फलानि. अमनुष्यकिं. पर्वतीयो मनुष्यः. रुक्मपणोद्धारद्वजे. भारद्वाज. देशवाविभ्यामाभ्या छः. स्यात्. रुक्मणीयः.

पणीयं. भारद्वाजेकिं. कावेणं. पाणि. युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्ज. वा. छः. पक्षेः. पर. युवयोर्बुष्माकं वायं युष्मदीयः. अस्मदीयः. तस्मिन्नि. युष्माकास्मा
को. युष्मदस्मदोरतावादेशोस्तः. खञ्ज. युष्मिन्. योष्माकीणाः. ओष्माकीनः. योष्माकः. ओष्माकः. त्वकममकस्वकवचने. एकार्थवा विनो युष्मदस्मदोस्तवकम
मकोस्तः. खञ्ज. युष्मिन्. तावकीनः. मामकीनः. तावकः. मामकः. छेत्तु. प्रत्ययान्तरपदयोश्च. मपयंत्योरकार्थयोस्त्वमोस्तः. प्रत्ययुत्तरपदेन. लदीयः. मदीयः. अ
धीयत्. अर्ध्यः. पूरावराधमोत्रमपूर्वाञ्च. परार्ध्यः. अवरार्ध्यः. अधमार्ध्यः. उत्तमार्ध्यः. दिक्पूर्वपदाछे. वाद्यत्. पूर्वार्ध्यः. पौर्वाधिकं. ग्रामतेनपदकदशादु. जो.
ग्रामकदेशवाविनो जनपदकदेशवाविनश्च दिक्पूर्वपदादधीतादञ्ठजोस्तः. इमः. स्माकं ग्रामस्य जनपदस्य वा पौर्वाधिकाः. पौर्वाधोः. ग्रामस्य पूर्वस्मिन् नर्ध
तवाहुनितद्वितार्थसमासः. छञ्. ग्रहणं स्पष्टार्थं. अजनेत्युक्ते यतोप्यनुकर्षः. संभाष्यत. मध्यान्मः. मध्यमं. असांप्रतिकं. मध्यशब्दादप्रत्ययः. स्यात्सांप्रतिकेयं.
उत्कर्षापकर्षहीनो मध्योवेयाकरणः. मध्यंदासु. नातिद्वस्वनातिरीर्धमित्यर्थः. द्वीपादनुसमुदंयञ्. समुद्रसमीपयाद्वीपस्तद्विषयाद्वीपशब्दादु. द्वयं. द्वया. अ
काहञ्. काहवा विभ्यश्च. मासिकं. सावत्सरिकं. सायंप्रातिकं. चोनः. पुनिकः. कथं तर्हि शर्वरस्य तमसा निषिद्धयइति काळिदासः. अतुदितोषसरागइति.
भारविः. समानकाजीनं. वाक्काजीनमित्यादि. अपभ्रंशा एवति प्रामाणिकाः. तत्रजातइतियावत्काळाविकारः. आदेशरतः. छञ्. जेत्येणोपवादः. शारदिकं. शारि
विभावाशमातपयाः. शारदिकः. शारदावारागजातपोवा. एतयोः किं. शारदंदाधि. निशाप्रदोषाभ्याञ्. वाठञ्. नैशिकं. नैशः. वादोधिकं. वादोषः. अमस्तु. एव
सरावाहुञ्जवास्यात्रस्यतुडागमश्च. दारादीनां. दार. स्वर. यत्कञ्. स्वस्ति. जर. श्वस. श्वेन. स्यचकत्. स्वाहु. मृदु. स्व. एकां नवद्विरेजागमश्च. शोवस्तिकं. से
धिवत्. अतुनक्षत्रोपवा. संधिव. आदिभ्यश्च. तुभ्यो नक्षत्रस्य अकालेतिभ्योः. पर. संधिव. लायासवसाधिवत्. यश्च. तेषं. संधिवत्. संध्या. अमावास्या. च

७५

योदशी. चतुर्दशी. पंचदशी. षोडशी. अतिपक्ष. संवत्सरात्कल्पवर्णाः. संवत्सरं फलपर्वणाः. सांवत्सरिकं मन्थत. प्रायश्चित्तः. प्रायश्चित्तः. वर्षाशुभा. वर्षाशुसाधु
 वार्षिकं वासः. कालात्साधुपुष्प्यत्पथमानोषितिसाधुर्व. सर्वशान्तवर्तकापक्ष. हेमतादणरस्यानेकाकापक्षलाकवदयाः. नकारात्पक्षक. लपण. हेमनाहेमन. सा
 यं विरंवाहे. प्रगेथयेभ्यष्टुदुत्तुदुत्तु. सायमित्यादिभ्यश्चतुभ्योऽथयेभ्यश्चकालवाविभ्यः. दुष्टुलोस्तस्तयोस्तुदुत्तु. नृः. प्रागनादगाः. अनदीतनृत्त्यादिनिर्द
 शात. सायंतनं. विरंतनं. शकृ. प्रगयोरंतत्वं. निपात्यते. प्राकृतं. प्रगतं. दौषातनं. दिवातनं. निरपकृत्यरादिभ्यस्तुदुत्तु. निरल. पकृत. पराकृत. अत्रादि
 पञ्चादिमन. अयिमं. आदिमं. पश्चिमं. अंतर्. अंतिमं. विभाषापूर्वाकापराकाभ्यां. आभ्यां. दुष्टुलोस्तस्तयोस्तुदुत्तु. पक्षक. प्रकृतं. अपराकृतं. ध
 कालतनेधित्यलुक्. पूर्वाका. सोढोस्त्यतिविग्रहत्वं. पूर्वाका. तनं. पौर्वाहिक. आपराहिक. तत्रोतः. सप्तमी. समर्था. ज्ञातइत्यर्थः. णादयाधादयश्चस्युः. सुष्टुजा
 तः. स्वोष्ठा. ओत्सः. राष्ट्रियः. अवारपारीणइत्यादि. प्रायश्चित्त. एव्यस्यापवादः. प्रायश्चित्तः. प्रायश्चित्तः. संज्ञायांशरदोवुज. क. लणापवादः. शारदकादतवि
 शेष्वामुद्रविशेषाश्च. उत्तरपदस्य. अधिकारोय. हनस्तइत्यस्मात्प्राक्. अवयवाद्दतोः. अवयववाविनः. पूर्वपदादुत्तुवाविनोः. वामादेरुत्तुदि. जितिजिति
 किति. व. पूर्ववा. अर्धमनः. अवयवात्किं. पूर्वसुवर्षासुभवे. पौर्ववर्षिकः. क. तोरुदिमदिधावर्षवयवानामिति. तदंतविधिः. पूर्वव. इहवुन. अ
 वयवलोभावात्. सुसर्वादी. जनपदस्य. उत्तरपदवृद्धिः. सुपांशालकः. सर्वपांशालकः. अर्धपांशालकः. जनपदस्यव्यापारितिवुज. सुसर्वादी. कशब्
 ध्याजनपदस्यनितदंतविधिः. दिशाः. मद्राणां. दिग्वाचकात्परस्यमद्राजिनस्यजनपदवाविनोवृद्धिः. स्यात्. पूर्वपांशालकः. दिशः. किं. पूर्वपांशालकानां
 मयपौर्वपांशालकः. अमद्राणां. पौर्वमद्रः. योगविभागउत्तरार्थः. प्राचांशामनगराणां. दिशः. परेषांशामवाविनानगरवाच्यगानामवयवस्यवृद्धिः. स्या

७५

त. पूर्वेषुकामशाम्याभवः. पूर्वेषुकामशामः. नगर. पूर्वपाटलिपुत्रकः. पूर्वाकापराकादीमूलप्रदोषावस्करादुत्तु. पूर्वाहिकः. अपराहिकः. आर्द्रकः. मूलकः.
 प्रदोषकः. अवस्करकः. पथः. पथव. पथिजातः. पथकः. अमावास्यायावा. अमावास्याकः. आमावास्याः. अत्र. अमाशयः. सिध्दपकराभ्याक. सिध्दकः.
 कक्षाद्यणिमनुष्यवुजिवप्राप्ते. अपकरकः. जौत्सर्गिकेणिप्राप्ते. अणजोव. कमाक्तः. संधर्षवः. आपकरः. श्रविष्ठाक. लुत्तुनुराधास्वानिति. प्यपुनर्वसुह
 स्तविशारवायादावक्लृप्ता. एभ्योनसजवाविभ्यः. परस्यजातार्थप्रत्ययस्यलुक्. लुक्. तदित्तुकि. नादित्तुकि. उपसर्जनस्त्रीप्रत्ययस्यलुक्. स्यात्. अवि
 षासुजातः. श्रविष्ठाः. फल्गुनः. इत्यादि. निजारेवतीराहिणीभ्यः. स्त्रियामुपसंख्यानं. निजयांजाता. निजा. रेवती. राहिणी. आभ्यालुक्. तदित्तुकी. तिलु. किं
 नेपि. देराहतिगणत्वात्पुनर्दुः. फल्गुन्यादाभ्यां. दामौवर्कयो. स्त्रियामित्येव. फल्गुनी. अवाडा. श्रविष्ठावाडाभ्यां. छणवर्कयो. आश्विन्यामाफ. आ
 विष्ठीयः. आषाढीयः. जेष्ठापदानो. जेष्ठापदानामुत्तरपदस्या. वामादेरुत्तुदि. स्याज्ज्ञातार्थजितिकिति. व. जेष्ठापदासुजातः. जेष्ठापदा. माणवकः. जे
 ष्ठीकिं. जेष्ठापदासुभवः. जेष्ठापदः. बहुवचननिदेशात्पर्यायोपिग्रहते. भद्रपादः. स्था. नांतगोशालखरशा. ला. एभ्योजातार्थप्रत्ययस्यलुक्. स्यात्. गोस्ता
 नेजातो. गोशालः. खरशालः. विभाषासनेति. नपुंसकत्वे. वत्सशालाजिजिदश्वयुक्. कृतनिष्ठा. एभ्योजातार्थस्यलुक्. वत्सशाले
 जातो. वत्सशालो. वत्सशालः. इत्यादि. जातार्थप्रतिप्रस्तता. ण. हिदावर्कयो. शा. निषः. शा. तत्रिषजः. शतत्रिषक. नक्षत्रेभ्यो. बहु. शा. तार्थप्रत्यय
 स्यलुक्. लुक्. राहिणः. राहिणः. कृतवर्कयो. कृतकशालाः. तत्रत्येव. कृतकशालाः. कीतः. कुशलो. वात्स्यायः. प्रायभवः. तत्रत्येव. सुष्टु. प्रायणवा. कु. ये
 नभवान्स्वायः. उपजातेषकणपिनीवेष्टक. आपत्ता. नुकः. आपकाणिकः. आपनी. विकः. सप्तत. स्क. प्रसे. नवतिस्वायः. कोशा. दु. कोशोय.

या

वस्त्रं. कालासाधुव्ययमानेषु. हेमतेसाधुहेमते. प्राकपू. वसंतेपुष्प्यतिवासंत्यः. कुंदलताः. शरदिपुष्प्यतिशारदाः. शालयः. उभेन. हेमतेउभं
 तेहेमतायवाः. आश्वयुज्यावुं. द. आपवारः. आश्वयुज्यामुताआश्वयुजकामाषाः. श्रीश्वसंतादयतरस्याः. पक्षे. क. ल. ग. य. श्वकं. वासंतकं. ये. वा. वसं
 तं. देयमृण. कालादित्येव. मासेदेयमृणमासिकं. कलायश्वययवसाधुं. यस्मिन्कालमयुराः. कलापिनः. संभवतिसउपवागलः. गपी. तवदेयमृणक
 लापकं. अश्वयस्यकलमश्वयस्तद्वक्तः. कालोयश्वयः. यस्मिन्कालेअश्वयः. कलंतिनत्रदेयमृणमश्वयकं. यस्मिन्श्वयसमुत्पद्यतनत्रदेयमृणयव
 सुसकं. श्रीश्वसंतादयतरस्याः. आश्वयस्यकं. संवत्सराग्रहायणी. याठ. न. व. वा. न. सांवत्सरिकं. सांवत्सरकं. आश्वययणिकं. आश्वयय
 कं. आहरतिमृगः. कालाविनः. समस्यता. क. रा. य. ते. इ. य. र्णा. द. यः. स्युः. या. या. हरति. समृग. न. नि. शा. या. या. हरति. न. शो. मृ. गः. न. शिकः. न. द. स्य. सो. द. क. ला
 दित्येव. निशासहवरितमध्ययनं. निशा. त. सो. द. म. स्य. न. शिकः. त. न. भ. वः. सु. प्र. भ. वः. सो. ध. नः. रा. छि. यः. दि. ना. दि. भ. यो. य. त. दि. य. व. य. शरी. रा. व. य. वा. न. द. स. क.
 प्यं. प्रा. वा. न. ग. रा. त. प्रा. वा. र. शे. न. ग. रा. त. गे. पू. र्वा. न. र. यो. र. वा. मा. दे. र. वो. द. हि. स्या. त. जि. ति. कि. ति. न. सु. स्म. न. ग. र. भ. वः. सो. स्म. ना. ग. छि. यः. पा. न. ना. ग. रः. प्रा. वा. किं. म
 न. ग. र. मु. द. र. त. न. व. भ. वो. मान. ग. रः. ज. ग. ल. भ. ने. व. ल. ज. त. स्य. वि. भा. वि. त. मु. त. रं. ज. ग. ला. द. त. स्या. ग. स्या. वा. मा. दे. र. वो. द. हि. स्या. दु. न. र. प. द. स्य. वा. जि. ति. कि. ति. न. कु. र. जं
 ग. ले. भ. व. को. रु. जं. ग. लं. को. रु. जं. ग. लं. वे. श्व. धे. न. वं. वे. श्व. धे. न. वं. सो. वि. ण. व. ल. जं. सो. वि. ण. व. ल. जं. इ. ति. कु. छि. क. ल. वि. व. स्य. स्य. हे. द. न. दा. र्ते. यं. क. ल. शि. घ. टः. त. न. म. वं. का
 ल. श. यं. श्री. वा. भो. ण. स. वा. त. द. न. वे. वे. यं. वे. वं. गं. ती. रा. न. ग. गं. भी. रे. भ. वं. गं. सी. र्थं. प. न. ज. ना. दु. प. स. ख्या. नं. पा. न. जं. न्यः. अ. य. यी. भा. वा. दि. त्येव. परि. मु. र. वा. दि. भ. य. ए. व. य. ते. परि. मु. र. वा. दि. भ. य. ए. व. य. ते. औ. प. कू. लः. अंतः. पूर्व. प. दा. दु. न. अ. य. यी. भा. वा. दि. त्येव. वे. र. म. नि. अंत. र्व. म. त. न. भ. व. मा. त. र्व. शि. त. कं. अध्या. त्मा. दे. धा. जि. य. त. अध्या. त्म. भ. वं

आख्यायते. नेनेस व्याख्यानः. करणे लुट्. तथाच अष्टये तादृश्या न करणार्थे सप्तम्यं तातु भवार्थे व्याख्यात यस्य मतं य
 स्थितिपादका सप्तम्यास्यः

आध्यात्मिकं. अनुशतिकादीनां. एवमुक्तपदद्विर्जितिक्रिजि. आधिदैविकं. आधिभौतिकं. ऐहलौकिकं. अध्यात्मादिराकृतिगणः. देविकाशिराणादित्य
 वादी. धर्मसंश्रयसामा. एवाप्येवानी. द्विधा. ता. वा. दे. र. व. आ. त्मा. त. जि. ति. कि. ति. न. दे. विका. कू. ले. म. मा. दा. विका. कू. लाः. शालयः. शिशयायाविकारः. शंशपश्वमसः.
 पलादिभ्योवेत्यञ्. दित्योहददंरात्योहं. शीर्षसंज्ञेनवं. र्ध. स. र्वं. श्रयसि. स. वं. श्रा. य. स. ग्रामात्ययनुपूर्वा. त. ष. अ. य. यी. भा. वा. दि. त्येव. पारि. त्रामिकः. आनु. ग्रामिकः.
 द्वि. र. गा. र. द्वा. म. का. गु. ल. म्. ति. द्वा. म. ली. यं. अंगु. ली. यं. वर्गा. ति. त्र. क. व. ग. र्थं. अ. रा. त्र. य. त. वा. वि. न. य. त. र. स्या. पक्षे. र्वे. ण. कः. म. द. ग. यः. म. द. ग. र. नाः. म. द. ग. यः. अ. रा. त्र. य. कः.
 न. व. ग. र. या. व. णः. कर्ण. क. ला. रा. ल. न. लं. का. रः. कर्णिका. क. ला. टिका. त. स्य. व्या. ख्या. न. इ. ति. न. व्या. ख्या. त. थ. ना. म्. नः. सु. पा. व्या. ख्या. नः. सो. पा. ग्रं. थः. त. इ. का. तः. सु. स्म. त. र्वं
 सो. पं. ब. दु. न. तो. दा. त्रा. दु. न. प. त. ण. त. यो. वि. धा. य. कं. शा. खं. प. त. ण. तं. त. स्य. व्या. ख्या. न. स्त. न. भ. वो. वा. णा. त. ण. लि. कः. क. तु. य. ज्ञे. य. श्व. सो. म. सा. ध्ये. य. रा. ग. धे. तो. प्र. सि. द्धो. न
 वा. न. य. त. रा. पा. दा. ने. न. सि. द्धो. न. यो. पा. दा. न. सा. म. थ्या. द. सो. म. का. अपी. ह. र. द. ते. अ. नि. श्र. म. स्य. व्या. ख्या. न. स्त. न. भ. वो. वा. आ. भि. शो. मि. कः. राज. पे. यिकः. पा. क. य. ज्ञे. कः.
 ना. व. य. जि. कः. ब. दु. न. ने. न. स्व. रू. प. वि. धि. नि. रा. सा. र्थः. अ. नं. तो. रा. त्रा. र्थ. आ. रं. भः. अध्या. य. धे. व. र्थः. न. पि. श. र्वे. थो. ल. स. ण. या. या. ख्ये. य. य. इ. ति. भ्या. भ. वं. व्या. ख्या. न. वा. ड
 ध्या. य. ठ. र. स्या. त. व. सि. छे. न. द. यो. म. न. स्व. स्य. व्या. ख्या. न. स्त. न. भ. वो. वा. सि. छि. को. र्थे. ध्या. यः. अध्या. य. यु. किं. वा. सि. छी. क. र्क. पौ. रो. दा. श. पु. रो. दा. श. ल. नः. पु. रो. दा. श. स
 हे. न. रि. तो. मं. त्रः. पु. रो. दा. शः. स. र्व. पौ. रो. दा. शः. त. न. छ. न. पौ. रो. दा. शिकः. पु. रो. दा. शिकः. कं. र. सो. य. द. णो. कं. द. स्यः. कं. द. सः. द्वा. न. द्वा. ल. ण. कं. प्र. थ. मा. ध्व. र. पु. र. श्व. र
 ण. ना. मा. र. या. ता. दु. कः. द्वा. नः. ए. छि. कः. पा. श्रु. कः. कं. त. ग्रा. व. हे. ति. कः. ब्रा. ह्म. णि. कः. आ. र्थि. क. इ. त्या. दि. अ. ण. म. य. ना. दि. त्यः. ठा. दे. र. प. वा. दः. आ. र्ग. य. नः. औ. प

काम्येन्द्राहणकल्पास्तोभवंति. पुराणेन विरंतनेन मुनिना प्रोक्ताः. सखु. भास्विनः. शाश्वतयने. शाश्वतयमिनः. कल्पे. पिंगः. पैंगी. कल्पः. पुराणेत्यादि किं. याज्ञवल्क्यानिब्रह्मणानि. आश्विनः. कल्पः. अणि आपत्यस्येति यलापः. कठनरकात्तुक. आभ्याप्रोक्तप्रत्ययस्यत्तुक. कठनप्रोक्तमधीयतेक. मः. वरकाः. कलापिनोक्त. कलापिनाप्रोक्तमधीयतेकालापाः. नान्येदिलोपसंबन्धगारिषीठसर्पिकलापिकोक्षुमितेति लिङ्गात्तिलोमादिशित्वा लिशिर्वडित्करसप्तसुपर्वणासुपसंख्यानमित्युपसंख्यानादिलोपः. कलापिनादिनेक. कलापिनाप्रोक्तमधीयतेकालापः. पाराशर्यशिल्पादिभ्यां शिक्षनरस्ययोः. निनिः स्यात्. पाराशर्येण प्रोक्तमधीयते पाराशरिणो निक्षेपः. शैलालि नोनटाः. कर्मरक्तशाम्भोदि निः. निरुक्तनरस्यत्रयारित्येव. कर्मरक्तप्रोक्तमधीयतेकर्मरक्तो निक्षेपः. कृशाश्विनो नटाः. तेनेकदिक्. सुदाम्नाः डिणा एकदिक् सोदामिनी. तेसिन्धु. स्वरादि पाठादयत्तयत्. प्रीति. मूलेनेकदिक् पीलुमूलतः. उरसायत्र. रात्रसिः. अणोपवादः. उरसा एकदिक् उरस्यः. उरस्तः. उपज्ञाने. तेनेत्येव. पाणिनिना उपज्ञाने पाणिनीयं. कृतं य. वरसुविना कृतो वारं वारं यथः. संज्ञायां. तेनेत्येव. अथार्थमिदं. मक्षिकाभिः कृतं माक्षिकं मधु. कुल्लादिभ्यां बुद्ध. कुल्ला नरुत्तं कोलात्तुकं. गरुडकं. कृदाभ्रमरवरपादपादज. तेनेकते संज्ञायां. कृदाभिः कृतं क्षौद्रं. भ्रामरं. वाटरं. पारपं. तस्यदं. उपगोरिदमोपगवं. बहस्तरणिदं. संबोदः. संबोदितं. अमीधः. शरणेरणभवं. अग्निमिधे अग्नीदं. नस्यस्थानमाग्नीध्रं. तत्तत्त्वात्तोप्याग्नीध्रः. समिधामाधाने धेय्यण. समिधे. योमंत्रः. सामिधनी. कृ. रथाद्यत्तरथं चकं. पत्रपूर्वादज. पत्रं वाहनं. अश्वरथस्य दमाश्वरथं. पत्राध्वर्युपरिषदश्च. अज. पत्रादाद्ये. अश्वस्यदं वहनीयमाश्वं. आध्वयेवं. पारिषदं. हस्तसीसहक. हा. लिंकं. सैरिक्तं. दंदाहुचैरमेयुनिकयोः. काकोत्तु. किका. कुत्सकु. शिकिका. दं देवा सुरादिभ्यः प्रतिषेधः. देवासुरं. गोत्रवरणादुज. ओपगवकं. चरणो

उरगो मुद्रकर्मणि वृत्त्यं तादाधानकरणे ये प्यण य पाञ्जीनः समिधमेतासमिधं. तद्वत्ताञ्जीना मेति. य पाञ्जीनः समिधं तादाधानेन तासमिधेनी सार्जः.

इमांस्त्राययोरिति वक्तव्यं. काठकं. संघां कलक्षणेष्वभिजिआमण. घोषग्रहणं कर्तव्यं. अज. वैदः. संघां को घोषो वा. वैदं लक्षणं. यज. मार्गः. मार्गः. रज. दाक्षः. सप्त. परंपरासंबंधोक्तः. साक्षात् लक्षणं. शाकलादा. अण्वोक्तैर्ये. पक्षवरणात्तादुज. शाकलनप्रोक्तमधीयते शाकलाः. तेषां संघां को घोषो वा शाकलः. शाकलकः. ल. सण. क्रीबता. छंदोगोष्ठि. कथाज्ञिकवद्व. वनराज्याः. छंदोगानां धर्मो आम्नायो वा छंदोग्यं. ओक्किक्तं. याज्ञिकं. वाङ्मयं. नाट्यं. चरणादमांस्त्राययोरित्युक्तं. तत्सी हनयो. नटशास्त्रादपितयोरव. नटं दमाणसां ते वासिषु. दंडप्रधाना माणवास्तेषु शिष्येषु च वुज. न स्यात्. दाक्षाः. दंडमाणाः. शिष्याः. रवतिकादि. यमः. त. स्यदमित्यर्थः. वृजोपवादः. रवतिकीयः. वैजवापीयः. कोपिंजलहास्तिपदादपरवायः. कुपिंजलस्यापत्यं. इह वस्त्रे निपातनादण. तदंतात्पुनरण. कोपिंजलः. गोत्रवृजोपवादः. हस्तिपदस्यापत्यं हास्तिपदः. चरणवृजोपवादः. आथवोणिकस्य कलोपश्च. अण. आथवोणिकस्यायमाथवोणः. धर्मो आम्नायो वा. चरणवृजोपवादः. समाप्ताः शिष्याः. तस्य विकारः. अशमनो विकार इति लोपोक्तव्यः. अशमनो विकार आशमः. भास्मनः. मार्तिकः. अवयवे च प्राण्यायाध्व. पवादः. वादिकारः. मयूरस्यावयवो विकारो वा मायूरः. मोर्वकां डं भस्मवा. पेणलं. बिल्वादिभ्योण. बेल्वः. कोपधात्र. अणस्याद. अजोपवादः. तर्क. तार्कव. च. जनुनाः धुक. आभ्यामण्विकारे एतयोः धुगागमश्च. आधुव. जातुव. आरज. देवदारवं. अनुदातोदश्च. दाधित्यं. कपित्थं. पलाशदिभ्यो वा. पाकाशः. कारीरः. शम्याः. धु. शमीकं भस्म. बिल्वादीषु. शमीली. धुक. मय. यदुतयोर्भावायामपक्षादादनयोः. प्रकृतिमात्राभयदस्यादिकाराव्यवयोः. अशममयं. आशमनं. अमक्षत्यादि किं. मोद्रः. स्रपः. कापासमाच्छादनं. नित्यं दशरादिभ्यः. आशममयं. शरमयं. एकावानित्यं. लज्जयं. वाङ्मयं. कथंतेहि आप्यममयमिति. तस्यदमित्यणं तात्त्वार्थव्यज. गोश्वपुरीष. गोः पुरीषगोमयं. विष्टात्र. मयद्विकार. विष्टमयं भस्म. कथंतेहि सुरति. सामान्यविवक्षायां तस्यदमित्यण. संज्ञायां

विनापि वक्तव्यं पूर्वोत्तरपदयोर्लोकोपोवाच्यतादेवतादत्तमेव दशमे दशमे स्वलोपे अदिलोपविधावके शसित्यतस्तेन पाणां वा वक्तव्येन तत्र ग्रहणात्.

७५

कतुः पिष्टादियेव पिष्टस्यविकारविशेषः पिष्टकः. मूषोमूषः पिष्टकः स्यात्. जीहेः पुरोदाशे. मयः. बिल्वाद्यणोपवादः. व्रीहिमयः पुरोदाशः. वेहमयः असंज्ञो
यातिभ्यवाभ्यां. तिलमयः यवमयः संज्ञायां तु. तैले. वाक्कः. तालादिभ्योऽण. अजमेयरोरपवादः. तालाद्वनुषि. तालधनुः. अन्यतालमयः. एंडायुधः. अतंरुपभ्यः
परिमाणो. अण. बहुवचनासर्वाथग्रहणं. हाटकः. तापनीयः. सौवर्णोवा निष्कः. परिमाणिकं. हाटकमयीयष्टिः. प्राणिरजतादिभ्योऽण. शोकं. वाक्. राजतं. जितं
तत्त्वमात्. जिहोविकारावयवार्थकपुत्रयत्तदंतादजतयोरवार्थयोः. मयरोपवादः. शमीलस्यशमीलं. दाधित्यं. दाधित्यं. जितः किं. वेन्मयः कीतवत्परिमा
णात्. प्राग्वत्तेष्विति त्रित्यारभ्यकीतायेत्यप्रत्ययायेनोपाधिनापरिमाणाद्विहितोस्तितथेवविकारेतिदिश्यते. अणादीनामपवादः. निष्केणकीतंनेक्षिकं. एवनिष्क
स्यविकारोनेक्षिकः. शतस्यविकारः शत्यः शतिकः. उद्गादुज्. प्राण्यणोपवादः. ओष्टकः. उमाण्यायोर्वा. ओमं. ओमकं. ओर्णं. ओर्णकं. पुन्रभावेयथाकमादण
ओ. एण्यादुज्. एणयं. एणस्यतुएणं. गोपयसोर्वा. गयं. पयस्यं. इश्व. दुर्लसस्तस्यविकारोवयवोवाइयं. मानवयः. इरित्येव. इवेयं. यानवेदुवयंवाय
मितिमीमानार्थकंययं. फलंलुकं. विकारावयवस्यलुकस्यालुके. आमलक्याः फलमामलकं. कृष्णादिभ्योऽण. विधानसामर्थ्या. नलुकं. लासं. यथोध्यन
केवलस्य. अस्यनद्विहरेजगमश्च. नैयग्रोधं. जंघावा. फलेएव. जंघवं. पक्षे. ओरञ्च. तस्यलुकं. जंघु. ७ लुधे. जंघाः फलप्रत्ययस्यलुधस्याद्वा. लुपियुक्त
वत्. जंघाः फलंजंघुः. फलपाकशुष्मासुपसंख्यानं. व्रीहयः. मुद्राः. पुष्पमूलेषुबहुलं. मल्लिकायाः पुष्पमल्लिका. जाल्याः पुष्पजाली. विदार्यामू. उ. विदारी. बहु
लग्रहणा. नेह. पाटनानिपुष्पाणि. सालानिमूलानि. बाहुलकास्तुलकंविदुः. अशोकं. करवीरं. हरीतक्यादिभ्यश्च. एभ्यः फलप्रत्ययस्यलुध. लीत
क्यादीनाल्लिगमवप्रकृतिवत्. हरीतक्याः फलानिहरीतक्यः. कंसीयपरशयथार्थजओलुकं. व. कंसीयपरशयथाभ्यायजओस्तश्चयताश्च. लुकं. कंसा

शोचिकारमतंमस्या
दिपरिमाणमित्यर्थः

७५

यद्विहितं कंसीयं तस्य विकारः कंसीयः. परशवेहितं परशव्यं तस्य विकारः परशवः. इति प्राग्दीयतीयाः. प्राग्वत्तेष्वकं. तद्वहतीत्यतः प्राकृठगधिवि
यते. नराहेतिमाशरादिभ्योऽपसंख्यानं. माशब्दः. कारिद्वित्यआहसमाशब्दिकः. स्वागतादीनां च. एज्जस्यात्. स्वागतमित्याह स्वागतिकः. स्वाध्वरिकः. स्वंग
स्वापत्यं स्वांगिः. व्यंगस्यापत्यं व्यांगिः. व्यडस्यापत्यं व्याडिः. व्यवहारेणवरतिव्यावहारिकः. स्वपतोसाधुस्वापतेयं. आहोप्रभृतादिभ्यः. प्रभृतिमाहप्रभृतिः. पा
र्थक्षिकः. पूछतो सुस्नातादिभ्यः. सुस्नातं पूछति सोस्नातिकः. सौत्वशायनिकः. अनुशान्तिकादिः. गच्छतोपरदारादिभ्यः. पारदारिकः. गौरुतन्त्रिकः. तेन
रीयतिखनतित्रयतिजितं. अक्षदीयतिआक्षिकः. अश्वारवनतिआश्विकः. असौर्जयतिआक्षिकः. असौर्जितमाक्षिकं. संस्कृतं. दध्नासंस्कृतंदाधिकं. मा
रीनिकं. कुलत्वेकापधादण. ठकापवादः. कुलत्वे. संस्कृतं कुलत्वं. कस्मि. तेतिडीकौतरति. उडुपेनतरतिओडुपिकः. गोपुच्छादुज्. गोपुच्छिकः. नौ. नव
स. नाविकः. घटिकः. बाहुभ्यांतरतिबाहुकास्त्री. वरति. तृतीयाताडुक्तिभक्षयतीत्यर्थयोषक. हस्तिनाचरतिहास्तिकः. शाकटिकः. दध्नावरतिदा
धिकः. आकृषात्त्व. आकर्षोनिक्षोपलः. आकृषादितिपाठान्तरं. तेनचरतिआकर्षिकः. पित्वाङ्गी. आकर्षिकी. पर्पादिभ्यः. छन्. पर्पणचरतिपर्पि
कः. पर्पिकी. यनपीठेनपंगवश्चरतिसपर्वः. अम्बिकः. रथिकः. श्वगणादुज्. वात्सक. श्वदेरिजि. एज्जस्यात्. श्वत्तस्त्रस्यापत्यं श्वत्तस्त्रिः. श्वादे
रिः. नदादिविधोचेतदेवज्ञापकं. इकारादावितिवा. यं. श्वगणेनचरतिश्वगणिकः. श्वगणिकी. श्वगणिकः. श्वगणिकी. पदातस्यान्यतरस्या.
श्वादेरंगस्यपदशब्दांतस्येज्जस्यात्. श्वापदस्यदंश्वापदं. शोवापदं. वेतनारिभ्योऽजीवति. वेतनेनजीवतिवेतनिकः. पातुक्. वस्त्रकेयविकेयादुज्. व
स्त्रेनमूल्येनजीवतिवस्त्रिकः. क्रयविक्रयग्रहणसंघातविगृहीतार्थ. क्रयविक्रयिकः. क्रयिकः. विक्रयिकः. आयुधाच्छ्व. वाहुन्. आयुधेनजी

कते तु दारपादस्य अयं दोषात्पादस्योदोहतागमस्यप्रवृत्तिः

आयुधं ते अनेनेतिज्ञायुधं

८०

वति आयुधीयः आयुधिकः हरत्युसंगादिभ्यः उत्संगेनहरतिओत्संगिकः भस्त्रादिभ्यः क्षन् भस्त्रयाहरतिभस्त्रिकः घित्वादिभ्यः क्षि विभाषाविवधा
 त् विवधेनहरतिविवधिकः पक्षेठकं वैवधिकः एकदेशविकृतस्यानन्यतादीवधादपि क्षन् वीवधिकः वीवधिकी विवधवीवधशब्दोऽभिमनोबद्धशिक्ये
 स्तं धवात्वेकाद्येवर्तेते अण्कुटिलिकायाः कुटिलिकायाधानां गतिविशेषः कर्माशेषक रणभूतेलोहंनकुटिलकयाहरतिमृगान् अंगारा
 वा कौटिलिकायाधाः कर्माशेषः निर्वृतेक्षयतादिभ्यः अक्षयतेननिर्वृते आक्षयतिकंवरम् त्रैमसिच्ये विषययान्तप्रकृतिकात्तुसीयांता निर्वृतेत्ये
 ममस्यान्नित्यं कृत्यानिर्वृतेकृत्रिमं पक्रिमं भावप्रत्ययांतादिमप्रवक्तव्यः पाकेननिर्वृतेपाकिमं त्यागिमं अपमित्ययाविताभ्यांककनो अपमित्येतिल्यवर्ते
 अपमित्यनिर्वृतेमापमित्यकं यावितेननिर्वृतेनयानितकं संसृष्टे दध्नासंसृष्टदाधिकं भूणादिनिः भूणेः संसृष्टाभूणिनोऽपृषाः लवणाद्युक्तं लवणेनसंसृ
 ष्टालवणाः सृषः लवणशकं मुद्रादण् मोद्राओदनः व्यञ्जनेरुपसिक्ते दध्नाउपसिक्तेदाधिकं ओजः सहोपसावर्तेते ओजसिकः शूरः साहसिकश्चोरः
 आभसिकोमत्स्यः तत्त्वत्यनुपूर्वमीपठामकूलं द्वितीयांतादस्माद्वर्तते इत्यस्मिन्नर्थेठकस्यात् क्रियाविशेषणत्वादितीया प्रतीपवर्तनप्रतीपिकः आन्वी
 पिकः प्रतिलोमिकः आनुलोमिकः प्रातिकूलिकः आनुकूलिकः परिमुखं परिमुखवर्ततेपरिमुखिकः वात्पारिपार्थिकः धयकृतिगत्तं द्विगुणार्थद्विगुणं तस्य
 यकृतिद्विगुणिकः त्रैगुणिकः दृढदृष्टिप्रभावोक्त्याः शब्दधिकः कुसीदशकदशात्तच्छब्दो गद्यार्थयामाभ्यामेतोस्तः प्रयकृत्यर्थः कुसीददृष्टिः तदर्थेद्वयं
 कुसीदंतत्त्वयकृति कुसीदिकः कुसीदिकी एकादशार्थत्वादेकादश त्वेवतेवस्ततोदशावेतिवियहेकारः समासांतइहैवस्त्रेनिपात्यते दशैकदशिकः दशैका
 दशिकी दशैकादशान्प्रयकृति इत्युत्तमर्ण एवेहापितहितार्थः उच्चैति बदराण्युक्तनिवादिक्कः रक्षति समाजंरक्षतिसामाजिकः शब्दद्वैरुक्ताति शब्द
 दशिकी दशैकादशान्प्रयकृति इत्युत्तमर्ण एवेहापितहितार्थः उच्चैति बदराण्युक्तनिवादिक्कः रक्षति समाजंरक्षतिसामाजिकः शब्दद्वैरुक्ताति शब्द

८६

अभेपतिहस्येके यस्वोपादानंउक्तः स्त्राजिनेऽस्मिन्मुखं सेवकोवर्ततेसपारिमुखिकः अतिगताभापोऽस्तिमिनिप्रतीपवर्तितवृत्तिः
 वर्तयितव्यः
 समं जेतिअस्मिन्निति समानः समद्वयः

करोतिशाब्दिकः शब्दुरिकः पक्षिमत्स्यमृगान्हरति स्वरूपस्यपर्यायाणांविशेषाणांअग्रहणं मत्स्यपर्यायेषुमीनस्यैव पक्षिणोहंतिपाक्षिकः शाकुनिकः मा
 युरिकः मात्स्यिकः मेनिकः शाकुलिकः मार्गिकः हारिणिकः सारंगिकः परिपंथवतिष्ठति अस्माद्वितीयांतातिष्ठतिहंतिवैत्यर्थेठकस्यात् पंथानवर्तयित्वा
 थायवातिष्ठतिपरिपंथिकश्चोरः परिपंथंहरतिपरिपंथिकः मायात्रपदपदार्थानुपदंभावेति दंशकरोमाथः पंथाः दंडमाथः दंडमाथंभावेतिदंडमाथिकः पा
 दविकः आनुपदिकः आर्कदातृञ्च अस्मादुज्ज्यात्राहंभावतीत्यर्थः आर्कदंडुः शिवांरोदनस्थानंभक्षुनिधावतिआर्कदिकः पदोत्तरपदंहरति पूर्वपद
 यकृतिपदोवपदिकः ओत्तरपदिकः प्रतिकंठार्थल्लामंश्च एभ्योऽह्लात्यर्थेठकं प्रतिकंठंहरतिप्रतिकंठिकः आर्थिकः लालामिकः धर्मवरति धार्मि
 कः अधर्मावतिवक्तव्यं आधीमिकः प्रतिपद्यमेतिठञ्च प्रतिपद्यमेतिप्रतिपद्यिकः समवायान्समवेति सामवायिकः सामूहिकः परिषदाण्यः परिषदं
 समवेतिपरिषद्यः सेनायावाण्यः स्यात् पक्षेठकं सेन्यः सेनिकः सेनायाल्लालाटकुं कुंशीपश्याति ललाटंपश्यतिआलालिकः सेवकः कुकुटीशब्देनतस्या
 ताहः अन्यदेशोऽन्यतः कोकुटिकोऽन्यतः तस्यधर्म्य आपणस्यधर्म्यमापणिकं अण्माहव्यादित्यः महिव्याधर्म्यमाहिवं याज्ञमानं कृताः ये पान्धर्म्यपान्
 नेरावतिवक्तव्यं नरस्यधर्म्यानरी विशासितुर्धर्म्यवैरात्रं विभजयितुर्धर्म्यपश्चाज्जवक्तव्यः विभाजयितुर्धर्म्यवैराजि
 वै अवैक्यः धर्म्यताद्वैक्यस्याद्वैक्येयं आपणस्यावैक्यः आपणिकः रातयास्येद्वयंअवैक्यः तदस्यपण्यं अपृषाः पण्यमस्य आपणिकः लवणादुज्जं लावणि
 कः किसरादिभ्यः छन् किसरेपण्यमस्यकिसरिकः घित्वादीभ्यः किसरिकी उशीरः नखलद इत्यादि किसरादयः सर्वसुगंधिद्वयविशेषाभिन्नः शालानु
 नान्यनरस्या छन् पक्षेठकं शालानुक्तः शालानुकी शालानुसुगंधिद्वयविशेषः शाल्यः मृदंगवादनशिल्पमस्यमादिकः मृदुकंमृदंगवादनशिल्पमस्यमादिकः मृदुकंमृदंगवादनशिल्पमस्यमादिकः

समासीदिपादविशेषपर्यायदेवयतेनेवचक्षुसंप्रत्यगुक्तमीति
 धर्म्योदनेतं धर्म्यं
 प्रमेतिरशोकायांमभवाः

सि. को.

८२

इ. त.

मनुकवादनेति मस्यमादुकः मादुकिकः शार्दरः शार्दरिकः प्रहरणं तदस्येत्येव असिः प्रहरणमस्य आसिकः धातुः परम्पधातुजनः पारम्पधिकः
 शक्तिरूपोरीकः शक्तिः कायाः शक्तिः अस्ति नास्ति हि संमतिः तस्येत्येव अस्ति परलोकमतिर्यस्य आस्तिकः नास्ति मतिर्यस्य नास्तिकः दिष्टमतिर्य
 स्यैष्टिकः शीलं अप्रपञ्चसंगं शीलमस्य आपृष्टिकः अत्रादिभ्याः पुरोदायाणां मावरणं क्वचन कीलमस्य आवः कामस्तालीत्ये काम इति नालीत्ये
 नेष्टिकोचो निपात्यते कर्मशीलः कार्यः नस्तद्विदित इत्येव सिद्धः कार्येतालीलिकेणापि तेन शरी नापसीत्यादिसिद्धं तालीत्येकः कार्येताः कर्मोध्ययनं प्र
 यमोतात्पद्यर्थेठकस्यादध्ययने वृत्तायासानेत्वथमातस्थार्थः एकान्तिकः यस्याध्ययने प्रवृत्तस्य परीक्षाकाले विपरीतोऽप्यप्यरूपं स्वचक्षितमेकं जातसः नै
 यस्वपराहनु प्राविष्ये दादशान्या निकर्माप्यध्ययने वृत्तान्यस्य दादशान्यिकः दादशापपाठा अस्य जाता इत्यर्थः हितं भूतः अप्रपञ्चसंगं हितमस्य आपृष्टि
 कः तदस्मदीयते नियुक्तं अथ भोजनं नियतं दीयते स्मै अथ भोजनिकः प्राणा मांसोद नाद्विठनः प्राणानियुक्तं दीयते स्मै प्राणिकः मांसोदन ग्रहणं संघात
 विग्रहीतार्थः मांसोदनिकः मांसिकः ओदनिकः भक्तावणान्तरस्यां पसेठकः सक्तमस्मै नियुक्तं दीयते भोक्तः भाक्तिकः तत्र नियुक्तः आकरनियुक्ते आ
 करिकः अगारो नाद्विठनः देवागारे नियुक्तो देवागारिकः अध्यायि न्यदेशकालात् निषिद्धदेशकालवाचकाद्विठनः स्यादध्यतारिः रमशानेधीते मासानिकः
 चतुर्दश्यामधीते चतुर्दशिकः कठिनातप्रस्तारसंस्थानेषु यवहरति तत्रेत्येव वंशकठिने यवहरति वंशकठिनिकः वंशावणवः कठिनायस्मिन्देशे सय
 शकठिनः तस्मिन् देशे या क्रिया यथावृष्ट्या तां तथैवानुतिष्ठतीत्यर्थः प्रास्तारिकः सांस्थानिकः निकटे वसति नैकटिकोन्निकः आपसथात्पदः आवस
 येवसति आवसथिकः वित्तादीषु आवसथिकी आकर्षात्पदार्थस्त्रादिभ्यः कुसीदस्त्राच्च आवसथात्किसरादः यितः यडेनेठगधिकारे धिडितिस्रवप

हूनविहिता इत्यर्थः प्रत्ययास्त सप्तः
 उकोधिकारः समाप्तः
 प्राग्धिताद्यत तस्मै हितमियतः प्राग्यदधिक्रियते तद्वदतिर्यस्य
 गधासंगं रथवहनिरथः युग्यः वत्सानीदमनकाले स्कंधेकाष्ठमासयते सघासंगः तंवहतिघासंग्यः पुरोयडुको हलिवेति दीर्घघासं नाम कुर्वरं भस्यडु
 राभ्योपधायादीर्घानस्यान्धुर्यः धोरयः खः सर्वधुरात् सर्वधुरावहति सर्वधुरीणः एकधुरात्कुर्व एकधुरीणः एकधुरः शक्यदधरः शक्यद्वहतिशक्य
 गोः हलसीराहृक् हलवहतिहलिकः सैरिकः संज्ञायां ज्ञान्या जनीवधूः तंवहतिघापयतिवाज्या विध्ययधनुषो द्वितीयां ताद्विध्यतीत्यर्थे यस्यान्वेन
 वधनुः करणं पादो विध्यतिपदाः शर्कराः धनगणलब्धा तन्नंतमेतत् धन्याः गणलब्धा गणयः अनामः अन्नलब्धा आन्नः कर्णयः कर्णः परधानुवारी
 पदमस्मिन् रथः पद्यः कर्मः नातिभुङ्क्तेत्यर्थः मूलमस्यावर्हि आवर्हणमावर्हः उसाटनं तदस्यास्तीत्यावर्हि मूलं आवर्हियं पातमृत्याः मृदाः सज्ञा
 धनुष्या धेनुशब्दस्य युगागमोयत्पयश्च स्वर्त्यनिपात्यते संज्ञायां धेनुष्यावधेके स्थिता गृहपतिना संज्ञायाः गृहपतिर्यजमानस्तेन संज्ञायां गाहप
 त्याग्निः नोवशो धर्मविषमूलमूलसीता तु काभ्यस्तार्थतुल्यप्राथवधानाभ्यसमसमितसमितेषु नावातार्थेनायं वयसा तुल्यो वयस्यः धर्मोपापाय
 धर्म्यः विषणवधोविध्यः मूलेन आनाममूल्यं मूलेन समामूल्यः सीतया समितं सीत्येसत्रं तुलया समितं तुल्यं धर्मपत्न्ये नायाद्वनपतं धर्मोदनपतं धर्म्य
 पथ्यः अर्थः न्याय्यः छंदसो निर्मिते छंदसानिर्मितं छंदस्य इच्छया कृतमित्यर्थः उरसाप्यनः बाधतः उरसानिर्मितः × अथ × उवमोरसः उरस्यः हृदयस्य
 धियः हृदोदशः हृदयस्य हृदयवर्णलासिधितिहृदोदशः बंधनेनयो हृदयशब्दात्पद्यता बंधनेन यस्या हृदयधियः हृदयस्य बंधनं हृदयः वशीक
 रणमंत्रः मतजनहलाकरणे ज्ञेयकर्मणु मतज्ञाने तस्य करणभावे साधनं वामत्यं जनस्य जल्पोजन्यः हलस्य कुर्वी हल्यः तत्र साधुः सामसु

साधुः सामान्यः अथः येनासावकर्मणोरिति प्रकृतिभावः कर्मण्यः शरण्यः प्रतिजनानादिभ्यः स्वः प्रतिजनं साधुः प्रतिजनीनः सांयुगीनः सार्वजनीनः वैश्वजनीनः भक्तः भक्तः साधवाभाक्ताः शालयः परिषदाण्यः पारिषद्यः परिषदइतियोगविभागादुणापि पारिषदः कथादिभ्यश्च कथायासाधुः कायिकः युद्धादिभ्यश्च युद्धसाधुर्गौडिकइत्युक्तः साहूकायवाः पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्द्वे पथिसाधुपाथयः आतिथयः वसनेवसतिः तवसाधुः वासतयीरात्रिः स्वापतेयधनं सभायायः सभ्यः समानतीर्थवासी साधुरिति निवृत्तं वसतीति वासी समानेतीर्थे गुरोवसतीति सतीर्थः समानोदरायितेनावावात्रः समानोदरायितः समानोदर्याभाता सोदरायः सोदर्याः अर्घः प्राग्वत् इति प्राग्वितीयाः प्राक्तीताः तेन कीर्तमित्यतः प्राक्कथाधिक्रियते उग्रादिभ्यो यत् प्राक्तीतादित्येव उवर्णातादुवादिभ्यश्च यत्प्राक्कथापवादः नातिनभनं नभयोसः नभ्यमजनं यथाभवेवदं नभः संप्रसारणं वाचदीर्घं तं भूयः भूयः ऊधस्तान् ऊधन्यः कंबलात्रसंज्ञायां यत्प्राक्कंबल्यसृणापलशतं संज्ञायाकिं कंबलीयाङ्गा विधायाद्विरपपादिभ्यः आमिष्यं दधि आमिषीयं पुरोडाश्यास्तुलाः पुरोडाशीयाः अप्रथं अप्रथीयं तस्मैहितं वसेभ्याहितोवसीयोगोभुक् शंकुं शंकरं गव्यं हविष्यं शरीरावयवाद्यत्वं दंत्यं कंबं नस्यं नाभ्यं येवताहितं यादौतहितपरेशिरः शब्दस्यशीर्षभादेशः स्यात् शीर्षण्यः नक्षितोक्तं शिरदुक्तं शिरस्यति वाकराधुः शीर्षण्याः शिरस्याः केशाः अविशीर्षद्विवाच्यं अजादौतहितेशिरसः शीर्षादेशः स्कलशिरसद्वंद्वस्तोत्रशीर्षं खल्ययमायतिनृपयवदणभ्यं खलायहितं स ल्यं ययं ब्रह्मण्यं नाड्या अजाविभ्यांथनू अजथ्यायुधिः अविथ्या आत्मेन्विधजनभोगोत्तरपदात्वं आत्माधानोखे एतौखेप्रकृत्यास्तः आत्मनेहितं आत्मनीनं विश्वजनीनं कर्मधारयएवेत्यते षष्ठीतत्पुरुषादङ्गवीहेष्वङ्गव विश्वजनीयं पंचजनोदुपसंख्यानं पंचजनीनं सर्वजनाद्वैश्वज्यं

महाजनिकः सर्वजनीनः महाजनाह्वः महाजनिकः मातृभोगीणः पितृभोगीणः राजभोगीणः आचार्यारणलुंन आचार्यभोगीणः सर्वपुरुषाणां णडुजो मातृभोगीणः सर्वस्मैहितं सार्व सवीयं पुरुषादधिकारसमूहेनेन कृतं भाव्यकारप्रयोगात्तेनेत्यस्यद्वंद्वमध्यनिवेशः पुरुषस्यवधः पुरुषेयः तस्यद्विषयिणि ति प्राप्ते पुरुषस्यविकारः पुरुषेयः प्राणिरजतदिभ्यो जित्यजिप्राप्ते समूहेयणिप्राप्ते एकाकिनोपिपरितः पुरुषेयवृताद्वेतिमाघः तेन कृतं तुयंयणिप्राप्ते अग्रयणप्रासादादो अग्रयणवृत्तिविवेकः माणववरकाभ्यां खञ् माणवायहितं माणवीनं चारकीणं तदर्थविकृतेः प्रकृतो विकृतिवाचका चतुर्थ्येतात्तदर्थ्यां प्रकृतौ जायायां च प्रत्ययः स्यात् अंगारेभ्यएतानि अंगारीयाणिकास्तानि प्राकारीयादृष्टकाः शंकुं शंकरं कदिरुपधिवलेद्वं कदा दिष्याणिनृणानि वाळेयास्तुलाः उपधिराद्वत्वादिद्व्यते उपधीयतइत्युपधिः रथांगं तदेवओपधेयं अयमापानहोर्ज्यः कस्यापवादः आपोभ्या वत्सः आपानहोमुजेः यर्मण्ययमवपूर्वविप्रतिषेधेन आपानह्यं चर्मणोञ् चर्मणोयाविकृतिस्तदावकादभ्यात् वध्यद्विवाध्वर्म तदस्यतदस्मिन्त्यादिति प्राकारआसामिष्टकानां स्यात् प्राकारीयादृष्टकाः प्रासादीयदरु प्राकारोस्मिन्त्यात्प्राकारीयोदेशः इतिशब्दो जाकि कीविसा मनुसार यति तेनेहन प्रासादोदेवदन्त्यस्यादिति परिखायाद्वं पारिखयीभूमिः ऊयमेः पूमेवेधिः प्राग्वत्स्वञ् तेनेतुल्यमिति कर्तव्यतितत्तत्प्राक्कृत्यतोः पूणीषधिः प्राग्वत्स्वञ् तेनेतुल्यमिति वृत्तिवक्ष्यमिततः प्राक्कृतं अधिक्रियते आर्हादगोपुच्छं संख्यापरिमाणाह्वं तदहंती त्यतद्विधायक अधिकारमध्यह्नोपवादश्चाधिक्रियते गोपुच्छादीन् च जयित्वा असमास्तीनि कादिभ्यः आर्हादित्येतनेन कीर्तमित्या

८३

वत्सप्रदशस्त्र्यामनुवर्तते. निष्कादिभ्योऽसमासेठकस्यादाहयेष्वर्थेषु. नैषिकं. समासेतुठञ्. परिमाणान्तस्यासंज्ञाशानयोः. उत्तरपदद्विः
 स्यात्तजिदादौ. परमनैषिकं. असमास्यहणोत्तापकंभवतिदुतः. प्राकृतदंतविधिरित. तेनसुगव्यं. यवाप्यमित्यादि. इतकृत्तुसंख्यापूर्वपदानांत
 दंतयहणं प्राग्वतेरिष्यतेतवाडुकि. पारायणिकः. देवारायणिकः. अनुकीतिकि. द्वाभ्यांश्रुवाभ्यांकी. तंदिश्रुप. द्विश्रुपेणकी. तंश्रुपेदजमाहत्. किंतु
 ठञ्. द्विश्रुपिकं. अर्धपरिमाणस्यपूर्वस्यतुवा. अर्धपरिमाणवाचकस्यउत्तरपदस्यादेरचोद्विः. पूर्वपदस्यतुवा जिगितिकितिव. अर्धदोषानकी.
 तंआर्धदोषिकं. अर्धदोषिकं. नातःपरस्य. अर्धपरस्यपरिमाणाकारस्यद्विर्नपूर्वपदस्यतुवाजिदादौ. अर्धप्रस्थिकं. आर्धप्रस्थिकं. अतः किं
 आर्धकोडविकं. तपरः किं. अर्धरवायीभवाअर्धरवारी. भार्यइत्यत्रद्विनिमित्तस्यतिषुवद्विनिमित्तध्यानस्यात्. अतश्चतु. यतावृत्ताने. शतने
 कीतंशतिकं. शत्यं. अशतिकं. शतपरिमाणमस्यशतकं. सघातः. इहप्रत्ययाथविस्तृतः. प्रकृत्यथा. ननिघृत. किंतुतेनठन्योन. किंतुकनेव.
 असमासइत्येव. द्विशतनेकीतंद्विशतकं. संख्यायाअतिशदंतायाः. कन. संख्यायाः. कस्यादाहयेथंनतुस्यतशदंतायाः. पंचमिः. कीतः. पंचकः.
 नडुकः. यतोयास्त. सामतिकः. शतदंतायाः. चालारिशकः. वतोरिडा. वलंताकनइडास्यात्. तावतिकः. तावकः. विंशतिविंशः. आदौनसंज्ञा
 या. योगविभागः. कर्तव्यः. आभ्यांकस्यात्. असंज्ञायाधुनस्यात्कनोपवादः. विंशकः. त्रिंशकः. संज्ञायानु. विंशतिकः. त्रिंशकः. क. साद्विठ
 हो. न. डी. वर्थः. इकारउच्चारणार्थः. कंसिकः. कंसिकी. अर्धचितिवक्तव्यं. अर्धिकः. अर्धिकी. कार्वापणाद्विठनवक्तव्यः. प्रतिशदशब्दा. का

८३

र्वापणिकः. कार्वापणिकी. धतिकः. धतिकी. श्रुपिदज. यतरस्यां. शौर्प. शौर्पिकं. शतमानविंशतिकसहस्रवसनादण. एभ्योपरस्यादठञ्ठक
 कनोपवादः. शतमाननकीतंशतमानं. वैशतिकं. साहस्रं. वासनं. अर्धपूर्वद्विगोलुगसंज्ञायां. अर्धपूर्वद्विगोश्रुपरस्याहयस्यलुकं. स्या
 त. अर्धध्वंसं. द्विकंसं. संज्ञायानु. पानके. शपिकं. विभावाकार्वापणसहस्राभ्यां. लुगवास्यात्. अर्धार्धकार्वापणं. अर्धार्धकार्वापणिकं. द्विकार्या
 पणं. द्विकार्यापणिकं. ओपसंख्यानिकस्यटिठनोडुकपक्षे. अर्धध्वंसिकं. अर्धध्वंसहस्रं. अर्धध्वंसहस्रं. द्विसहस्रं. द्विसहस्रं. द्विनिघ्नोन्निघ्नान्.
 लुगवास्यात्. द्विनिघ्नं. द्विनेषिकं. त्रिनिघ्नं. त्रिनेषिकं. बहुपूर्वचितिवक्तव्यं. बहुनिघ्नं. बहुनेषिकं. विस्मात्तद्विनिघ्नपूर्वद्विस्तादाहयस्यलुगवास्यात्.
 द्विर्वेस्तं. द्विपस्तिकमित्यादि. विंशतिकाल्वाः. अर्धपूर्वद्विगोरित्येव. अर्धध्वंसिकीनं. द्विविंशतिकीनं. र्वार्याकन. अर्धध्वंसारीकं. द्विरवारीकं. के
 वलायाचितिवक्तव्यं. र्वारीकं. पणपादमापशताद्वत्. अर्धध्वंसपण्यं. द्विपण्यं. द्विपाद्यं. इहपादः. पदितिन. यस्यतिओपस्यस्थानिकडावात्. पदात्यनदर्थइत्य
 पिने. वाण्यंगार्थस्येतत्रग्रहणात्. शाणादा. यस्यात्. पक्षठञ्. तस्यलुकं. अर्धध्वंशाण्यं. अर्धध्वंशाणं. द्विनिघ्नार्धदणरे. शाणादित्येव. वाद्यत्. ते
 नत्रैक्यं. परिमाणान्तस्यासंज्ञाशानयोरितिपर्युदासादविद्विहिरव. देशाणं. दिशाण्यं. द्विशाणं. इहठञ्. अयस्यत्रयोदशप्रत्ययास्तयासमर्थविभक्त्यार्था
 श्चाकंसितास्तइदानीमुच्यते. तेनकीतं. ठञ्. गापुछेनकीतंगोपुछिकं. सामतिकं. प्रास्थिकं. ठक. नैषिकं. इकाण्याः. गोण्याइत्यात्रद्वितलुकि. ठुकहि
 तलुकीतिकुकापवादः. पंचमिर्गोर्णान्ति. कीतः. पंचगोणिः. तस्यनिमित्तसंयोगोत्पातो. संयोगः. संबंधः. उत्पातः. शुभाशुभसंज्ञकः. शतिकः. शलोधन

४ - मुपात्रं पंचकमध्ययनं स्तोमद्विविधः पंचदशमंत्राः परिमाणमस्य पंचदशः सप्तदशः एकविंशः सोमयागेषु छंदोगेः त्रियमाणाष्टमादिसंज्ञि
 कास्तुतिः स्तोमः पंक्तिविंशतिविंशतवारिषा पंचाशत्यष्टिसप्तत्यष्टीतिमवतिशतं एतेरुदिराद्यो निपात्यन्ते पंचदशतवारिषा पंचपरिमाणमस्य पंचद
 वर्गः दशतः पक्षे पंचकः दशकः त्रिंशत्तवारिंशतो ब्रह्मणे संज्ञायां डण् त्रिंशदध्यायाः परिमाणमयो ब्राह्मणानां त्रिंशानि गालारिंशानि नदहंति
 लब्धुं योग्यो भवतीत्यर्थे द्वितीयांता दुःआदयः स्युः श्वेतकचमहंति श्वेतकचिकः छेदादिभ्यामित्यं नित्यमाभीक्ष्ण्यं दमहंति छेदितावेतसः छिन्न
 प्रकृष्टत्वात् विरागविरंगे च विरागे नित्यमहंति वैरगिकः शीर्षं छेदाद्यं शिखरं दं नित्यमहंति शीर्षच्छेद्यः शयच्छेदिकः यदुक्तोः सन्नियोगे नशि
 रसः शीर्षभावो निपात्यते दंडादिभ्यः एभ्यो यत्स्यात् दंडमहंति दंडः अर्धः वध्यः पात्राहंश्च वाद्यतः तदहंतीत्यर्थः पात्रियः पात्राः कंडकरोदक्षि
 णाच्छेदः वाद्यतः कंडकरोतीति विशदः तएव निपातनात् खयः कंडं करं माषमुद्रादिकाष्टमहंति इति कंडं करीयाजोः कंडकयः रक्षिणामहंति रक्षिणीयाः
 दक्षिण्यः स्त्रीलीबिलात् स्त्रीलीबिलमहंति स्त्रीलीबिलीयास्तु दुःलाः स्त्रीलीबिल्याः पाकं यो ग्या इत्यर्थः यज्ञविभ्यां घखभो यथा संख्यंस्तः यज्ञं
 खिजं वाहंति यज्ञियः आर्त्विजी नो यज्ञमानः यज्ञविभ्यां तत्कर्महंति इत्युपसंख्यानं याज्ञियादेशः आर्त्विजी न कृत्तिकः अहः याणाठगादीनो
 णीवधिः अतः परं नैव पाशयणपुरायणोऽप्यणवर्तयति पारत्यणिकः पुरायणयज्ञविशेषः तवर्तयति तोरायणिको यज्ञमन्त्रः गदायणिकः
 संशयमापन्नः संशयविषयी भूतार्थः सांशयिकः योजनं गच्छति योजनिकः कोशशतयोजनशतयुक्तं संख्यानं कोशशतं गच्छति कोशशतिकः योजनं
 शतिकः ततो निगमनमहंति इति वक्तव्यं कोशशतादनिगमनमहंति कोशशतिकः योजनशतिक आचार्यः पथः धर्मः योडः वर्थः पथानं गच्छति

पथिकः पथिकी पंथो नित्यं पंथानं नित्यं गच्छति पांथः पंथा उत्तरपथेनाहंत्वं उत्तरपथेनाहंत्वं उत्तरपथिकः उत्तरपथेन गच्छति औत्तरपथिकः आहंते
 प्रकरणे वारिजंगलसुलकां तारपूर्वादुपसंख्यानं वारिपथिकः काकात् व्युष्टादिभ्यामित्यन्तः वागधिको रोयं तेन निर्वृते अङ्गानिर्वृते आङ्गिकं तमभीष्टाभतो
 भूतोभावी अधीष्टः सत्कृत्यथा पारितः भूतोवेतनेन कीतः भूतः स्वसन्नयाथास्तकालः भावीतादृशा एवा नागतः मासमाधी वामासिको ध्यापकः मासं भूतो
 मासिकः कर्मकारः मासं भूतो मासिको वाधिः मासं भावी मासिक उत्सवः मासाद्वयसिचत्वं जौ मासं भूतो मास्यः मासीनः द्विगो र्यपु मासाद्वयसीत्यनुवर्तते दो
 मासो भूतो द्विमास्यः षण्मासाप्यष्टं वयसीत्येव यवेषु वर्तते वाहुः षण्मास्यः षण्मास्यः षण्मासिकः अवयसिष्ठं नाव्यत षण्मासिको वाधिः षण्मा
 स्यः समायाः खः समासधीष्टा भूतो भूतोभावी वा समीनः द्विगो वा समायाः खः त्येव तेन परिज्येत्यतः प्राडि हतारिषु पंचस्वर्थेषु प्रत्ययाः द्विसमीनः द्विसमिकः
 सत्रैः संवत्सरैः द्विगोरित्येव द्विरात्रीणः द्वेरात्रिकः द्वाहीनः द्वेयद्विकः समासात् विधेरनित्यत्वात् नृन् द्विसंवत्सरीणः संख्यायाः संवत्सरसंख्यास्य नृ सं
 ख्याया उत्तरपदस्य द्वेद्विः स्यादजिदादो द्विसांवत्सरिकः द्वेयष्टी भूतो द्विवाष्टिकः परिमाणात् तस्यैव सिद्धे संवत्सरग्रहणं परिमाणयहं कस्तु परिमाणस्यायहं
 र्यं तेन द्विसमिक इत्यत्रा उत्तरपदद्विर्न वषात्कुरु वषशब्दात् द्विगो वीरवः पक्षेष्टं वा वलुक् त्रीणि रूपाणि द्विष्वच्चायाधिः द्विष्वः वषस्याभिविध्यति उत्तरप
 दद्विः स्यात् द्विष्वधिकः न विध्यति तु द्वेवर्षिकः असंविध्यतिकं त्रीणि वर्षाणि भावी त्रैवर्षिकं अधीष्ट भूतयोरभिविध्यतीति पलियेवो गम्यते हितवभिविध्यती
 ननु तद्विद्वत्तार्थः द्वेवर्षे अधीष्टा भूतो वाकर्मकविध्यतीति द्विदि वार्षिको मनुष्यः परिमाणो मस्या संज्ञाशाणयोः दो कुरुवाप्यो ज्ञेयमस्य द्विकोऽविकः द्वाभ्यां सुव
 णाभ्यां कीर्तद्विसौवर्षिकं दिनेष्टिकं असंज्ञायां किं पंचकलापाः परिमाणमस्य पांचकलापिकं तद्विद्वत्तः संज्ञा देशाणां कुलिशश्चमपिके वित्यतः द्वेकु

लुजिकः. विज्ञातिनित्यं. वर्षाशान्तादिगोः प्रत्ययस्यनित्यं भुक् स्यात् वेतने प्रत्ययार्थः. द्विवर्षोदारकः. पष्टिकाः पष्टिरात्रेणयन्ते. बहुवननमतं च. पष्टिको धा
न्यविशेषः. तृतीयांतात्कनरात्रशब्दोपश्चनिपात्यते. तन्मन्त्रिण्यलभ्यकार्यं सुकरं. मासेनपरिज्ञेयाज्ञेयुंशकोमासिको व्याधिः. मासेनलभ्यकार्यं सुकरं वा मा
सिकं. तदस्यब्रह्मवर्षं. द्वितीयांतात्कोलशविनोः स्यत्यर्थप्रत्ययः स्यात्. अत्यंतसयोगाद्वितीया. मासेब्रह्मनयमस्यसमासिको ब्रह्मवर्षी. आषेमासिकः. यद्वा प्रत्य
मांतादस्यत्यर्थप्रत्ययः. मासास्यतिमासिकं ब्रह्मवर्षं. महानो म्यादिभ्यः वृत्त्यन्ते यउपसंख्यानं. महानो म्यानामविरामघवन्त्रित्याधाकं यः. नासां ब्रह्मवर्षं यम
स्यमाहानामिकः. हरदत्तस्तभस्याद इति प्रवृत्तावा. माहानामिके इत्याह. नतु मीसाण्यायज्ञे. तत्र भवे. नतु पुमासेषु संप्रतिनातु मीस्यानियज्ञाः. अण. नतु पु
मासेषु भवतिनातु मीसी आषादी. तस्यदक्षिणा यज्ञारव्यः. धादशाहस्यदक्षिणा द्वादशाहिकी. आख्यायहणादकाकादपि. आभिजातमिकी. राजपुत्रिकी.
नेत्रवदीयते कार्यं भवति. प्रादिदीयते कार्यं प्राद्वेषणं शारदं. कालाधिकारस्य प्रणवधिः. युष्मादिभ्योः युष्मदीयते कार्यं वा वैयुष्मं. युष्म
नीर्थसंग्रामप्रवासइत्यादि. तेन यथाकथा वहस्ताभ्याणयतो. यथाकथाने यथयसंघातान्तीयांत हस्तशब्दात् यथासंख्यणयतोस्तः. अथाभ्यातुयथासंख्येनेष
ते. यथाकथानदीयते कार्यं वा यथाकथान्. अनारण्यदेयं कार्यं वेत्यर्थः. हस्तनदीयते कार्यं वा हस्त्यः संपादिनि. तेनत्येव. कर्णवैष्णव्यासपादिकाणां वैष्णव
कं मुखं. कर्णालंकाराभ्यामवश्यंशोभतइत्यर्थः. कर्मवेषाद्यत्. कर्मणासंपादिकमण्यशोभं. वेषणसंपादीवैष्णवः. वेषः कृत्रिम आकारः. तस्मिन्भवति स्तोपा
दिभ्यः संतोपायप्रभवतिसांतापिकः. सांतामिकः. योगाद्यज्ञे. वाह्यः. योगायप्रभवतियोग्यः. योगिकः. कर्मणउक्तः. कर्मणप्रभवतिका मुक्तं. समयस्तस्य
प्राप्तः. समयः प्राप्तोस्यसामयिकं. न. तोरण. नतु प्राप्तोस्य आर्तव. कालाद्यत्. कालः प्राप्तोस्यकाल्यंशीतं. प्रकृष्टं न. कालादियेव तदस्यतिन. प्रकृष्टादी

पः कालोस्यतिकालिकं वेरं. प्रयोजनं. तदस्यत्येव. इंदुमहः प्रयोजनमस्येष्टमहिकं. प्रयोजनं फलं कारणं. विशासीखाणाटादणमेष्टदंडोः. आभ्यामपस्यात्प्रयोजनमि
त्यर्थकमात्रमण्यदयोर्ययोः. विशाखाप्रयोजनमस्यैशाखामेयः. आषाढादंडः. नृडादिभ्य उपसंख्यानं. नृडा. नोडं. श्रद्धा. श्रद्धा. अनुप्रवचनादिभ्यः. अनुप्रवचनं
प्रयोजनमस्य अनुप्रवचनीयं. समापनात्सर्वपरात्. व्याकरणसमापनं प्रयोजनमस्य व्याकरणसमापनीयं. एकाकारिकटवोरः. एकमसहायं अगारप्रयोजनमस्य
मुमुषिषाः सएकागारिकश्चोरः. आकालिक. दायं तव वने. समानकालावाद्यतो यस्य त्याकालिकः. समानकालस्य आकाल आदेशः. आशुविनाशीत्यर्थः. पूर्वदिपसे
मध्याह्नादाद्युत्पद्यदिनोत्तरं नवनभरदिति वा. का आकालाहंश्च. आकालिका विद्युत्. ठजः पूर्णवधिः. तेन तुल्यं क्रियावेदतिः. प्राप्तिगानतुल्यं प्राप्ति
णवदधीते. क्रियावर्त्तिकं. गुणतुल्यमाहृतं. पुत्रेण सुखः. तुल्यः. तत्र तस्यैव. मधुरायामिव मधुरान्नं सुप्रपाकारः. वेत्तस्यैव वेत्तने वेत्तस्य गावः. तदहं. विधि
महं निविधिवत्. येन. क्रियाग्रहणं मंडककृत्यानुवर्तते. तेनेह न. राजानमहं निवृत्तं. तस्य भावस्तत्तलो. प्रकृतिज्ञानबोधप्रकारो भावः. गोपीवोगोत्वं. गोता.
लोतंकीवं. तलं तं स्त्रीलिंगं. आशुलाह. ब्रह्मणस्तइत्यतः प्राकृततलवर्धिकेयेते. अपवादः. सहसमावशाथं गुणवचनादिभ्यः. कर्मणि विधानार्थवेदः. वेका
रोनञ्स्त्रञ्च भ्यामपिसमावशाथः. स्त्रियांभावः स्त्रिणं. स्त्रीलं. स्त्रीता. पौंसं. पुंसं. पुंस्ता. ननेऽपूर्वात्तसुरुषादन्तुरसंगतलवणवरमुधकंतरसलसंभ्यः.
इतः परं य भावप्रत्ययास्तनजतत्पुन या नस्युश्चतुरादी. वृज्जिथिवा. अपतिलं. नभूर्वात्किं. बाह्यस्यत्यं. तत्पुरुषात्किं. नास्यपदवः संतीत्यपदस्तस्यभाज्ज आपट
कं अचतुरति. आचतुर्य. आसंगत्यं. आलवण्यं. आचुड्यं. आचुध्यं. आकयं. आरस्यं. आलस्यं. एधादिभ्यश्चमनिजो. वावेन नमणादिसमावशाथः. अतो
रकेतोहंजादेल्लोः. इष्टमेयः. सु. दे. टिलोपः स्यादिसुमेयः. सु. एथाभाविः प्रथिमा. पार्थवं. ग्रहिमा. मार्दवं. वर्णहृदादिभ्यः व्यञ्जने. बादिमनिन्. शो

कृत्वा शुद्धिमा. दादौ. एधुमृदुभरा कशटदपरिवृटानामेवत्वं. इडिमा. योडीवर्यः. ओदितो. याथाकामी. गुणवचनवाह्यादिभ्याः कर्मणि च. गाङ्गावे. २
 अइत्यकर्मभावोवाजोड्य. मोदौ. ब्राह्मण्यं. अहंतोनुम्व. अहंतोभावः कर्मवा आहृत्य. आहंतो. ब्राह्मण्यदिगकृतिगणः. यथातथयथापुरयोः पर्यायेण. न. अ. व.
 योरतयोः पूर्वोत्तरपदयोः पर्यायेणादेरवोरुद्धिर्जिदादो. अयथातथाभावः अयथातथ्यं. आयथापुयं. अ. याथापुयं. आपारसमाप्तभावकर्मधिकारः. चतुर्वर्णादीनां
 स्वार्थउपसंख्यानं. चत्वारोवर्णाश्चतुर्वर्ण्यं. वातुराश्रम्यं. त्रैस्वर्यं. पादुप्यं. सेनां. x आयथातथ्यं. x सान्निध्यं. सामीप्यं. ओपम्यं. वंशानुमितादि. सर्ववेदाः सर्व
 वेदाः तानधीतसर्ववेदः. सर्वोदरितिभुक्. सएवसार्ववेद्यः. चतुर्वेदस्योभयपदरुद्धिश्च. चतुरोवेदानधीतचतुर्वेदः सएवचतुर्वेद्यः. चतुर्विद्यस्यतिपाठानरं. चतुर्विद्य
 एवचतुर्वेद्यः. स्तनाद्यन्तेलोपश्च. नेतिसंघातग्रहणं. स्तनवोर्यं. पनाधनु. स्तनस्थभावः कर्मवास्तथं. स्तनादिति योगविभक्त्यस्तन्यमित्यर्थं ननमप्यकर्म
 दिङ्गति. सख्युयः. सख्युभावः कर्मवासख्यं. दूतवणिग्भ्यां च. दूतस्थभावः कर्मवास्तथं. वणिग्यं. इति काविका. माधवस्तवाणिग्यारावः स्वभावात्स्त्रीलिङ्गः भा
 वएवचात्रपत्ययोनचकर्मणीत्याह. भाष्येतुहेतुवणिग्भावेतिनास्त्येव. ब्राह्मणादित्वादीणिअपि. कपिज्ञात्योर्दक. काप्यं. शानयं. पत्यतपुराहिनादिभ्यां य
 क. सेनापत्यं. कोराहित्यं. राजासे. राजशब्दोऽसमासयकं लभतइत्यर्थः. राजोभावः कर्मवास्तथ्यं. समासतुब्राह्मणादित्वात्त्यञ्. आधिराज्यं. ब्राह्मण्युज्जाति
 वयोवचनोद्गात्रादिभ्योञ्. x समा x प्राणभृज्जाति. आन्ध्रं. ओष्ट्रं. वयोवचनं. कोमारं. केशोरं. ओद्गात्रं. ओन्नेत्रं. सोष्ठवं. दोष्ठवं. होयनांतयुवादिभ्योण.
 होहायनं. त्रैहायनं. योवनं. स्वाविरं. श्रोत्रियस्यलोपश्च. श्रोत्रं. कुशलवपुर्लनिपुणपिभु नकु लहलक्षेत्रज्ञोः. युवादिपुब्राह्मणादिपुनप क्यते. काशलं
 कोशल्यमित्यादि. इगंतात्रभुपूर्वात्. शुनेभावः कर्मवास्तथ्यं. मोनं. कथकावा. कविशब्दस्यब्राह्मणादित्वात्. योपधाङ्कुशोत्तमाङ्. रामणीयकं. आभि

धानीयकं. सहायाद्वा. साहाय्यं. साहायकं. दंडमनोज्ञादिभ्यश्च. शैव्योपाध्यायिका. मानोदकं. गोचरवर्णाध्यायाकारतदेवेतेषु. अत्याकारोऽधिसेपः. तदेवे
 नेस्तेगात्रवरणयोर्भावकर्मणीप्राप्तः. अवगतवीन्वा. गार्गिकयाभ्लाघते. गार्ग्यत्वेन विकल्पतइत्यर्थः. गार्गिकयात्याकुरुते. गार्गिकाभववतः. होत्राभ्यञ्छः. होत्रारा
 दः. ब्रह्मत्वं. नेतिवाच्यत्ववचनंतत्वेवाधनार्थम्. ब्राह्मणपयीयात्ब्रह्मनशब्दानुत्पत्तौ. ब्रह्मत्वं. ब्रह्मता. नेज्जयोरधिकारः. समाप्तः. धा. न्यो
 यो. यवक्यं. यष्टिक्यं. विभावातिलमायोमासंगाण्यः. यदास्यात्. पक्षरवञ्च. तिल्यं. लेनीनं. माय्यं. मावीणं. उम्यं. ओमीनं. भंग्यं. भोगीनं. अण्यं. आणवीनं.
 सर्ववर्मणः कृतः स्वस्वो. असामर्थ्यापिनिपातनात्समासः. सर्वश्रमणाकृतः सर्ववर्मणः. सार्ववर्मणः. यथा मुखसंमुखस्यदर्शनः स्वः. मुखस्य सदृशं यथामुसं.
 प्रतिबिंबं. निपातनात्सादृश्यं. ययीभावः. समसर्वमुखसंमुखं. समशब्दस्यातलोपानिपात्यते. यथामुखंदर्शनः यथामुखीनः. सर्वस्य मुखस्यदर्शनः संमुखीनः. नत्स
 पादः पृथगकर्मपत्रपावंयाजोति. सकोटः पृथाद्यन्तात्त्वः स्यात्. सर्वपथान् याजोतिसर्वपथीनः. सर्वंगीणः. सर्वकर्मणः. सर्वपत्रीणः. सर्वपात्रीणः. आश्र
 पदश्राप्ति. पारस्याथपदतन्मर्यादीकृत्य आपपदं. आपपरीनः पटः. अनुपदसर्वो. नानयवद्वाभेदयतिनेयेषु. अनुरायामेसादृश्येवा. अनुपदं वद्वा अनुपदी
 ना. उयानत्. सवी. नानिसस्यजिसवी. नीनोक्तिः. अयानयः. स्थलविरोधः. तेनेयः अयानयीनः शरः. परावरपरंपरपुत्रपौत्रमनुत्तवति. परोश्चअवरोश्चअ
 नुभवतिपरावरीणः. अवरस्यात्वंनिपात्यते. परांश्चपरतरांश्चअनुभवतिपरंपरीणः. प्रकृतः परंपरभावानिपात्यते. उपपौत्रमनुत्तवतिपुत्रपौत्रीणः. परपराशब्द

सि. को.

र. ल.

स्त. अशुभ-नेश-शंकर-लीलिंगं. तस्मादेव स्वार्थेऽपि जिघांसेत्यर्थः. कथं पारो वर्यविदिति. अस्माधुरे वायं. स्वप्रत्ययसन्निधौ योगे मेव परावरेति निपातनात्. अवारपा
रात्यंता नुका मंगामी. अवारपा रंगामी अवारपारीणः. अवारिणः. पारीणः. पारवारिणः. अयंते गामी अयंतीनः. अयंते गम्यर्थः. अनुकामं गामी अनुकामीनः. यथे
हं गंत्यर्थः. समां समां विजायते. यजोपाः वशिष्ट विभक्तेरनुकूलं पूर्वपदे निपात्यते. समां समीनामोः. समां समीनामाथेव प्रतिवृत्तं प्रसूयते. स्वप्रत्ययानुदात्तो यजोपा
रायंतेत्यर्थः. समां समां विजायते. समायां समायां वा. अद्यश्चीनावृद्धौ. अद्यश्चीनावृद्धौ. आसन्नप्रसवत्यर्थः. कश्चिन्नु विजायतदतिना तु व
र्तयति. अद्यश्चीनं मरणं. आसन्नमित्यर्थः. आगमीनः. आहूय गतोः कर्मकरे स्वप्रत्ययानिपात्यते. गोः प्रत्ययानिपात्यते. कर्मकराति सजागमीनः. अजुमलं गामी. अ
नुयुगोऽप्यसंगच्छति अनुगमी नोगापालः. अध्वनो यत्वे. अध्वानमलंगच्छति अध्वन्यः. अध्वनीनः. यथा भस्वकर्मणाः. आत्मा ध्वनोऽतिप्रकृतिभावः. अश्वमि
त्रोऽश्वः. वाद्यत्वे. अभ्यमित्रीयः. अभ्यमिश्रः. अभ्यमित्रीणः. अमिश्रमिश्रं सुष्ठु गच्छतीत्यर्थः. गात्रात्त्वमनूतपूर्वः. गात्रात् तत्प्रवोस्मिन् गात्रीनादेशः. अ
श्वस्यै साहगमः. एकाहेन गम्यते इत्येकाहगमः. अल्पीनो ध्वा. शालीनकोपीने अधृष्टा कार्ययोः. शालाप्रवेशमर्हति शालीनः. अधृष्टः. रूपयतनमर्हति कोपीनपा
पं. तस्मा धनत्वात्तद्दोष्यत्वाद्वापुरुषलिंगमपि. तत्संबंधात्तदाकादनमपि. प्रातेन जीवति. प्रातेन शरीरायासेन जीवति न तु बुद्धिबलवत्. सः प्रातीनः. सामपदी नृत्त
स्वः. सामभिः पदेरवाप्यते सामपदीनः. हेयं गवीनं संज्ञायां. द्योगो दोहस्य हि यंगुरादेशः. विकारार्थे रवञ्च निपात्यते. बुधत इति दाहः क्षीरः. द्योगादोहस्य विकारः. दय
गवीनं नवनीतं. तस्य पाकमूलपीलादिकर्णो दिग्भ्यः कुण्डो हवो. पीलापाकः पीलुकुणः. कर्णस्य मूलं कर्णजिह्वः. पक्षात्तिः. मूलग्रहणमात्रमनुवर्तते. पक्षमूलं
पक्षतिः. तेन विज्ञेयं नुपूवणयोः प्रकारः. प्रत्यययोरादौ लुप्तनिर्दिष्टः. तेन वस्य नेत्सज्ञा. विद्यया विज्ञेयः. विद्यालुं नुः. विद्यानणः. विनश्यां नानाजोनसह. अहं

हार्थेष्टयग्ना विवर्तमानाभ्यां स्वार्थे प्रत्ययौ विना नाना वेः शालूयुशंकटवौ क्रियाविशिष्टसाधनवाचकात् स्वार्थे विस्तृतविशालं विशंकटं संशो
दंश्चकरवृ संकटं प्रकटं उत्कटं वाहिकटं अलावृत्तिलोमाभंगाभ्यारजस्युपसंख्यानं अलावृत्तोरजः अलावृकटं तिलकटं गोष्ठ्यादयः स्थानादिषु
पशुनामभ्यः गवांस्थानं गोगोष्ठं अश्वगोष्ठं संधातेकटवृ अवीनांसंधातो विकटः विस्तारपटवृ अविपटः हिलेगायुगवृ हावुष्टौउष्टौ गोयुगं
षट्त्वेषड्गवृ अश्वषड्वृ स्त्रिहैलैलवृ तिलतैलं सर्पपतैलं भवनेक्षेत्रेशाकटशाकिनो इक्षुशाकटं इक्षुशाकिनं अवाकुटारजो वाकटवृ अवा
दीनः अवकुटारः अवकटः ननेनासिकायाः संज्ञायारीरुजनाटवृ अवाहिल्येव ननंनमने नासिकायानतं अवरीटं अवेनाटं अवभ्रटं तद्यो
गान्नासिकाअवरीटा पुरुषोः वरीटः नेर्विडज्विरीसन्नो निविटं निविरी सं इनायिरात्रिकविन नेरिल्येव नासिकायानतं अविधेयद्वं ननुपिटो
प्रत्ययो प्रकृतेष्विकविदुत्यादेशोव ऊध्रययनिकादेशोव वक्तव्यो विकिनें निपिटं विकं क्रिजेस्यवित्तपिल्लुत्वात्स्यवक्तव्यी क्रिजेवक्तव्यीअस्य
विद्वः फिद्वः तुलवृत्तं तुद्वः उपाधिभ्यां त्यक्तं नोस आरुद्वयोः संज्ञायामित्युवर्तते पर्वतस्यासन्नं स्थलं उपत्यका आरुदं स्थलं मधित्यका कर्मणि घ
योः ठवृ घटमइति घटः पवाद्यवृ कर्मणि घटते कर्मठः पुरुषः तदस्य संज्ञातं तारकादिभ्यदूतवृ तारकासंज्ञाताः स्यतारकितं नमः आकृतिगणाय
प्रमाणेद्वयसवृद्वं भावनः तदस्य एव नुवर्तते ऊरुप्रमाणमस्य ऊरुद्वयसं ऊरुद्वं ऊरुमात्रं प्रमाणलः शमः दिष्टिः वितस्तिः द्विगोर्नित्यं द्वौशमौप्र
माणमस्य द्विशमं प्रमाणपरिमाणभ्यां संख्यायाश्च संशये मात्राज्जतेभ्यः शममात्रं प्रकृमात्रं पंचमात्राः वत्वंतात्त्वार्थेद्वयसंज्ञमात्रवौ तावेदवतावे
द्वयसं तावेमात्रं पुरुषद्विभ्यामणव पुरुषः प्रमाणमस्य पुरुषं पुरुषद्वयसं अन्नदेतेभ्यः परिमाणेवतुवृ यत्परिमाणमस्य यावान् तावान् एता

वान्. किमिदं भावो घः. आभां वतु पूस्या दस्य वघः. कियान्. इयान्. किमः संख्या परिमाणोऽति न. यादुतु. नस्य ववस्य घः स्यात्. का संख्या येषां ते
 कति. कियेते. संख्याया अवयवतयप. पं वावयवा अस्य पवतय. द्विषि. भांतय स्यायऽवा. दय. द्वितय. त्रय. चितय. उभादुदात्तो नितय. उभराध्यातय
 पोऽथ नुस्यात्संवाद्युदात्तः. उभय. तदास्मिन् अधिक मिति दर्शाताडुः. एकादश आधिका अस्मिन् एकादश. शतसहस्रयोरवस्थते. नेह. एकादश अ
 धिका अस्यां विंशत्यां. पकृतिप्रत्ययार्थयोः समानजातीयत्वे वेद्यते. नेह. एकादशमाधा अधिका अस्मिन् स वर्णशते. शतं तं विंशतं च. डः स्यात्
 केथे. विंशदधिका अस्मिन् विंशशतं. विंश. संख्याया गुणस्य निमानमयट. भागस्य मूल्यवर्तमानात्प्रथमाता संख्यावाचिनः पकृतिप्रत्ययस्य स्यात्.
 यवानां द्वौ भागौ निमानमस्योद्विद्वागस्य द्विभयमुद्विधवानां. गुणस्य तिकि. द्वौ द्विहियवो निमानमस्योद्विधनः. निमानेकि. द्वौ गुणोऽस्मिन् स्यात्
 कस्तैलस्य द्विगुणं तेलं पयतस्तीरेण. नस्य पूरणे इट्. एकादशानां पूरणः एकादशः. नांतादसंख्यादे मट्. इदमिदममः स्यात्. पं नाना पूरणः पं नमः.
 नांतात्किं. विंशः. असंख्यादेः किं. एकादशः. षट्कृति कृतिपयचतुराशुक. एकाधुगागमः स्यादुटि. पंमा पूरणः पंमा. कृतिथः. कृतिपयशब्दस्य
 असंख्यात्वे पिअतएवज्ञापकादुट्. कृतिपयथः. चतुर्थः. चतुरष्टयतावाद्यक्षरलोपश्च. तुरीयः. तुर्यः. बहुपूगगणसंघस्य तिसृक. इरीत्यत. प्रगसं
 घयोरसंख्यात्वेयतएवडट्. बहु. तिथः. इत्यादि. वेतोरिथुक. उरीत्येव. यावतिथः. द्वितीयः. इरा पवादः. द्वयोः पूरणो द्वितीयः. त्रैः संप्रसारणं. त
 तीयः. विंशत्यादिभ्यस्तमडन्यतरस्या. एभ्यादुट्स्त्वमङ्गमोवास्यात्. विंशतितमः. विंशः. एकविंशतितमः. एकविंशः. नित्यशतादिमासाधमास
 संवत्सराश्च. शतस्य पूरणः शततमः. एकशतितमः. मासादेरतएवडट्. मासतमः. षड्यादश्चासंख्यादेः याष्टतमः. संख्यादेस्तु विंशत्यादिभ्य

इति विकल्प एव. एकधृष्टः. एकधृष्टितमः. मतोक्तः. सक्तसाम्नोः. मतर्थेऽऽऽ. स्यात्. अक्षावाकशब्दोऽस्मिन् अस्ति अक्षावाकीयं सूक्तं. वारवतीयं साम. अध्याया
 र्वाक्यार्थक. मतर्थस्य छस्य. अतएवज्ञापकात्त्रेचः. विधानसामर्थ्याच्च विकल्पेन लुक्. गर्दभांडुः. गर्दभांडीयः. विमुक्तादिभ्योण. मतर्जः. प्य्यादिभ्यायानु
 वाकयोः. विमुक्तेरादोस्मिन्निति वेमुक्तः. देवासुरः. गोपदादिभ्योबुन्. मतर्थेध्यायानुवाकयोः. गोपदकः. इषेत्कः. तत्रकुशलः. पथः. पुन्यात्. पथिकु
 शलः. पथकः. आकषादिभ्यः कश्. आकर्षकुशलः. आकर्षकः. आकषादिभ्योऽतिरेफराहितो मुख्याः पाठः. आकषानिकषः. धनहिरण्यालाभ. काम इच्छा. ध
 ने कामो धनको देवदत्तस्य. हिरण्यकः. स्वागभ्यः प्रसिते. केशपुप्रसितः. केशकः. तडन्नायांतपरत्यर्थः. उदसाहुगाधने. अविजिगीषाठकस्यात्कनोपतादः.
 बुधसियात्यंतपदिन उदरे प्रसितः. ओदरिकः. आधुनेकि. उदरकः. उदरपरिमाज्जनादोपसक्तद्वयर्थः. सस्यनपरिजातः. कनस्मर्येत नतुठक. सस्यशब्दस्य
 णकात्री ननु धान्यवानी. शस्येन तिपाठांतरं. सस्यनगुणानपरिजातः संबद्धः. रास्यकः. साधुः. अंशहारी. उ. हारीत्यावश्यकणिनि. अतएवत दोगाण्णीन.
 अंशकादायादः. तत्रादविरापहते. तत्रकः. पटः. प्रत्ययद्वयर्थः. ब्राह्मणकालिक संज्ञायां. आयुधजीविनो ब्राह्मणायस्मिन् शस्त्रास्त्राणकः. अन्यमन्त्रे
 यस्यासादस्मिकायवाग्. अन्नेशब्दस्य उक्तदिशो निपात्यते. शीतोष्णभ्यांकारिणि. शीतं करोति शीतकं अलसः. उष्णं करोति उष्णकः. शीघ्रकारी. अधिकं
 अध्यारुदंशवाकने. उत्तरपदलोपश्च. अनुकाञ्चिकात्रीकः. कमिता. अन्वविभ्याकन. अमः. पाक्षिकादीर्घश्च. अनुकामयते अनुकः. आदिकामयते अभि
 कः. अनीकः. पार्श्वेनान्विच्छति. अन्तुः. उरुपायः. पार्श्व. तेनान्विच्छति पार्श्वकः. अयः. शूलदंष्ट्रादिना भ्याठकूठजौ. तीक्ष्णोपायोऽयः शूलं. तेनान्विच्छति आयः

श्रुतिकः साहसिकः दंशजिनंदनः तेनाभिहितं दंडादिकः तावतिथं ग्रहणमिति लुक्. ननु स्यात्स्वरणप्रत्ययस्य न वा लुक्. द्वितीयकं द्विकं वा ग्रहणं दे
वदत्तस्य. द्वितीयनरूपग्रहणमित्यर्थः. तावतिथेन गृह्णातीति कर्त्तृत्वस्य. नित्येन लुक्. यच्च नरूपेण गृह्णातीति द्वितीयवदत्तः. पंचकः. सृष्ट्याया मणीः. द
वदत्तो मुख्याय वा तदेव दत्तकोः. त्वत्काः. मत्काः. श्रुत्वा मस्य वधुनं करस्य. श्रुत्वा लकः. करस्यः. उक्त उ-मनाः. उक्त मनेन स्तु वनेरु छेत्ता त्वार्थं वन्. उक्त उक्त
ठितः. कालप्रयोजनादौ. कालवचनात्प्रयोजनवचनाच्च न स्यादौ. द्वितीयह निमित्तो द्वितीयकोऽप्येव. यथा न नकारणं रागस्य फलं वा. विषयुष्यं जनितामि
षयुष्यकः. उक्त कार्यस्य उक्तकः. रागे किं. द्वितीयो द्वितीयस्य. तदस्मिन् न न प्रायसं दायो. प्रथमांतात्सप्तम्यर्थकः स्यात् यत्प्रथमांतमन् न व प्रायसं विष
यंतत्. गुडापाः प्रायेणा नमस्यो गुडापिकापो पीमासी. करके भयं निर्वो यः. वटकिनी. कुलमापाद अ. कुलमापाः प्रायेणा नमस्यो कोलमापी. आत्रियं
जोदो धीते. आत्रियः. कथं नृपते. अदसः. आर्द्धमनेन नृपते मिनिठनौ. आर्द्धी. आर्द्धिकः. पूर्वादिनिः. पूर्वकृतमनेन नृपते. सप्रवीच. हतप्रयः. इत्यादिभ्य
श्च. इष्टमनेन नृपते. अधीती. अदसि परिपंथि परिपरिणापर्यवस्थातरि. लाके तु परिपंथि शब्दे न न्याय्यः. अनुपदे नृपते. अनुपदम नृपते. अनुपदी गयी.
साक्षाद्दृष्टि संज्ञायां. साक्षात् दृष्टा साक्षी. क्षत्रिय वारस्यैव विकित्यः. क्षत्रियो व्याधिः. शरीरानेरे विकित्यः. अपत्नीका येदत्यर्थः. इदिय मिदुकिग
मिदुदृष्टमिदुदृष्टमिदुदृष्टमिदुदृष्टमिति वा. इदं आत्मा तस्य लिङ्गं करणेन कर्तुरनुमानात्. इतिकरणः प्रकारार्थः. इदं एण दुर्जयमिदुदृष्टं. तदस्यास्य स्मि
निति मनुष्य. गावो स्यास्मिन् वासंति गोमान्. भूमनिंदावर्शसा सुनित्ययोगेति शायने. संबंधस्ति विवक्षायां भवति मनुष्यादयः. रसादिभ्यश्च. मनुष्यः
रसवान् रूपवान्. अभ्यत्वे मत्वर्थः यनिवृत्त्यर्थं वने. रस. रूप. वर्ण. गंध. स्पर्श. शब्द. स्नेह. गुणात्. एकानः. स्वानः. गुणग्रहणरसादीनां विशेषण.

तसौ मत्वर्थः तातसांतौ न संशौ मत्वर्थे प्रत्ययो. वसोः संप्रसारणं. विदुषान्. गुणवने भयो मनुष्यो लुगिष्टः. शुक्रोगुणो स्यास्तीति शुक्रः. पटः. लक्ष्मः.
मादुपधायाश्च मतोर्वाः यवादिभ्यः. मवर्णावर्णाता मवर्णावर्णापधाश्च यवादिभ्यो लपरस्य मतोर्मस्यवः स्यात्. किंवा नृ. ज्ञानवान्. विद्यावान्. लक्ष्मीवान्. य
शस्वान्. भास्वान्. यवादेस्तः यवमान्. भूमिमान्. स्रष्टः. द्रव्येना नमोर्मस्यवः स्यात्. अपदांतो नृजश्व. विद्युत्वा नृ. संज्ञाया. मतोर्मस्यवः स्यात्. अही
वती. मुनीवती. शरादित्वादीर्घः. आसं दीवदधीवद्वकी वत्सलीवदु मण्वश्चर्मवती. एतेषु संज्ञायां निपात्यंते. आस. नृशब्दस्य आसं दीभावः. आसं दीवान् यो
मः. अन्ते वास नृवान्. अस्ति शब्दस्याधीभावः. अस्ति मान नृव. चक्रशब्दस्य चकीभावः. चकी राजामंशज्ञा. चक्रवान् नृव. कक्ष्यायाः संप्रसारणं. चक्षीवान् भा
मने पिः. कक्ष्यावान् नृव. लवणशब्दस्य रुमणभावः. रुमणवा नाम पर्वतः. लवणान् नृव. चर्मणान् लोपाभावात्त्वत्वं. चर्मणवती नाम नदी. चर्मवत्त्वत्वं. उदवा
चुरधोव. उदकस्य उदवभावो मतो उदधो संज्ञायां व. उदवा. समुद्रश्च. पिश्र. राजवान् नृव. राज. वती भूमिः. राजवान् नृव. प्राणिष्ठादातो लज्जन्तर
स्या. बुद्धालः. प्राणिष्ठात्किं. शिखावान् दीपः. आतः किं. हस्तवान्. प्राण्यगादेव. नेह. मधावान्. प्रत्ययस्वरणवसिद्धे अंतो दातत्वेनू लोमी सीत्यादी स्वरितो जा
नुरात्रेपदादाविति स्वरितवाधनार्थं अकारः. सिन्धादिभ्यश्च. लज्जा स्यात्. सिन्धालः. सिन्धवान्. अन्यतरस्यायदणमतु प्रमुञ्चयार्थः. ननु प्रत्ययविकल्पार्थः.
ने नोकारोत्थे इति ठनान्. वातदंतुललकारानाम् लुक्. वातलः. वत्सासाभ्यां कामबल. आभ्याल्लोवा स्याद्यथा संख्यकामवृत्तिवत्त्वत्वं वाच्यं. वत्सलः. अंस
लः. फनादिभ्यश्च. वादेन. अन्यतरस्यायदणमतु प्रमुञ्चयार्थं मनुष्यते. फजिलः. फनलः. फनवान्. लोमादिषामादिपिच्छादिभ्यः शने लनः. लोमादिभ्यः श
लोमशः. लोमवान्. रोमशः. रोमवान्. पासादिभ्यः. पामनः. अंगाल्लोपाणे. अंगना. लक्ष्म्या अञ्ज. लक्ष्मणः. विद्यागेत्युत्तरपदलोपभाकृतसंज्ञे. विष्णुणाः.

[illegible]

गोपपत्नेः गोशयान्निनिः गोमी मकराद्यादिननु मलिनः इमसश्च मलीमसः अतदुनिठनोः टुंडी टुंडिकः बीद्यादिभ्यश्च बीही बीहिकः नवसर्वभ्यो बी
 द्यादिभ्यदुनिठनादिव्येते किंतर्हि शिरवामालासंज्ञादिभ्यदुनिः यवखरादिभ्यदुः अन्यभ्यउभयं तुंदादिभ्यदुलव् वादिनिठनो मतुपूर्वं तुंदिनः तुंटी तुं
 दिकः तुंदवान् दुदर पिंनुदु यव बीहि स्वांगादिद्वौ कणिलि आदि एकगोपवाहुञ्च निष्ठा एकशतमस्यास्ति एकशतिकः एकसहस्रिकः गोशतिकः गोसह
 स्त्रिकः शनसहस्रांतात्र निष्ठाद निष्ठात्यरो योशतसहस्रशब्दोतदंतात्वातिपरिकाहुञ्च मत्वर्थे नैकशतिकः नैकसहस्रिकः रूपादहतप्रशंसयोयंप
 आहतं रूपमस्यास्तीतिरूप्यः कार्वाणः प्रशस्तरूपमस्यास्तिरूप्यगोः आहतिकि रूपवान् अन्यभ्योपिदृश्यते हिम्याः पर्वताः शुभ्याब्राह्मणाः अ
 स्मायामधास्त्रजाविनिः यशस्वी यशस्वान् मायावी बीद्यादिपाठादिनिठनो मायी मायिकः किं तंतलाकुलं स्वर्गो आमयस्योपसंख्या नदी चिश्च आ
 मयावी शृंगदंराभ्यामारकन शृंगारकः वृंदारकः फलबर्हभ्यामिननु फलिनः बर्हिणः हृदयाबालुरन्यतरस्यां हृदयालुः हृदयी हृदयिकः हृदयवा
 न् बीतोष्मत्प्रभ्यस्तदसहने शीतंनसहनेशीतालुः उष्णालुः स्फाथितंवीतिरक् तृषः पुरोडाशः तंनसहनेतृपालुः तृषंदुः खमितिमाधवः हिमा
 चैलुः हिमेनसहने हिमलुः बलाहलः कनंनसहनेबल्लः वातासमूहनु वातेनसहनेवातस्यसमूहोवावातलुः तप्यवंमरुद्वा पर्वतः मरुतः ऊ
 र्णायासुस् सिलासदलं ऊर्णायुः अवच्छंदमिदुतिकेनिदुनुवर्तयंति युक्तवनेत अन्यथाहिअहंश्रुभमोतिरत्येवोर्णाग्रहणादुर्थात् वावोमिनिः
 पाामी आल्लोदनाबहुभाषिणि कुस्मितदंतवक्तव्यं कुस्मितं बहुभाषतेवावातः वावाटः यस्तुसम्यग्बहुवदतिनंब्रा रमीत्यव स्वामिनेश्च
 यं एवैवैवायकात्वरार मत्वर्थ आमिनिनु स्वामी अरीआदिभ्यो नु अशंस्यस्यविद्यतेऽशंसः आकृतिगणाय बंदोपतापगर्वावाणि

स्वादिनिः. हुं. कटकवेलयिनी. शंखचुपुलिनी. उपतापोरोगः. कुष्ठी. किलासी. गद्यनिंद्यं. ककुदावर्तः. काकतालुकी. पाणिस्थालि. पुष्पफल
 वाच्यः. प्राण्यगान्. पाणिपादवती. अतद्वेयं. विचकलत्वाटिकावती. सिद्धप्रत्ययेपुनेवचनं. नादबाधनार्थं. वाताहीसागभ्यां. कुकुरं. वादिनिः. वात
 की. अतीसारकी. गेगवायमिष्यते. नेह. वातवतीगुहा. पिशाचाश्च. पिशाचकी. वयसिपूरणात्. पूरणाप्रत्ययाता. मत्वर्थविनिः. स्याद्. यसिद्धात्. मासः
 संवत्सरोवापंचमास्यास्तीतिपंचमी. उष्टः. ठ. बाधनार्थमिदं. वयसिकिं. पंचमवानग्रामः. सुखदिभ्यश्च. इनिर्मत्वर्थः. सुखी. दुःखी. मा. मा. सप. मा. मा. ती.
 धर्मशीलवर्णिताश्च. धर्माद्येतादिनिर्मत्वर्थः. ब्राह्मणधर्मः. ब्राह्मणशीली. ब्राह्मणवर्णः. हस्ता. ज्ञातो. हस्ती. जलोकि. हस्तवानपुरुषः. वर्णा. हस्तधारिणि.
 वर्णः. पुष्क. रादिभ्योदेशः. पुष्करिणी. पद्मिनी. देहोकिं. पुष्कस्वानहस्ती. वा. हस्तपूर्वपराह्लात्. बाहुवली. ऊरुवली. सर्वदेभ्यः. सर्वधनी. सर्ववीची. अर्था
 शीमन्निहिते. अर्थः. सन्निहितेतुअर्थवान्. तदताश्च. धान्याथः. हिरण्याथः. बलादिभ्योमतुबन्धनरस्या. बलवान्. यली. उत्साहवान्. उत्साही.
 संज्ञायांमन्माभ्यां. मन्तता. मन्ताश्चनिर्मत्वर्थः. प्राथमिनी. दामिनी. होमिनी. सोमिनी. संज्ञायांकिं. सामवान्. कंशभ्यां. नभयुस. तिबुतयसः. कंश
 मितिमांतो. कमित्युदकसुरवयो. शमितिस्तुख. आभ्यां. सप्रप्रत्ययाः. स्युः. युस्यसो. सकारः. पदत्वर्थः. कं. कंतः. कंतुः. कंतिः. कंतुः. कंतः. कंतः. कंतः. शं
 वः. शंसः. शंयुः. शंतिः. शंतुः. शंतः. शंत्यः. अनुस्वारस्यैकल्पिकः. परसवर्णः. वकारयकारपरस्यानुनासिकोवयो. तुर्दिबलिबरेभः. वृद्धानाजिस्तुदिः. मूर्ध
 न्योपधोयमितिमाधवः. तुर्दिभः. बलिभः. वटिभः. पामादिवाहृदिलि नोपि. अहंभुभमोयुस्. अहमितिमांतमययमहंकारे. भुभमितिभुभं. अहंयुः.
 अहंकारवान्. भुभंयुः. भुभान्वितः. इतिमत्वथयाः. प्राग्दिशोकिभक्तिः. दिक्शब्देभ्यइत्यतः. प्राक्नक्ष्यमाणाः. प्रत्ययाविभक्तिस्तथाः. स्युः.

अथस्वार्थिकाः. प्रत्ययाः. समर्थानामितिप्रथमादितिचनिरुतं. वेत्यनुवर्ततएव. किंसर्वनामबहुभ्योऽद्यादिभ्यः. किमः. सर्वनामोवदुःशब्दोऽतिप्राग्
 शोधिक्रियते. इदमदृश. प्राग्दिशीयेपरे. एतत्तोरथोः. इदमशब्दस्यएतद्वत्इत्यादेशोस्तोरेकादोथकारादोवप्राग्दिशीयेपरे. इशोपवादः. एतत्तोरथो.
 योगविभागः. कर्तव्यः. एतदः. एतत्तोरथोः. अन्. एतद्वत्. अनेकाल्वात्सर्वीदेशः. नलोपः. प्रातिपदिकान्तस्य. सर्वस्यसो. यतरस्यादि. प्राग्दिशीये
 दकारादोप्रत्ययेपरसर्वस्यसोवास्यात्. पंचम्यास्तसिद्ध. पंचम्येभ्यः. किमादिभ्यस्तसिद्धास्यात्. कुतिहोः. किमः. कुः. स्यात्तदोहादोवविभक्तोपरतः.
 कुतः. कस्मात्. यतः. ततः. इतः. अतः. अमुतः. वक्तुतः. द्यादस्त. द्वाभ्यां. नमश्च. किंसर्वनामबहुभ्यः. परस्यतसेस्तसिलादेशः. स्यात्. स्वार्थविभक्त्यर्थव
 वचनं. पर्यभिभोय. आभ्यां. तसिन्. स्यात्. सवोभयाथोभ्याम्व. परितः. सर्वतइत्यर्थः. अजितः. उभयतइत्यर्थः. सप्तम्यास्त्रल्. कुव. यत्र. वक्तुतः. व
 द्माहः. नलोपवादः. इदोदेशः. इह. किमात्. वाग्रहणमपहृष्यते. सप्तम्यंतालिमोहास्यात्. पक्षेत्रल्. काति. किमः. के. त्यादेशस्यादति. कं. कुव. बाहवर्क
 दसि. कुहस्तः. कुहजग्मथुः. एतदस्त्रनसोस्त्रनसोवानुदात्तो. अन्वादेशविषयेएतदोरस्यात्. नानुदात्तस्त्रतसोः. परतस्तोवानुदात्तोस्तः. एतस्मिन्. या
 मेसुखेवसम्भः. अथोअत्राधीमह. अतोभगतास्मः. इतराभ्यापिदृश्यं. पंचमीसप्तमीतरविभक्त्यतादपितसिलादयादृश्यते. दृशिग्रहणाद्वृद्धादियोगे
 कं. सप्तवान्. ततोसप्तवान्. तत्रभवान्. तत्रवर्तन्. ततोभवन्. तत्रवर्तन्. एवरीक्षासु. देवानांभ्यः. आधुमान्. सर्वे. न्येकियतदः. काले. सप्तम्यंताकालेइत्येव. हस्या
 का. गार्थभ्यः. स्वार्थेदास्यात्. सर्वस्मिन्काले. सदा. सर्वदा. एकदा. अन्यदा. कदा. यदा. तदा. कालिकि. सर्वत्रदेशः. इदमाहृत्. सप्तम्यंताकालेइत्येव. हस्या
 पवादः. अस्मि. काले. एताह. कालिकि. इहदेशः. अधुना. इदमः. सप्तम्यंताकालेवानिनः. स्वार्थे. अधुनाप्रत्ययः. स्यात्. इश. यस्येतिलोपः. अधुना. वा

सि. को.

९३

नीव. इदानीं. तदोदाव. तदा. नदानीं. तदोदाव. नमनर्थकं. विहितत्वात्. अनद्यतेनैर्हि. न्यतरस्यां. कर्हि. कदा. यर्हि. यदा. तर्हि. तदा. एतस्मिन्का
 ल एतर्हि. सद्यः. परुषस्यैषमः. परेद्य. यद्य. पूर्वधुर. न्यधुर. न्यवर. धुरितरे. धुरपर. धुरपर. धुरस्यय. धुरस्यर. धुर. एतन्निपात्यने. समानस्यसभावा. धस. नोहनि. स
 मानेहनि. सद्यः. पूर्वपूर्वतयस्यो. परः. उदारी. वप्रत्ययो. संवत्सरे. पूर्वस्मि. नवत्सरे. परुष. पूर्वतरे. वत्सरे. पराति. इदमदुश. समसण. प्रत्ययश्च. वत्सरे. अस्मिन्सं
 वत्सरे. एषमः. परस्मादेद्य. न्यहनि. परस्मि. नहनि. परेद्यवि. इदमोशर. धश्च. अस्मि. नहनि. अद्य. पूर्वोदिभ्यो. एभ्यो. हेन्येद्य. स्व. पूर्वस्मि. नहनि. पूर्वद्युः. अ
 न्यस्मि. नहनि. अन्येद्युः. उभयोरका. स्तभ्येद्युः. धुभ्योभया. दक्त. यः. उभयद्युः. प्रकारव. नथाल. प्रकारेतिभ्यः. कि. मा. रि. भ्यः. याल. स्वा. न्स्वार्थ. तेनप्र
 कारेणतथा. यथा. इदमस्तु. धालोपवीटः. एतदोपिवा. यः. अनेन. एतेन. वा. प्रकारेण. इत्यं. कि. मश्च. केन. प्रकारेण. कथं. इति. आदि. शी
 यानां. विभक्ति. संज्ञा. नां. पूर्णविधिः. दिक्. शब्देभ्यः. सप्तमी. पंचमी. प्रथमा. भ्यो. दिग्. शब्दा. लुङ्. स्ता. ति. सप्तम्या. द्यु. त. भ्या. दिशि. रु. ड. भ्या. दिग्. शब्दा. लुङ्
 द्यु. ति. भ्यः. स्वार्थः. स्ता. ति. प्रत्ययः. स्यात्. पूर्वा. धरा. वराणा. म. ध. सि. पुर. ध. व. शेषा. एभ्यो. स्ता. ल्यर्थः. सि. प्र. त्ययः. स्यात्. तदो. गे. न. यो. के. मा. त. पुर. अ. ध. अव. इ. या. द
 शा. स्युः. अ. स्ता. ति. व. अ. स्ता. तो. परे. पूर्वो. दी. नां. पुरा. द. यः. स्युः. पूर्वस्या. पूर्वस्याः. पूर्वा. वा. दिक्. इति. पुरः. उर. स्ता. त. अधः. अध. स्ता. त. अवः. विभाषा. वर. स्य. अ
 वरस्या. स्ता. तो. परे. अव. स्या. दा. अव. स्ता. त. अव. र. स्ता. त. एवं. देशो. काले. च. दिशि. रु. ड. भ्यः. किं. एं. द्या. व. स. ति. सप्तम्या. द्यु. त. भ्यः. किं. पूर्व. यामे. गतः. दिगा. दि. वृ
 त्ति. भ्यः. किं. पूर्व. स्मि. न. गुरो. व. स. ति. अ. स्ता. ति. वे. ति. शी. प. का. द. सि. र. स्ता. ति. न. वा. ध. ते. दक्षिणो. त्तरा. भ्या. म. त. सु. नु. अ. स्ता. ते. र. प. वा. दः. दक्षिणा. तः. उत्तर. तः. वि
 भाषा. परा. व. र. भ्यां. परतः. अवर. तः. पर. स्ता. त. अवर. स्ता. त. अं. वे. लु. क. अं. व. लं. ता. दि. क. श. श. द. स्ता. ते. लु. क. स्या. त. लु. क. त. द्वि. त. लु. कि. प्रा. यो. प्रा. न्याः. प्रा. वी

९३

वा. दि. क. प्रा. क. उर. क. एवं. देशो. काले. च. उपर्यु. परि. स्ता. त. अ. स्ता. ते. वि. ध. ये. ऊ. र्ध्व. श. व. स्य. उ. पा. देशः. स्या. त. रि. लु. रि. षा. ति. नो. न. प्र. त्ययो. उपरि. उपरि. स्ता. दा. व. स. ति. आ
 गते. म. म. णी. यं. वा. प. श्चा. त. अपर. स्य. प. श्च. भा. व. आ. ति. श्च. प्र. त्ययोः. स्ता. ते. वि. ध. ये. उत्तरा. धर. दक्षिणा. दा. तिः. उत्तरा. त. अधरा. त. दक्षिणा. त. ए. न. व. न्यतर. स्या. म. ह. र. ड. पं. व
 म्याः. उत्तरा. दि. भ्य. ए. न. द्या. स्या. त. अव. ध्य. व. धि. म. तोः. सामी. प्ये. पं. य. म्यं. तं. वि. ना. उत्तरे. ण. दक्षिणे. न. अधरे. ण. पक्षे. यथा. स्व. प्र. त्ययाः. इह. के. नि. दु. त्तरा. दी. न. न. नु. व. स्य. दि
 क. श. द. मा. वा. दे. न. प. मा. द्धुः. पूर्व. ण. यामे. अपरे. ण. यामे. दक्षिणा. दा. नु. अ. स्ता. ते. वि. ध. ये. दक्षिणा. व. स. ति. अपं. न. म्या. इ. ल्ये. व. दक्षिणा. दा. गतः. आ. हि. व. हरे. दक्षिणा. हरे
 आ. हिः. स्या. त. वा. दा. नु. दक्षिणा. हि. दक्षिणा. उत्तरी. च. उत्तरा. हि. उत्तरा. सं. र. या. या. वि. धा. र्थ. धा. क्रिया. प्रकार. वर्त. माना. सं. र. या. श. द. त्वा. र्थ. धा. स्या. त. व. नु. धा. व. न. धा.
 अधि. कृ. ण. वि. ना. ले. न. ड. य. स्य. सं. र. या. त. रा. पा. दा. ने. सं. र. या. या. धा. स्या. त. ए. कं. रा. शि. पं. व. धा. कुरु. ए. का. द्वा. ध्य. मु. ज. न्यतर. स्या. ए. क. ध्य. ए. क. धा. दि. यो. श्च. ध. मु. ज. आ. भ्यां
 धा. इ. ल्य. स्य. ध. मु. ज. वा. स्या. त. द्वे. धं. द्वि. धा. त्रै. धं. त्रि. धा. च. मु. जं. ता. त्वा. र्थः. दर्शनं. प. थि. द्वे. धा. नि. ए. धा. त्रै. धा. त्रै. धा. या. च. पा. श. च. कु. त्ति. तो. जि. य. क. जि. य. क. पा. शः.
 प्र. ण्या. द्वा. गती. या. द. द्वि. ती. या. भा. गो. द्वि. ती. यः. स्वर. विशेषः. ती. या. दी. क. क. स्वार्थ. वा. यः. द्वि. ती. यी. कः. द्वि. ती. यः. ता. र्थ. यी. कः. तृ. ती. यः. न. वि. द्या. याः. द्वि. ती. या. तृ. ती. या.
 वि. द्य. ल्ये. व. प्रा. गे. का. द. श. भ्याः. उ. द. सि. पू. र. ण. प्र. त्ययो. ता. द्वा. गे. न. व. नु. र्थः. पं. व. मः. षष्ठा. ए. मा. भ्या. ज. न. वा. द. न. षष्ठा. भा. गः. धा. षः. आ. ष. मः. अ. ष. मः. मान. प. श्च. म. गोः.
 क. न. लु. को. व. षष्ठा. ए. म. श. द. भ्यां. के. मे. पा. क. न. लु. को. स्ता. माने. प. श्च. म. न. वा. य. षष्ठा. का. भा. गः. माने. वे. त. अ. ष. मा. भा. गः. प. श्च. मं. वे. त. अ. न्य. ज. नो. वा. लु. क. व. का. रा
 द्या. आ. मः. षष्ठा. धा. षः. अ. ष. मः. आ. ष. मः. महा. वि. भा. य. या. सि. द्धे. लु. ग. व. नं. पूर्व. ज. नो. नि. त्या. वि. ति. ज्ञा. प. य. ति. ए. का. दा. किं. नि. श्चो. स. हा. ये. वा. लु. न. लु. को. ए. कः.
 ए. का. की. ए. क. कः. भ. त. पूर्व. वा. द. आ. द्या. भ. त. पूर्वः. आ. द्या. वरः. षष्ठा. रू. प्ये. व. षष्ठा. ना. द्धु. त. पूर्व. र्थे. रू. प्यः. स्या. त. व. र. द्धु. व. क. ल. स्य. भ. त. पूर्वो. गोः. क. ल. रू. प्यः.

कल्लरः। तसिलारिधुरुष्यस्यापरिगणना-अनुवद-शुभायाभूतपूर्वः शुभारूपः। अतिशयविशिष्टार्थहेतुः स्वाभेदतोस्तः।
अयमेवामतिशयेनाद्यः। आद्यतमः। लघुतमः। लघिष्ठः। तिष्ठन्। तिष्ठतादतिशयेद्येतमपुस्यात्। तरत्तमपद्यः। एतोद्यस्तोस्तः। किमेतिद्वयं।
लघुत्वं इत्यप्रकर्षः। किमएदंतात्रिहोयथात्रेयोद्यस्तदेतादासुः स्यान्तुद्वयप्रकर्षः। किंतमा। आद्यतमा। पद्यतमा। उच्चतमा। इत्यप्रकर्षतुः उच्चत-
मस्ततः। द्विवचनविभक्त्योपपदेतरवीयसुनोः। द्वयोरेकस्यातिशयेविभक्त्योपपदे सुप्रिडंतादेतोस्तः। पूर्वयोरपवादः। अयमनयोरतिशयेनलघुः। लघु-
तरः। लघीयान्। उदीयाः। प्रायोभ्यः। पटतराः। पटीयांसः। अजादीगुणवचनादेव। इष्टनीयसुनोगुणवचनादेवस्तः। नेहं। पावकतरः। पावकतमः। पु-
रसि। तन्तुत्वंतादिष्टनीयसुनोस्तः। उरिष्ठमेयः। सु। तशरस्यलोपः स्यादेतदुपरि। अतिशयेनकर्ताकरिष्ठः। दोहीयसीधेनुः। प्रशस्यस्यः। अस्य-
आदेशः। स्यादजाद्याः। प्रकृत्येकावै। इष्टादिषेकावुपकृत्या। श्रेष्ठः। श्रेयान्। ज्येष्ठः। प्रशस्यस्यज्यादेशः। स्यादिष्टेयसोः। ज्येष्ठः। ज्यायादीयसः। आदे-
पस्य। ज्यायान्। रुद्रस्यज्यादेशः। स्यादजाद्याः। ज्येष्ठः। ज्यायान्। अतिक्रान्त्योर्नदसाधोः। अजाद्याः। नदिष्ठः। नदीयान्। लाधिष्ठः। साधीयान्।
स्वल्हरसुवदस्वस्तिप्रकृताणां यणादिपरिपूर्वस्यवगुणः। एवायणादिपरिलुप्यतेपूर्वस्यवगुणइष्टादिषु। स्वविष्ठः। दविष्ठः। यविष्ठः। दामिष्ठः। क्षेपिष्ठः।
क्षोदिष्ठः। एवमीयस्। इस्वस्तिप्रकृताणां पृथ्वादितात्कसिमा। क्षेपिमा। क्षोदिमा। प्रियकिरोस्त्रोरुयद्वलगुरुद्वन्द्वप्रदीर्घंदाकाणां वल्लस्यव-
र्द्धिगर्वर्षिर्वाधिर्दंदाः। प्रियादीनां क्रमात्प्रादयइष्टादिषु। त्रेष्ठः। लुष्ठः। स्पेष्ठः। वारिष्ठः। बहिष्ठः। गरिष्ठः। वर्धिष्ठः। वपिष्ठः। दाधिष्ठः। रंदिष्ठः।
एवमीयस्। प्रियोरुवद्वलगुरुदीर्घाणां पृथ्वादितात् प्रमेत्यादि। बहोर्लोपोभ्रवबहोः। बहोःपरयोरिमेयसोर्लोपः स्यादहोभ्रवरादेशः। आदेःपस्य-

भमाभयान्। इष्टस्ययिद्वन्। बहोःपरस्यइष्टस्यलोपः स्यात्तयिडागमश्च। भयिष्ठः। युवात्पयोः। कनन्तरस्यां। एतयोः। कनादेशोवास्यादिष्टेयसोः। कनि-
ष्ठः। कनीयान्। फलेयविष्ठः। अल्पिष्ठः। इत्यादि। विभक्तोर्लुक्। विनोमतुपश्चलुकस्यादिष्टेयसोः। अतिशयेनस्त्ववीस्त्रादिष्ठः। स्वजीयान्। अतिशये-
नत्वान्। लविष्ठः। लवीयान्। प्रशस्तायांरूपपुः। सुवेतात्रिडंतात्रः। प्रशस्तः। पटुः। पटुरुपः। प्रशस्तपद्यतिपद्यतिरूपः। इष्टसमाप्रोक्त्यपदेयुदेरीयः।
इष्टनोविद्वान्विद्वत्कल्पः। यशस्कल्पः। यजुष्कल्पः। विद्वद्देश्यः। विद्वद्देशीयः। पद्यतिकल्पः। विभाषासुपायद्वन्द्वुरस्तात्। इष्टसमाप्रिविद्विष्टार्थसुर्वना-
द्वन्द्वोस्यात्सवधोवचनतुपरतः। इष्टनः। पटुः। वदुपटुः। पटुकल्पः। सुपः। किं। यजतिकल्पः। प्रकारवचनेजातीयः। प्रकारवतिनायः। धान्तुप्रकारात्। प-
दुप्रकारः। पटुजातीयः। प्रागिवाकः। इवेप्रतिकृतावित्यतः। प्राक्काधिकारः। अव्ययसर्वनाम्नामकगुणकृतेः। तिष्ठः। श्वेत्यनुवर्तते। कस्यनेदः। कानात्पयस्य-
रकारोत्तादेशः। स्यादकञ्। अजाते। कस्यायमश्वोश्चकः। उच्चकः। नीचकः। सर्वकः। विष्वकः। ओकारस्तकलसकारादौ सुपिसर्वनाम्नष्टः। प्रागकञ्। सुवकयोः।
जावकयोः। पुष्पकासु। अस्मकासु। पुष्पकाभिः। अस्मकाभिः। ओकारेयादिकिं। त्वयका। मयका। अकृषकणेत्स्नीमः। कामवक्तव्यः। मितादत्तादवः। प-
त्स्नीकामास्तः। शीलेकामलोपश्च। तस्त्रीशीलस्तत्स्त्रीकः। पद्यतकिं। तल्पतकिं। धकितः। हिरकुतः। कुत्सिते। कुत्सितोश्चोश्चकः। संज्ञायांकञ्। कुत्सिते-
कस्यानेदनेननेसंज्ञागम्यते। श्रद्धकः। धकः। स्वार्थवचनं। अनुकंपाया। पुत्रकः। अनुकंपितः। पुत्रदत्तः। नीतोवतसुक्तात्। सामदानादिरुपाया नीतिः।
तस्यागम्यमानाया अनुकंपासुक्तात्। त्वयः स्यात्। हततधानकाः। युद्धकः। एहकिं। अदकिं। पूर्वणात्तुकथमानात्प्रत्ययः। अनेनतुपरंपरासंबधेपीति-
विशेषः। बहोर्लोपोभ्रवबहोः। तत्रेव। राजादावृद्धितीयादवः। अस्मिप्रकरणयथाऽजादिप्रत्ययश्चेत

सि. को.
९५

प्र. त.

स्मिन्परे प्रकृते द्वितीयादव ऊर्ध्व सर्वं लुप्यते. अनुकंपितो देवदत्तः. देविकः. देवघः. देविलः. देवदत्तः. अनुकंपितो वा सुदत्तो वा युक्तः. वप्रहणसुको
द्वितीयं च कविधानार्थं. वायुदत्तः. वायुकः. पितृकः. चतुर्थो दत्तः ऊर्ध्वस्य लोपो वा. अनुकंपितो बहस्यतिदत्तः बहस्यतिकः. अनजो दत्तः विभाषा लोपो वा
कथः. देवदत्तकः. देवकः. लोपः पूर्वपदस्य च. दत्तिकः. दत्तियः. दत्तिलः. दत्तकः. विनापि प्रत्ययं पूर्वोत्तरपदयोर्लोपो वा. देवदत्तः. दत्तः. देवः.
सत्यभामा. भामा. सत्या. उवर्णा लोपः स्वयं. भानुदत्तः. भानुलः. कर्णोदपि. सवित्रियः. सवितृलः. चतुर्थो दत्तः लोपो वा. पूर्वपदस्य च. अनुकंपिते
यैवेष्ट उवर्णा लोपः स्वयं. वा वा मुपादेः उडु नो. उपशब्दपूर्वात्प्रातिपदिकात् पूर्वविषये अउ बु न ए नो वा स्तः. वायथा प्राप्तः. प्रा नं यत्तं पृजार्थः. अनुकं
पित उपेदत्तः. उपडः. उपकः. उपिकः. उपियः. उपिलः. उपेदत्तकः. षडुपाणि. जातिनाम्नः. कन्. मनुष्यनाम्न इत्येव. जातिरायो यामनुष्यनाम ध्येत
स्मात्कस्यात् अनुकंपा यो नीतो. सिंहकः. रासमकः. द्वितीयसंध्यश्च त्रेतादेर्लोपो वा. कर्होडः. कर्हिकः. एकाक्षरप्रवपदाना मुत्तरपदलोपो वा
व्यः. वागाशीर्दत्तः. वाविकः. कथं षडं गुलीदत्तः. षडिक इति. षषष्ठा जातिवृत्तात्सिद्धः. शेवल सुपरिविशालवर्णार्थमादीनां तृतीयात्. एवामनुष्यना
न्नाडा जा दोपर तृतीयादनु ऊर्ध्व लोपः. स्यात् पूर्वस्यापवादः. अनुकंपितः शेवलदत्तः. शेवलिकः. शेवलिलः. सुपरिकः. विशालिकः. वरुणिकः.
अर्थमिकः. अजिनांतस्योत्तरपदलोपश्च. अजिनांता मनुष्यनाम्नो नु कंपायां कन् तस्यात्तरपदलोपः. अनुकंपितो वा प्राजिनो वा प्रकः. सिंहकः.
अल्पः. अल्पतैलं तैलकं. कैस्व. इस्वो वृत्तो वृत्तकः. संज्ञायां कन्. इस्वहेतुकाया संज्ञाते स्यागम्यमानायां कन्. इस्वस्यायमपवादः. वंशकः. वंशुकः.
कुरीशमीशुं डाभ्योरः. इस्वाकुटी कुरीरः. शमीरः. शृंगारः. कुलाडुपः. इस्वाकुतः. कुतुपः. कुतः. कुतः. स्नेहपात्रं इस्वासाकुतुपः. पुमान्. कास्त्रिगा

३

९५

जीभ्यां चरन्. आयुधविशेषः कास्त्रः. इस्वासा कास्त्रतरी. गोणीतरी. वत्सोक्षाश्चर्षभेभ्यश्चतनुत्वे. वत्सतरः. द्वितीयवयः प्राप्तिः. उक्षतरः. अश्वतरः.
कृष्णतरः. प्रवृत्तिनिमित्ततनुत्वे वायं. किंयत्तदो निर्धारणे द्वयोरकस्य उत्तरं. अनयोः कतरो वैश्वः. यतरः. ततरः. महाविभाषया. कः. सः. यः. वा
बहुनो जातिपरिप्रश्ने उत मन्. बहुनो मध्ये निर्धारणे उत मज्जा स्यात्. जातिपरिप्रश्ने इति प्रत्याख्यातमाकरे. कतमो भवतां कठः. यतमः. ततमा. वाग्रहण
मकज्यं यकः. सकः. महाविभाषया. थः. सः. किमास्मिन् विषये उत्तरं जापि. कतरः. एकावधानां. उत्तरं न उत मज्जा स्यात्. अनयोरेकतरे मैत्रः. एषा
मकतमः. अवक्षेपणे कन्. थाकरणे न गवितः. येनेतरः कुस्यते तदिहोदाहरणं. स्वतः कुत्सिते बुकुत्सित इत्यस्य. वागिबीथानां पूर्णो वृद्धिः
इव प्रतिकृतो. कस्यात्. अश्व इव प्रतिकृति अश्वकः. प्रतिकृतो किं. गोखिगवयः. संज्ञायां इवाधिकं स्यात्समुदायेन वेत्तंज्ञा. अश्वतिकृत्यर्थ आरंभः.
अश्वसदृशस्य संज्ञा अश्वकः. उष्ट्रकः. कुम्भचुष्य. संज्ञायां विहितस्य कनो नुप्यान्मनुष्यवाये. न वाट्टणमयः पुमान्. न वेवमनुष्यश्च. वार्धिका. जी
विकार्ये वापण्य. जीविकार्ये यद्विक्रयमाणं तस्मिन्वा न्ये कनो नुपस्यात्. वा सुदवः. शिवः. स्वदः. दयलुः कानो जीविकार्यो सुदेवप्रतिकृतिश्चिदं. अपण्य
किं. होस्तिकान् विजीणीते. इवपथादिभ्यश्च. कनो नुपस्यात्. इवपथः. हसपथः. आकृतिगणाय. वत्सेर्दन्. इवेत्यनुवर्तते. प्रतिकृता विति निरुत्तं.
वत्तिरिव वास्तयं. वास्तयी. शिवायाडः. शिवाया इति योगविभागात्तदप्यीत्येक. शिखेव शिलेयं. शिखेयं. शाखादिभ्यो यः. शाखवशाख्यः. सुख्यः.
अथः. अथः. शरण्यः. इयं न न्ये. इयमयं शाहणः. कुशाग्रः. कुशाग्रमिव कुशाग्रीया बुद्धिः. समासाश्चतद्विषयात्. कार्यविषयात् समासा
चः. स्यात्. काकतालीयो देवदत्तवधः. इह काकताल समागमसदृशश्चरसमागम इति समासार्थः. तत्त्वयुक्तः. काकमरण सदृशस्तत्त्वयार्थः.

सि. को.

९७

बंधुनि. ब्राह्मणजातीयः. बंधुनिकं. ब्राह्मणजातिः शोभना. जातेर्यज्ञकंद्यं बंधुः. स्नानांतादिभावा सस्नानेनेतिवेत्. स्नानेन तुल्येनेवेत्तानांते
 मर्थवदित्यर्थः. पितृस्नानीयः. पितृस्नानः. स स्नानेन किं. गोस्नानं. अनुगदिमृष्टक. अनुगदतीत्यनुगारी. स एव अनुगारिकः. णवः स्त्रियामञ्ज. ण
 वृषत्ययांतात्स्त्रियामञ्जस्यात्स्वार्थः. न कर्मव्यतिहारे. अत्रैव न स्यात्. व्यावकोशी. अणिनुणः. इवुणांतादणस्यात्स्वार्थः. इ नप्यनपत्ये. साराविणं.
 विसारिणो मत्स्य. अणस्यात्. वैसारिणः. मत्स्ये किं. विसारी देवदत्तः. संख्यायाः क्रियाभ्यां निगणने कृतं सुबु. अभ्यावृत्तिर्जन्म. क्रियाज्ञानगण
 नवृत्तेः संख्यायां स्वार्ये कृतं सुबु स्यात्. पंचकलोर्भुक्ते. भस्मसंभुक्ते. संख्यायाः किं. भस्मनारभुक्ते. द्वित्रिवर्तुभ्यः सुबु. कृतं सुनापवादः. द्विभु
 क्ते. विः. रात्सस्य. वतुः. एकस्य सकृच्च. सकृदित्यादेशः. स्यात्सकृच्च. सकृद्भुक्ते. संयोगात्स्यति सुबो लुक्. ननु हे. उवाचि. असत्सीदित्यत्र
 सिबुद्वसुबोपितदयोगात्. विभावावहोर्धाः विप्रकृष्टकाले. अविप्रकृष्ट आसन्नः. बहुधा बहु कृतो दिवसस्य भुक्ते. आसन्नकाले किं. बहुक
 कृतो मासस्य भुक्ते. तत्प्रकृतवचने मयद्. प्राबुयेण प्रकृतं प्रकृतं. तस्य वचनं प्रतिपादनं. भवेधिकरणे वा ल्युट्. आद्य. प्रकृत्यमन्मन्मन्मयं. अ
 ष्टमयं. यवागमयी. द्वितीये. अन्मयो यज्ञः. अष्टमयं पर्व. समूहवच्च बहुषु. सामूहिकाः प्रत्यया अतिदिश्यन्त. नान्मयद्. मोदकाः प्रकृ
 ताः. मोदकिकं. मोदकैकं. शाकुलिकं. शाकुलीमयं. द्वितीये. मोदकिको यज्ञः. मोदकमयः. अनन्तावसथेतिह भेषजाः. अनन्त एव आनं
 त्यं. आवसथ एव आवसथं. इति हेतिनिपातसमुदायः. एतिहं. भेषजमेव भेषजं. देवतांतात्तादर्थ्यित. तदर्थ एव तादर्थ्यं. स्वार्थव्यञ्ज. अभिरे

९७

नोयेदं अग्निदेवत्यं. पितृदेवत्यं. पादार्थीभ्यां च. पादार्थमुदकं पाद्यं. अर्घ्यं. नवस्य नू आदेशः स्तूपतनपुरवाश्च प्रत्ययावक्तव्याः. नृलं. नृतनं.
 नवीनं. नभ्रपुराणे प्राद. पुराणे वर्तमानात्प्रशब्दा. नोवक्तव्यः. चात्पूर्वोक्ताः. धणं. प्रलं. प्रतनं. धीणं. भागरूपनामभ्यो धेयः. भागधेयं. रू
 पधेयं. नामधेयं. आग्नीध्रसाधारणादञ्ज. आग्नीध्रं. साधारणं. स्त्रियांङीप्. आग्नीध्री. साधारणी. अतिथेऽर्थः. तादर्थ्ये इत्येव. अतिथये इ
 दमातिथ्यं. देवतत्वं. देवत्वदेवता. अवैकः. अविवेकः. यावादिभ्यः कन्. यावएव यावकः. लोहितान्मणो. लोहित एव मणिर्लोहितकः.
 वर्णवानित्ये. लोहितकः. कोपेन. लोहिताल्लिंगबाधनं वा. लोहितिका लोहिनि काकोपेन. रक्ते. लोहिनादिनारक्तेयो लोहितशब्दस्तस्मात्क
 स्यात्. लिंगबाधनं वेत्येव. लोहितिका लोहिनि काशारी. कालाञ्ज. वर्णवानित्ये. रक्ते. इति इयमनुवर्तते. कालकं मुखं वेलसण्येन. कालकः पटः.
 कालिकाशारी. विन्यादिभ्यश्चक. विनय एव वेनयिकः. सामयिकः. उपायद्रुस्त्वैव. औपयिकः. वन्वोव्याहृतार्थायां. संदिष्टार्थायां वा विविध
 मानादाकृशब्दात्स्वार्थेडक्. संदेशवाग्वानिकं स्यात्. तद्युक्ता कर्मणोऽण. कर्मवका मर्णं वाविकं श्रुत्वा क्रियमाणं कर्मत्वर्थः. औषधेरजातो. स्वार्यण.
 औषधं पिबति. अजातो किं. औषधयः क्षेत्ररूढाः. प्रजादिभ्यश्च. प्रजा एव प्राजाः. प्राज्ञीस्त्री. देवतः. बोधवः. मृदस्तिकेव. मृदवमृत्तिका. सस्त्री
 प्रशंसार्थः. रूपणोपवादः. प्रशस्ता मृतमृत्ता. मृत्ता. उत्तरान्यतरस्याग्रहणात्नित्योयं. बहुल्यार्थो. स्कारकादन्त्यतरस्या. बहुनिर्दृष्टानि व
 दृशः. अल्पानि अल्पशः. बहुल्यार्थं मंगलमंगलवचनं. नेह. बहुददात्यनिष्टेषु. अल्पमाभ्युदयिकेषु. संख्येकवचनाद्वीप्सायां. दोहोदया

सि. को.

९८

निदिशः माघमाघमाघशः प्रसूतः परिमाणशब्दावृत्तावेकार्थोऽयं संख्येकवचनान्तिं घटं घटं ददाति वीप्सायां किं दोददाति कारकादि
 त्वेव ह्ययोर्ह्ययोः स्वामी प्रतिवागेप्यम्यास्तसिः प्रतिनाकर्मप्रवचनीयेन योगेयाप्यनमीविहितानदंतात्रासिः स्यात् प्रधुम्नः कृष्णतः प्रति आ
 घादिभ्य उपसंख्यानं आदौ आदितः मध्यतः अंततः पृष्ठतः पार्श्वतः आकृतिगणायः स्वराणां स्वरतः वर्णतः अपादानेनाहीयुक्तोः
 अपादानेयाप्यनमीतदंतात्रासिः स्यात् ग्रामादागच्छतिग्रामतः अहीयरुहोः किं स्वर्गादीयते पर्वतादवरोहति अतिग्रहायथूनक्षपक्षकृत
 रितृतीयायाः अकृतरितृतीयातादातसिः अतिक्रम्यग्रहोतिग्रहः वारिजेणातिगृह्यते वारिवतो गृह्यते वारिजेणान्या नतिक्रम्यवर्तत
 इत्यर्थः अयथूनमवळनं वृत्तेनयथयते वृत्तोनयथयते वृत्तेननवळतइत्यर्थः क्षेपे वृत्तेनक्षिप्रः वृत्ततः क्षिप्रः वृत्तेननिदिशतइत्यर्थः अक
 र्तरिकि देवदत्तेनक्षिप्रः हीय * न * मानपापयोगाच्च हीयमानपापयुक्तादकर्तरितृतीयातादातसिः वृत्तेनहीयते वृत्तेनाहीयते वृत्तेनापा
 पः वृत्ततः पापः क्षेपस्याविवसायामिदं क्षेपेत्तुपूर्वेणसिद्धेः अकर्तरिकि देवदत्तेनहीयते पञ्चाध्याश्रये पञ्च्यतादातसि नानापक्षसमा
 श्रये देवाअर्जुनतोभवन् आदित्याः कर्णतोभवन् अर्जुनस्यपक्षेइत्यर्थः आश्रयेकिं वृक्षस्यशाखा रागाश्चापनयने रागवानिनः प
 ष्यतादातसिश्चिकित्सायां प्रवाहिकातः कुरु प्रतीकारमस्याः कुर्वित्यर्थः आपनयनेकिं प्रवाहिकायाः प्रकोपनंकुक्षं करोति कक्षसि
 योगसंपद्यकर्तरिद्विः अभृततद्वावेइतिवक्तव्यं विकारात्मतां प्राप्नुवत्याप्रकृतोवर्तमानादिकारशाब्दात्कार्यं द्विर्वी स्यात्करोत्यादिनि

९८

योगे अस्ववौ अवर्णस्यईत्याश्चौ वेलोपः द्योतत्वादय्यत्वं अकृत्तः कृत्तः संपद्यतेतं करोति कृत्तकरोति कृत्तकीभवति गंगी स्यात्
 अय्ययस्यदीर्घात्वेनेतिवाच्यं दोषाभूतमहः दिवाभूतारात्रिः एतद्योययीभावश्चेतिस्त्रेभाष्यउक्तं कथोश्च हलः परस्यापत्यकारस्य
 कोपः स्यात्कथोश्चोपरतः गगन्निर्वातः चोव चोवपरपूर्वस्यदीर्घः स्यात् शुचीभवति यदस्यात् अय्ययस्यदीर्घत्वेनेतिकेचित् तन्निर्मलं
 स्वस्तिस्यादिति तु महाविभाषया चरभावेमिदं स्वस्ती स्यादिभिस्यपिपक्षे स्यादिति वेत्तु अस्तु यदिनेष्यतेतर्ह्यनात्रेधानातद्विरवनात्यद्यत
 इत्यस्तु रीङ्गुतः मात्री करोति अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसंलोपश्च एषांलोपः स्यात्विश्व अरु करोति उन्मनी स्यात् उन्मेष करोति वि
 चेती करोति विरही करोति विरजी करोति विभाषासातिकात्वेन द्विविषये सातिर्वा स्यात्साकल्ये सायदाद्याः सस्यपत्वं न स्यात् दधिसि च
 ति कृत्तंशस्त्रमात्रः संपद्यतेऽग्निसाद्रवेति अग्नीभवति महाविभाषया वाक्यमपि कार्त्तयकिं एकदेशेनभुक्तीभवातिपटः अग्निविधोसंपदा
 त् संपदाकृत्स्वस्तिश्चयोगे सातिर्वा स्याद्वातो पक्षेकृत्स्वस्ति योगे द्विः संपदातुवाक्यमेव अग्निसात्संपद्यते अग्निसाद्रवतिरास्त्रं अग्नीभव
 ति जलसात्संपद्यते जलीभवतिलवणं एकस्यायुक्तेः सर्वावयवावकुदेना न्यथाभावः कार्त्तय वहुनायक्तीनां किं विद्वयवावकुदेना न्य
 थात्वं त्रिविधिः तदधीनवनने सातिः स्यात्कृत्स्वस्तिभिः संपदायोगे राजसात्करोति राजसात्संपद्यते राजधीनमित्यर्थः देयवान् तद
 धीनेदेयत्रास्यात्सातिश्चक्रादियोगे विप्राधीनदेयं करोति विप्रत्राकरोति विप्रत्रासंपद्यते पक्षेविप्रसात्करोति देयकिं राजसाद्र

स्मि को
२६

१. न

वतिराशोऽवमनुष्यपुरुषपुरुषमर्त्येभ्यो द्वितीयासप्तम्या बद्धं - एतेभ्यो द्वितीयांतेभ्यः सप्तम्यंतेभ्यश्च त्रास्यात् - देव त्रावंदेरमेवा बद्धो तेन न्य
त्रापि - बद्धो जीवतो मनः अव्यक्ता नुकरणा ह्यजवराधीद नितोडा - ह्यनुवरं न्य नं न तुततो न्य नमने काजितियावत् - त्रादशमर्त्येभ्य नस्मादुव
स्यात् - वस्तिनियोगे - श्रुतिविशेषेते बद्धं - नित्यमाश्रितेडागीतिवक्तव्यं - दान्परं यदाश्रितं नस्मिन्परेष्वप्येत्याः पररूपस्यात् - इति तकारपका
रयोः प्रकारः - पटपराकरोति - मयक्ता नुकरणात्किं - दृष्टकरोति - ह्यजवराधीत्किं - श्रुतकरोति - अवरेति किं - खरटखराकरोति - अपरत्रपराकरोति - अ
नकावइत्येवस्त्रयितुमुचितं - एवं हि डाचीति परसप्तम्येव दित्वे सुवनेत्यवधेयं - अर्चनोक्तिं - पटितिकरोति - क जा द्वितीयतृतीयशं ववी जा कृत्या
द्वितीयादिभ्यो डा वृत्त्यात् - क एव योगे कर्षणेर्धे - बद्धो तेन न्यक्ता नुकरणात् - यस्याद्विनिर्दिष्टं - द्वितीयं तृतीयं करोति द्वितीयाकरोति तृतीयाक
रोति - शं वशब्दः प्रतिलोमे - अकुलोमं कृष्टं सत्रं पुनः प्रतिलोमं कर्षति शं वाकरोति - बीजेन सह कर्षति बीजाकरोति - संख्यायाश्च गुणां तायाः
ह्यजो योगे कृत्यो डा वृत्त्यात् - द्विं गुणाकरोति सत्रं - सत्रकर्मकं द्विगुणं कर्षणं करोतीत्यर्थः - समयाश्च पापनायाः - कृषाविति निर्दिष्टं - क जा योगडा
वृत्त्यात् - समयाकरोति - कालं यापयतीत्यर्थः - सपत्रनिष्पन्न इति व्यथने - सपत्राकरोति मृगं - सपुंखशरप्रवेशनेन सपत्रं कसतीत्यर्थः - निष्प
त्राकरोति - सपुंखस्य शरस्यापरपार्श्वे निर्गमना निष्पन्नं करोतीत्यर्थः - अतिव्यथने किं - सपत्रनिष्पन्नं वाकरोति भूतकं - निष्पुला निष्कृपाणा
निष्पुलाकरोति दाडिमं - निर्गतं कुलं अंतरव्यथानां समूहो यस्मादिति बद्धो बीहिडा - सुखप्रियादा नुलोम्य - सुखाकरोति - सुप्रियाकरोति मुक्तं

२६

आमंरुडा वीस्ता आमिप्रतिपिपादमि पादमर्थः

अवकुलावरणेनानंदयतीत्यर्थः - दुःखात्प्राति लोम्य - दुःखाकरोति स्वामिनं - पीडयतीत्यर्थः - श्रुतात्माके - श्रुताकरोति मांसं - श्रुतेन पश्यतीत्यर्थः - सत्या
दशापुं - सत्याकरोति भांडं वणिक् - केतव्यमिति तथ्यं करोतीत्यर्थः - शपथे तु सत्यं करोति विप्रः - मद्रापरिवापणे - मद्राशो मंगकार्थः - परिवापणमुडनं - म
डाकरोति कुमारं - मंगकमुडनेन संस्क्रोतीत्यर्थः - मद्राशेति वक्तव्यं - मद्राकरोति - अर्थः प्राग्बद्ध - परिवापणे किं - मद्रं करोति - मद्रं करोति
इति तद्विप्रक्रिया सर्वस्य द्वे इत्यधिकृत्य - नित्यवीक्षयोः आभीक्ष्यवीक्षायोर्वेद्यो ल्यपदस्य द्विर्वचने स्यात् - आभीक्ष्य
निर्दनेष्वथय संलकृष्टं तेन पुनः पश्यति पश्यति - भुक्ता भुक्ता - वीक्षोया - वृक्षं वृक्षं सिंचति - आमो ग्रामो रमणीयः - परवर्तने - परिपरिवर्गेभ्यो ह्येव देवः - वंशान्य
रिहृतेत्यर्थः - परवर्तने वा वचनं - परिवर्गेभ्यः - उपर्यधसः सामीप्ये - उपर्यपरिधमं - आमस्योपरि ह्यस्मीपदेशो इत्यर्थः - अधधिसुखं दुःखं - सुखस्यापरि
ह्यस्मीपकाले दुःखमित्यर्थः - अधोधो लोकं - लोकस्याधस्तात् समीपदेशो इत्यर्थः - वाग्वादे रामं व्रितस्या स्यात्संमति कोपकृत्स न भर्त्सनेषु - अस्याया
सुंदर सुंदर रथाते सो दयं - संमनो - देवदेव वंद्योसि - कोप - दुर्विनीत दुर्विनीत इदानीं तास्यसि - कुत्सने - धानुधधानुध्वथाते धनुः - भर्त्सने - वोरवो
राघघातयिष्यामि तां - एकं बद्धो बीहि वद - द्विरुक्त एक शो बद्धो बीहि वत्स्यात् - तेन सुहोयपुं वद्वावो - एकैकमक्षरं - इह हं यार पिसुपो कुं कसति बद्ध
बीहि वद्वावादेव प्रातिपरि - कांसमुदात्तस्य - एकैकया दुःखा - इह पूर्वभागे पुं वद्वावास्वयं हे विशेषः - नव बद्धो बीहि वत्स्यते पुनर्बद्धो बीहि वत्स्यते मुख्य
बद्धो बीहि वत्स्यते - तेनातिदिष्टं बद्धो बीहि वत्स्यते सर्वनामतास्य वेति प्रावः - वस्तुतस्तु भाष्यमवतं प्रत्याख्यातमवतत - सत्रमतपि बद्धो बीहि वत्स्यते लोकि के वि
ग्रहनिषेधकं न तु बद्धो बीहि वत्स्यतीहातिदेशां केव नास्ति - एकैकस्मै देहि - आवाधेन - पीडायाद्योत्यायो देस्ता बद्धो बीहि वत्स्यते - गनगतः - विरहात्पीड्य

सि. को.

१००

प्र. दि. क.

मानस्येयमुक्तिः वहुवीहिवद्वागास्तुष्टुः गतगता इहपुंवद्वावः कर्मधारयवदुत्तरेषु इतउत्तरेषु दिवनेषु कर्मधारयवकार्यं प्रयोऽनेसुओप
 पुंवद्वावांतोदात्रानि वकारेगुणवचनस्य सादृश्यद्योत्येगुणवचनस्य हेस्तस्तस्मै कर्मधारयवत् कर्मधारयवदुत्तरेषु विधायिकारात् तनपरवर्भागस्य
 पुंवद्वावः समासस्येतोदात्रत्वं पटुपट्टी पटुपट्टः पटुसदृशइवत्पटु रितियावत् गुणोपसर्जनइववानिनः कवउगुणवानिनः नभेहगृह्यते उक्तं
 शुक्लरूपं शुक्लशुक्लः पटः आनुपृष्येदेवाये मलमलेस्त्वः सधमेणप्रहृत्रोयथेष्टमनेकधाप्रयोगायायसिद्धः सपः २। बुध्यस्व २। सपः ३।
 बुध्यस्व ३। क्रियासमन्विहारेव तुनीहितुनीहीलेवायं तुनाति नित्यवीस्यारितिसिद्धेष्टशार्थद्वितीयमिदं योनः पुन्यपिजारासहसमुक्तिद्योतक
 तांलभुंवा कर्मयतीहारे सर्वनाम्नादेवाये समासवत्त्वं वहुलं बहुलग्रहणादन्यपरयोर्न समासवत् इतररावस्यतु नित्यं असमासवद्वावप्रवपदस्य
 सुपः सुर्वत्वाः अन्योन्यविधानमंति अन्योन्यो अन्योन्यान् अन्योन्येनकृतं अन्योन्यस्मैदत्तमित्यादि अन्योन्यांश्चरेशमृशंत इतिमाघः ए
 वंपरस्परं अत्रकस्कादित्वादिमर्जेनायस्यसः इतरतरं स्त्रीनपुंसकयोस्तत्तरपदस्थायाविभक्तेरामभावावावायः अन्योन्या अन्योन्यं परस्परं
 परस्परं इतरतरं इतरतरं इमेबाहणयोर्बुलेवाभोजयतः अत्रकवित् आमादेशोद्वितीयायाएव भाष्यादौतथादाहृतत्वात् तनस्त्रीनपुंसकयो
 रपितृतीयादिषुपुंवदेकूपमित्याहुः अन्येतराहरणस्यदिङ्मात्रत्वात्सर्वविभक्तीनामामादेशमाहुः इल्लदेयरावभावः स्त्रीवेवाहिरहः स्वमाः समा
 ससारलुक्ते सिद्धं वीवाहुलकार्यं १ तथाहि अन्योन्यं परस्परमित्यत्रदलद्वयेपिदाप्रप्राप्तः नवसर्वनाम्नावृत्तिमात्रेपुंवद्वावः अन्यपरयो र
 समासवद्वावात् नवदिव्वनमेववृत्तिः यायाप्रियः प्रेक्षत सासत्यादावतिप्रसंगात् अन्योन्यमितरतरमित्यत्रमदुतरादिभ्यइत्यदइ प्राप्ताः

१००

सि. को.

१०१

प्र. दि. क.

अन्योन्यसंसक्तमहस्त्रियामं अन्योन्याश्रयः परस्परसिसादृश्यं अदृष्टपरस्परैरित्यादौसोलुङ्कप्राप्तः सर्वबाहुलकबलेनसमाधेयं प्रकृतग
 तिकंभाष्यादाहरणंस्त्रियामितिस्त्रेअन्योन्यसंश्रयत्वेतरितिभाष्यवाचप्रमाणमिति अकृष्टेप्रियसुखयोरन्यतरस्यां प्रियप्रियेणरति प्रियेण
 वा सुखसुखेन सुखेनवा दिवनेकर्मधारयवद्वावात्सुष्टुकिपुनस्तदेववचनं अतिप्रियमपिवस्त्वनायासेनददातीत्यर्थः यथास्वयथाययं य
 थास्वमितिवीसायामययीभावः योयआत्मायद्यश्चोत्मीयंनद्यथास्वतस्मिन्यथाशब्दस्यद्वित्वंकीबलंननिपात्यते यथाययंताता यथास्वभावमि
 त्यर्थः यथात्मीयमितिवा दंदरहस्यमयीदावचनंयुक्तमणयज्ञपात्रप्रयोगाक्षिपु दिशब्दस्यद्वित्वंनपदस्याभावोऽलंयोत्तरपदस्यमपुंस
 कत्वंननिपात्यतेएवर्थेषु तत्ररहस्यंदंशब्दस्यवाच्यं इतरेवियभृताः दंदंमंत्रयते रहस्यमित्यर्थः मयोदास्तित्यनतिक्रमः आवतुरंहीमपशवोदं
 दंमिथुनायते भातापुत्रणमिथुनंगच्छति योत्रेणप्रयोत्रेणापीतिमयीत्यर्थः युक्तमणष्टयगवस्ताने दंदंयुक्ताः दिवर्गसंबंधेनपृथगवस्थिताः
 दंदंयज्ञपात्राणिप्रयुनक्ति दंदंसंकर्यणवासुदेवो अभिष्यक्तोसाहचर्येणेत्यर्थः योगविभागादन्यथापिदंदमिष्यते इतिद्विरुक्तेप्रकि
 या ७ ७ ७ इतिश्रीमहाजिरीसितविरचितायांसिदांतकोषुधांपूर्वाधिसमाप्तं ७ ७ ७

१०१

